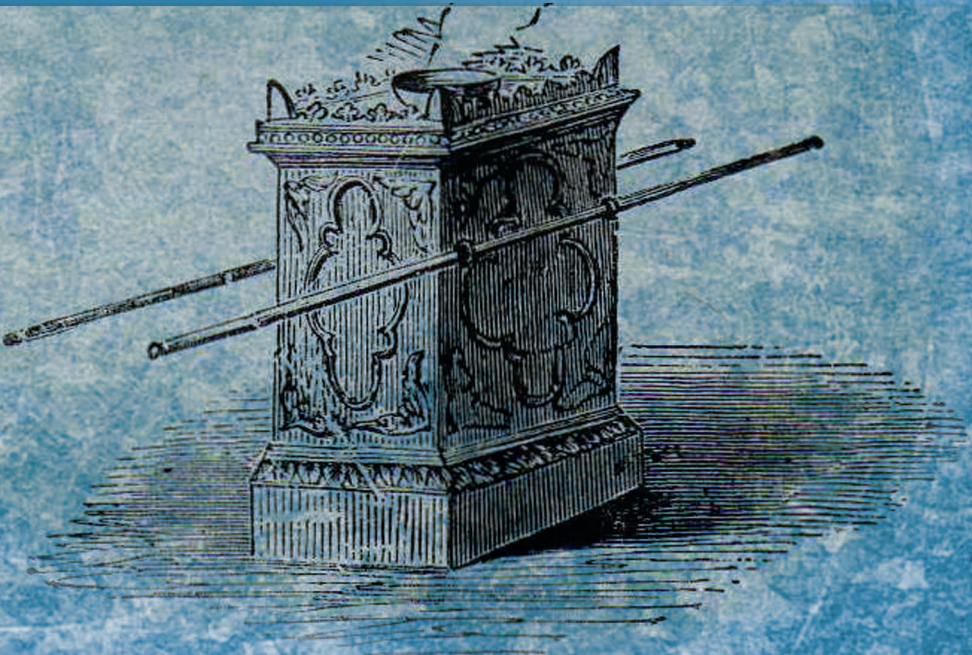

Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU

DİNLERDE DUA, SUNU ve SUNAKLAR (FİZİKÎ ÂLEMDEN SANAL ÂLEME)

kitâbî

DİNLERDE DUA, SUNU VE SUNAKLAR
(FİZİKÎ ÂLEMDEN SANAL ÂLEME)
Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU

Sayfa & Kapak Tasarımı
Harun HARRANİ

Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 16173
İstanbul - 2015

Baskı - Cilt
Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi
No.11 Bağcılar / İSTANBUL
Tel. 0212 446 88 46 Fax. 0212 446 88 24
Matbaa Sertifika No: 12266

kitâbi yayınları
Alayköşkü Cad. Zeynep Sultan Camii Sok. No:2
CAĞALOĞLU - İSTANBUL
Telefon: 0212 512 45 43 Faks: 0212 512 51 66
www.bekakitap.com
bekasiparis@gmail.com

Bu eserin yayın hakları yazarına aittir. Kaynak göstermek kaydıyla alıntı yapılabilir.

DİNLERDE DUA,
SUNU VE SUNAKLAR
(Fizikî Âlemden Sanal Âleme)

DR. MUSTAFA YİĞİTOĞLU

kitâbı

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Ter.	Tercüme
DİA	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi</i>
DİBY	Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
Ed.	Editör
EJd.	<i>Encyclopaedia Judaica</i>
İSAM	TDV İslam Araştırmaları Merkezi
İst.	İstanbul
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
vb.	ve benzeri
vd.	ve devamı/ve diğerleri
vs.	vesaire
WTJ	Westminster Theological Journal
Yay.	Yayınları

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
GİRİŞ.....	11
1. Temel Kavramlar	14
1.1. Maddi (Fiziki) Âlem	14
1.2. Manevi (Fizik Ötesi) Âlem.....	14
1.3. Sanal (İnternet) Âlem	14

BİRİNCİ BÖLÜM

DUA, SUNU VE SUNAK HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	17
1. DUA.....	19
1.1 Dua'nın Tanımı	19
1.2. Dua ve İnsan	21
1.3. Dua ve Zaman.....	22
1.4. Dua ve Mekân.....	23
1.5. Dua'nın Fonksiyonu.....	24
1.6. Muhteva Bakımından Dua	24
1.6.1. Tevbe ve Afv	25
1.6.2. Şükür ve Hamd	25
1.6.3. Sena	26
1.6.4. Talep	26
1.6.5. Yeme (Beddua)	26
1.7. Uslûp Bakımından Dua	27
1.7.1. Bireysel ve Toplu Dua	27
1.7.2. Formel Dua	28
1.7.3. İnfornel Dua	28
1.7.4. Dini ve Dini Olmayan Dua	29
1.7.5. Sanal Dua.....	29
2. SUNU VE SUNAK.....	29
2.1. Genel Manada Sunak	30
2.2. Sunakların Ortaya Çıkışı	30

2.3. Sunak Türleri	31
2.4. Sanal Sunaklar	32
2.5. Sunakların İşlevselliği	33
2.6. Genel Anlamda Takdimeler/ Sunular	33
2.6.1. Kurban	34
2.6.2. Takdime	35
2.6.3. Bedel	36

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEŞİTLİ DİNLERDE DUA, SUNU VE SUNAK	37
1. GEÇMİŞ DİNLERDE DUA VE SUNAK	39
1.1. Mezopotamya Dinlerinde Dua, Sunu ve Sunak	39
1.2. Eski Mısır'da Dua, Sunu ve Sunak	40
1.3. Eski Yunan'da Dua, Sunu ve Sunak	45
1.4. Eski Roma'da Dua, Sunu ve Sunak	47
2. GÜNÜMÜZ DİNLERİNDE DUA, SUNU VE SUNAK	48
2.1. Hinduizm'de Dua, Sunu ve Sunak	49
2.2. Budizm'de Dua, Sunu ve Sunak	52
2.3. Caynizm'de Dua, Sunu ve Sunak	53
2.4. Sihizm'de Dua, Sunu ve Sunak	55
2.5. Taoizm'de Dua, Sunu ve Sunak	57
2.6. Konfüçyüsyanizm'de Dua ve Sunak	58
2.7. Şintoizm'de Dua, Sunu ve Sunak	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAHUDİLİK'TE DUA, SUNU VE SUNAK	63
1. YAHUDİLİK'TE DUA, SUNU VE SUNAK	65
1.1. Yahudilik'te Dua	65
1.1.1. Dua'nın Manası ve Önemi	67
1.1.2. Dua'nın Zamanı ve Mekânı	68
1.1.3. Dua'nın Çeşitleri	69
1.1.4. Dua Araçları	72
1.1.4.1. Maddi (Fiziki)	73

1.1.4.2. Manevi (Fizik Ötesi)	81
1.1.4.3. Sanal	82
1.2. Kutsal Metinlerde Dua	83
1.2.1. Tevrat, Nevi'im, Ketuvim'de Dua	83
1.4. Yahudilik'te Sunu ve Sunak	85
1.4.1. Sunu ve Sunağın Manası ve Önemi	86
1.4.2. Sunu ve Sunak Çeşitleri	88
1.5. Kutsal Metinlerde Sunu ve Sunak	94
1.5.1. Tevrat, Nevi'im, Ketuvim'de Sunu ve Sunak	94

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HIRİSTİYANLIK'TA DUA, SUNU VE SUNAK	97
1. HIRİSTİYANLIK'TA DUA, SUNU VE SUNAK	99
1.1. Hristiyanlık'ta Dua	99
1.1.1. Dua'nın Manası ve Önemi	100
1.1.2. Dua'nın Zamanı ve Mekânı	101
1.1.3. Dua'nın Çeşitleri	103
1.1.4. Dua Araçları	106
1.1.4.1. Maddi (Fiziki)	107
1.1.4.2. Manevi (Fizik Ötesi)	112
1.1.4.3. Sanal	113
1.2. Kutsal Metinlerde Dua	114
1.2.1. Yeni Ahit'te Dua	114
1.3. Hristiyanlık'ta Sunu ve Sunak	118
1.3.1. Sunu ve Sunağın Manası ve Önemi	121
1.3.2. Sunu ve Sunak Çeşitleri	124
1.4. Kutsal Metinlerde Sunu ve Sunak	128
1.4.1. Yeni Ahit'te Sunu ve Sunak	128

BEŞİNCİ BÖLÜM

İSLAM'DA DUA, SUNU VE SUNAK	131
1. İSLAM'DA DUA, SUNU VE SUNAK	133
1.1. İslam'da Dua	133

1.1.1. Dua'nın Manası ve Önemi.....	133
1.1.2. Dua'nın Zamanı ve Mekânı	134
1.1.3. Dua'nın Çeşitleri.....	135
1.1.4. Dua Araçları.....	138
1.1.4.1. Maddi (Fiziki)	139
1.1.4.2. Manevi (Fizik Ötesi)	144
1.1.4.3. Sanal	146
1.2. Kutsal Metinlerde Dua.....	146
1.2.1. Kur'an-ı Kerim'de Dua.....	146
1.2.1. Hadisler'de Dua	148
1.3. İslam'da, Sunu ve Sunak	149
1.3.1. Sunu ve Sunağın Manası ve Önemi	150
1.3.2. Sunu ve Sunak Çeşitleri	151
1.3.2.1. Maddi.....	152
1.3.2.2. Bedeni.....	155
1.4. Kutsal Metinlerde Sunu ve Sunak.....	157
1.4.1. Kur'an-ı Kerim'de Sunu ve Sunak.....	157
1.4.2. Hadislerde Sunu ve Sunak	160

ALTINCI BÖLÜM

DUA, SUNU VE SUNAK MUKAYESESİ.....	163
1. ÇEŞİTLİ DİNLERİN DUA, SUNU VE SUNAK YÖNÜNDEN MUKAYESESİ	165
1.1. Dua Yönünden Mukayese	165
1.2. Sunu ve Sunak Yönünden Mukayese	172
2. YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK VE İSLAM'DA DUA, SUNU VE SUNAK MUKAYESESİ	178
2.1. Dua	179
2.2. Sunu ve Sunak	193
SONUÇ	202
KAYNAKÇA	211
İNDEKS	227

ÖNSÖZ

Din insanoğlu ile var olmuş bir olgudur. İnsanla din nasıl birbirinden ayrılmaz bir parça ise dua da insan ile birbirinden ayrı görülemeyecek bir husustur. İnsan kabullenmese de acizdir, vakıalar karşısında zayıftır ve duadan başka bir çaresi de yoktur. Hangi dine mensubiyeti bulunursa bulunsun dua o insanın tek sığınağıdır. İnsanın önemseydiği ve kutsadığı varlığa halini arz etmek, ondan bir takım birşeyler istemek ve onunla iletişimde bulunmak arzusundadır. Tarihten günümüze dek duanın ve sununun icra edilebilmesi maksadıyla insanoğlu veya tanrı(lar) tarafından çeşitli mekânlar belirlenmiş, ibadethaneler, tapınaklar, çeşitli sunaklar / altar vs. yerler oluşturulmuştur.

Konumuz açısından önem arz eden dua, sunu ve sunaklar insanoğlunun vaz geçemeyeceği bir husus olmuştur. Hal böyle olunca dinlerde icra edilen duaların ve bunların eyleme dökülmesi olarak görülen sunuların zikredilmesi de önem arz edecektir. Bunun için dinlere ait kutsal metinler, konu hakkında gerekli çalışmalar incelenerek dua, sunu ve sunaklar hakkında bilgiler mukayeseli bir şekilde anlatılmıştır.

Değerli katkılarından ötürü kıymetli Yrd. Doç. Dr. Ömer Faruk HABERGETİREN'e , Yrd. Doç Dr. Dursun Ali Aykıt'a ve Yrd. Doç. Dr. Nihat DURAK'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu araştırmamız süresince desteklerini esirgemeyen kıymetli eşime, muhterem anne ve babama teşekkür ederim.

Yrd. Doç. Dr. Mustafa YİĞİTOĞLU

Karabük Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

İnsan yaratılıştan kaynaklanan, kendisinde olan güdü gereği, yani fitraten bir dine inanma zorunluluğu hissetmiştir. O halde insanın içerisinde taşıdığı bu özellik itibariyle insan ve din birbirinden ayrılmaz bir parça, vazgeçilemez bir unsur olmuştur. Nasıl din ile insan ayrılmaz bir parça ise, insan ile dua da aynı özelliktedir. Dua, insanoğlunun iman ettiği kutsal bir varlığa bütün içtenliği ile istekte, niyazda bulunmasıdır. İnsanın dua etmesindeki temel maksadı ise, değer atfettiği kutsala halini arz edip, ondan bir takım şeyler istemesi ve onunla iletişimde bulunma arzusudur. İnsan kabullenmese de acizdir, vakıalar karşısında zayıftır ve duadan başka bir çaresi de yoktur. Hangi dine mensubiyeti bulunursa bulunsun dua o insanın tek sığınağıdır.

Dinlerde duanın edilmesi için herhangi bir zaman şartı olmamasına rağmen muayyen bir vakitte edilmesi gereken bazı dualar da mevcuttur. Duaların vaktini tayin etmede, dini, tarihi, sosyo-kültürel vakıalar, tabiat hadiseleri gibi birçok husus olabilir. Şartlara göre insanın maneviyatı için gerekli ruhi ve bedeni özellikleri oluşturacak dua mekânlarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu gibi mekânlar sayesinde manevi iklime dalan insanların tanrıya yönelmesi ve dua etmesi mümkündür. Tarihten günümüze duanın icra edilebilmesi maksadıyla çeşitli mekânlar belirlenmiş, ibadethaneler, tapınaklar, sunaklar/altar vs. yerler oluşturulmuştur.

Sunaklar dini törenlerin icra edildiği, kanlı kurbanların veya buğday, arpa, meyve, tuz, yağ, şarap gibi çeşitli kansız sunuların tanrıya arz edildiği belirli yapılar olmuştur. Sunaklar ele alınırken burada herhangi bir yapının yanısıra,

yapının olmadığı sunak anlayışını da araştırmamıza katarak konu daha da genişletilmiştir. Zira Yahudilik, Hristiyanlık ve diğer dinlerdeki sunak kültürü ile İslami düşüncedeki sunak anlayışını bir tutmamak daha da mantıklı olacaktır. Sunaklar, kutsal varlıklar için sunuların kesilmesi veya yakılması amaçlı büyüklü küçüklü mabette, evde, köyde, çeşitli yerlerde oluşturulmuşlardır.

Konumuz açısından önem arz eden dua, sunu ve sunaklar insanoğlunun vaz geçemeyeceği bir husus olmuştur. Hal böyle olunca dinlerde icra edilen duaların ve bunların eyleme dökülmesi olarak görülen sunuların zikredilmesi de o denli elzem olacaktır. Bunun için dinlere ait kutsal metinler, konu hakkında gerekli çalışmalar incelenerek dua, sunu ve sunaklar hakkında bilgiler mukayeseli bir şekilde anlatılmıştır.

Elinizdeki bu çalışma çerçevesinde konunun araştırılmasını haklı kılan birkaç önemli neden bulunmaktadır. Öncelikle ülkemizde, genelde müntesibi kalmamış dinler ile inananlısı var olan doğu inançlarının özelde ise ilahi dinlerin dua, sunu ve sunak anlayışını kapsamlı bir şekilde inceleyen araştırma henüz yapılmamıştır. Batı literatüründe de, spesifik konular haricinde, bu konuya dair bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Herşeyden önce bu sebeplerle, dinlerde dua sunu ve sunaklar konusunun incelenmesi uygun görülmüştür. Ayrıca, dua ve sunular dinlerde olmazsa olmazlardan olduğu için, kutsal kitaplarda ve ilgili çalışmalarda konu ile ilgili dayanaklar arz edilmeye çalışılmıştır. Öte yandan, bu araştırma kapsamında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet ile sınırlı da olsa Antik dönem dinleri ile günümüzde varlığını devam ettiren doğu dinlerinin dua, sunu ve sunak anlayışının incelenmesi araştırmanın diğer

bir boyutu olacak ve konumuz olan insanın dua, sunu ve sunak yaklaşımının gelişimine katkıda bulunacaktır.

Dua, sunu ve sunaklar her ne kadar arkeolojiden antik dillere kadar uzanan geniş bir araştırma alanına konu olsa da burada mümkün olduğunca Dinler Tarihi disiplini çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmamızda, Dinler Tarihi'nin kendine özgü metotlarından faydalanılmıştır. Bu nedenle öncelikle her bir bölümde yer alan konuların, kendi içerisinde tarihsel bir perspektifle ele alınıp mevcut kaynaklarda verilen bilgilerden hareketle objektif olarak deskriptif bir metotla tasvir edilmesine gayret edilmiştir.

Birinci bölümde, duanın tanımı yapılarak, duanın zaman, mekan ilişkisi tespit edilerek duanın fonksiyonlarında değinilmiştir. Duanın muhtevası incelenerek tevbe, şükür, hamd, sena, talep ve yerme (beddua) duaları anlatılmış, üslup bakımından duanın bireysel, toplu, formel, informal ve sanal türleri ele alınmıştır. Duanın eyleme dönüşmesi olarak nitelendirdiğimiz sunu ve sunağın anlamı, zuhuru ve çeşitleri zikredilmiştir.

İkinci bölümde geçmiş dinler olarak nitelendirdiğimiz antik dönem Mezopotamya, Mısır, Yunan, Roma dinleri ile günümüz ilahi olmayan dinlerinden Hinduizm, Budizm, Caynizm, Sihizm, Taoizm, Konfiçyüsyanizm, Şintoizm'de dua sunu ve sunak anlayışına dair genel bilgiler verilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da dua sunu ve sunak anlayışı hakkında kutusal metinlere dayalı malumatlar sunulmuştur. Bu üç büyük dinde var olan dua düşüncesinde duanın mekan, zaman boyutu ile çeşitleri ve araçlarına değinilmiştir. Yahudilik ve

Hristiyanlık'taki sunu, sunak uygulamalarının İslamiyet'te-
kinden çok farklı olduğu tespit edilmiştir. Burada Yeni Ahit,
Eski Ahit, Kur'an-ı Kerim ve hadislerde zikredilen dua, sunu
ve sunağa dair metinler zikredilmiştir. Çünkü araştırmamıza
katkıda bulunabilmesi için konuya ilişkin bilgiler ihtiva eden
birçok delilin incelenmesi gerekmektedir.

Son bölümde ise, çalışmamızın daha iyi anlaşılabilmesi
maksadıyla mukayeseler yapılmıştır. Dinlerde dua, sunu ve
sunak ile ilgili çalışmaların büyük bir kısmı kutsal metinlere
dayandığını belirtmiştik. İncelediğimiz metinlerde, Eski ve
Yeni Ahit'ten aldığımız Türkçe nakillerde Kitab-ı Mukaddes
Şirketi tarafından neşredilen 2006 baskısı; Eski Ahit İngi-
lizce nakillerde <http://www.chabad.org>, Yeni Ahit'te, <http://kutsal-kitap.net> (2015) sitesi esas alınmıştır.

1. Temel Kavramlar

1.1. Maddi (Fiziki) Âlem

Maddi alemden kasıt, fiziki âlemde somut elle tutulur
varlığına şahit olunan olgulardır.

1.2. Manevi (Fizik Ötesi) Âlem

Buradaki manevi alemden kasıt ise, fiziki âlemde somut
elle tutulur varlığına şahit olunamayan ama soyut olarak
mevcut olduğuna inanılan veya kanaat getirilen olgulardır.

1.3. Sanal (İnternet) Âlem

Sanal alem maksat ise, günümüz internet çağının ge-
reksinimlerinden kaynaklanan, fiziki alem içerisinde cere-

yan eden fakat modern anlamda sanal olarak isimlendirilen olgulardır. Sanal sınıflandırması, maddi ve manevi sınıflandırmadan çok farklı olup, maddi ve manevi içerikleri bünyesinde barındırabilir. Fakat buradaki sınıflandırmanın ana gayesi tamamen ortamından uzak bir konumdan diğer bir konuma internet üzerinden irtibat kurulmasındandır. Yapılan dua ve sunuların reel olmayan bir yapıda gerçekleştirilmesidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DUA, SUNU VE SUNAK HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1. DUA

Dua insan ile inandığı kutsal varlık arasında bütün cihetiyle niyaz, istek, yalvarış gibi eylemlerin vuku bulmasıdır. Duadaki temel gaye kutsal saydığı varlığa tüm içtenliği ile halini sunması ve ondan medet ummasıdır. İnsan varlığını kabullendiği bu yüce olguya karşı bir ilişki kurma ihtiyacı hissetmektedir. Böylelikle dua, bu gibi ilişkiler sonucunda insanın bir yönden aciziyetini, kusurluluğunu, giderme isteğini, diğer bir yönden ise eksiklikten ötürü noksansıza ulaşmasını sağlayan araç olmuştur. İnsan her şeyin malikine, kendisini sevdiğini, verdiği nimetlerinden ötürü hamd edip şükrettiğini, her halukârda Tanrı'nın buyruğunu yerine getireceğine, iradesine boyun eğeceğine dair itaatini dua ile arz etmektedir.¹

1.1 Dua'nın Tanımı

Tüm inançlarda tanrıya yakınlaşma vasıtası olarak görülen dua, Yahudi inancında da aynı vesile aracı olarak kabul edilmektedir. İbrani dilinde yer alan “tepnillah” ifadesi dua olarak anlandırılmaktadır. Dua ile ilgili ifadeler Tevrat'ta birçok kez zikredilmektedir.² Yahudilik'te dua kavramı tanrının duyması, yanıtlaması düşüncesi üzerine temellendirilmiştir.³ Dua, insanoğlunun tanrıyı arayışının bir ifadesidir ve onun iç duygularının özlemini itiraf etmesidir. Bu aşamada dua, şükran, övgü, şefaathayranlık, hatırlama, yakınma, sitem, itiraf, tefekkür, talep gibi bir çok kalıba girmektedir.⁴

1 Alexis Carrel, **Dua**, (ter. M. Alper Yüçetürk), İstanbul, 1961, s. 25.

2 Osman Cilacı, “Dua”, **DİA**, IX, s. 530.

3 Israel Abrahams, “Prayer”, **Encyclopaedia Judaica**, Second Edition, Vol. 16, s. 456.

4 Abrahams, “Prayer”, s. 457.

Hristiyanlık'ta dua, tanrıya ulaşma, onu kavrama, onu bilme ve vicdanın sesi olarak bilinmektedir. Hristiyanlık'ta duanın belli kalıplar çerçevesinde, esaslara bağlı olarak yapılması ilk olarak İznik Konsili'nde (325) görüşülerek kararlaştırılmıştır; fakat ilerleyen zamanlarda Vatikan, alınan kararlar üzerinde tasarrufta bulunarak bazı değişiklikler yapmıştır.⁵ Söderblöm, Hristiyanlığı “kişisel duanın özel evi”, Bousset ise, duayı “ kişisel dindarlığın ve dinin merkezi dua” olduğunu belirtmektedir.⁶ Hristiyan din adamlarından Aziz Augustine ise, ‘duayı zihin ve kalbin tanrıya yükselmesi’⁷ olarak nitelermektedir. Heiler ise, ‘dua tüm dinlerde vardır fakat doğal yerini Hristiyanlık'ta bulmuş ve en yüksek seviyesine bu dinde ulaşmıştır’ demektedir.⁸

İslam'da dua kelimesi ise, da'vet, da'vâ kelimeleri gibi masdar olmakla birlikte ‘aşağıdan yukarıya, yerden semâya, küçükten büyüğe niyaz ve istek anlamlarında kullanılan isimdir. Çağırma, talep etmek, birşey istemek, yardım dilemek manalarına gelmektedir.⁹ Kur'an-ı Kerim'de dua ile ilgili ayetler incelendiğinde dua, Allah'a niyazda bulunma, istek ve ihtiyaçlarını Yaratana sunma, Allah'tan onun lütfunu isteme, seslenme, çağrıda bulunma, davet etme, ibadet etme, halini arz etme, Allah'ın varlığını birliğini tanıma anlamlarında kullanılmıştır.¹⁰

5 Cilacı, “Dua”, s. 530.

6 Heiler, **Prayer, A Study in the History and Psychology of Religion**, s. 119.

7 Wierzbicka, “What is Prayer? In Search of a Definition”, *Human Side of Prayer*, (ed. L. B. Brown), Birmingham, Religious Press, 1994, s. 43-44.

8 Heiler, **Prayer, A Study in the History and Psychology of Religion**, s.120.

9 Cilacı, “Dua”, s. 529-530.

10 Selahattin Parladr, “İslam'da Dua”, **DİA**, IX, s. 530-535.

1.2. Dua ve İnsan

İnsan yaratılışından ötürü dinsel bir varlık olup dini hususiyetleri bünyesinde barındırmaktadır. Günümüzdeki bütün dinler geçmişten gelen bir köke ve bir de alt yapıya sahiptir.¹¹ Doğal olarak insanın var oluşu ile birlikte dinin var olduğu düşüncesi doğrudur. O halde insanın içerisinde taşıdığı bu özellik itibariyle insan ve din birbirinden ayrılmaz bir parça, vazgeçilemez bir unsurdur. Nasıl ki din ile insanın ayrılmaz gerçekliklere sahip olduğunu görüyor isek insan ile duanın da birbirinden koparılamayacak bir nüve olduğunu anlamamız zor olmasa gerektir. İkbale göre dua, “insanoğlunun kendisine, bir cevap bulmak için hissettiği derin hasret ve şiddetli arzusunun ifadesi”dir.¹²

Kutsala inanmış herhangi bir insan, inancından dolayı sadece ona ram olur ve insan olmasından, kendisinde var olan güdüden ötürü, yani fitraten dualarında sadece ona yönelir ve ondan yardım umar. İnsan zor zamanında veya herhangi bir anında aciziyetinden dolayı iman ettiği o kutsalın yakınlığına şiddetle ihtiyaç duyar. Doğal olarak inandığı kutsala yönelir. İnsan her ne kadar kabullenmese de, büyüklense de acizdir, vakıalar karşısında zayıftır ve yapacak herhangi bir çözüm bulamadığında duadan başka bir çaresi de yoktur. Hangi dine mesubiyeti bulunursa bulunsun dua o insanın tek sığınağıdır. Kendisini manen rahatlatacak tek husus da dua ile mümkündür.

Araştırmalara göre dua isteği ve gereksinimi insanın varlığının içinde meskûn ‘sosyal benlik’le alakalıdır. Zira

11 Mustafa Yiğitoğlu, *Türkiye’de II. Vatikan Sonrası Müslüman-Hristiyan İlişkileri*, İstanbul, Bayem, 2010, s. 6.

12 Muhammed İkbâl, *İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, (ter. Ahmet Asrar), İstanbul, 1984, s.129.

sosyal benlik, gereksinimini hissettiği müteal, mütekebbir olan mercii yaşadığı dünya içerisinde görebilir. Çeşitli sıkıntılar neticesiyle sosyal benliğin dağılması sonucunda, bünyesinde böyle bir mercii olmayan dünyada insanın var olması mümkün değildir. Aksi halde bu dünya o insana cehennem olur. Bundan dolayı her insan ideal ve kusursuz bir dünya özleminin duygusunu yaşar.¹³ Bu duygunun dışa yansımaları dua iledir. Ateist olan, dini, maddesel bir çerçevede düşünen insan için hayatındaki herhangi bir arıza durumunda derhal dualarla, niyazlarla, yakarışlarla inandığı kutsala tevessül etmesi kişide var olan dua ihtiyacını, yaratılıştan gelen bir özelliğini gösterir mahiyettedir.

1.3. Dua ve Zaman

Duanın herhangi bir zamanı olmamakla birlikte muayyen bir vakitte edilmesi gereken bazı dualarda mevcuttur. Çünkü bu vakitlerde duada bulunmak daha muteber sayılmaktadır.¹⁴ Ayrıca; duanın, diğer gerekli ibadetleri, meşgaleleri aksatması hariç, uzun yada kısa sürmesi gibi sınırlandırıcı bir unsurda söz konusu değildir.

Duaların vaktini tayin etmede, dini, tarihi, sosyo-kültürel, tabiat hadiseleri gibi bazı hususlar olabilir. İslam dininde duanın makbuliyetinin ehemmiyeti açısından özen gösterilen üç aylar (Recep, Şaban ve Ramazan), mübarek gün ve geceler, Cuma geceleri, Cuma hutbesinin irad edildiği vakit, seher vakitleri, ezan ve kâmet anı, cihad esnası gibi vakitler bunlara örnek olarak sunulabilir.¹⁵ Yahudilik'te Roş

13 Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, Ankara, TDV Yay., 1993, s. 219.

14 Arafatta Vakfe Duası zamanı belirgin olan dualardandır.

15 Fikret Karaman, "Hayatı Anlamlı Hale Getiren Güç (Dua)", **Diyanet Aylık Dergi**, Sayı.9-10., 2004, s.166.

Ha Şanah (Yılbaşı), Yom Kippur (Kefaret Günü), Sukkoth (Yedi gün süren Çadır Bayramı) gibi günler de duanın kabul olması bakımından önem arz eden zaman dilimleridir.

1.4. Dua ve Mekân

Din psikolojisi araştırmalarına göre, insan tabiatının ahlaki ve kutsala karşı yönelmesinin ihmali onu manevi olarak duyarsız bir kişi haline getirmekte ve bu durum onun toplum içerisinde yapıcı bir birey olma özelliğine mani olmaktadır. Günümüz şartlarına göre maneviyatı için gerekli ruhi ve bedeni özellikleri oluşturacak dua mekânlarına ihtiyaç vardır. Bu gibi mekânlar sayesinde manevi iklime dalan insanların Tanrı'ya yönelerek, O'na niyazda bulunmalarıyla tüm bedenini dinlendirme, zihinlerini hafifletme, düşüncelerini billurlaştırmaya, hayatın bütün koşullarına karşın zihinsel ve bedenen kendisini hazırlamaya fırsatını elde edebileceklerdir.¹⁶

Dua'nın makbul olması için herhangi bir mekân sınırlandırması mümkün olmamakla birlikte bazı inançlarda tarihten günümüze dek duanın icra edilebilmesi maksadıyla çeşitli mekânlar belirlenmiş, ibadethaneler, tapınaklar, çeşitli sunaklar / altar vs. yerler oluşturulmuştur. Dua'nın icrası için kat'i belirlenmiş bir mekanın olmamasının yanında bu gibi yerlerde dua etmenin kabulü açısından daha etkili olabileceği düşüncesi her zaman var olmuştur. Dua ve tazimlerin topluca ifa edilmesi maksadıyla yapılan mabedlerin yanısıra kutsalın kudretinin çeşitli vesilelerle vuku bulduğu yüksek yerler, yüksek kayalar,

16 Carrel, **Dua**, s. 9.

dağlar, ağaçların çevresi, önemli kişilerce kutsal addedilen bazı mekanlar dua yeri olarak önemsenmektedir.¹⁷

1.5. Dua'nın Fonksiyonu

Dua insanın acziyetini anlayarak kutsal gördüğü varlığa kendisini en içtenlikle açması, ona yakarması, herhangi bir hususta istekte bulunmasıdır. O halde dua tanrı ile kul arasında cereyan eden bir diyalog aracıdır. Kendisini anlatması, içini rahatlatması, sıkıntı içerisinde bulunduğu o andan, o durumdan veya mekândan kurtulması için bir ümit vasıtasıdır.

Yapılan araştırmalar neticesinde duanın, ilahi yardımın celbi için müracaat edilen genel bir manevi mekanizmayı oluşturduğu ifade edilir. Bunun yanı sıra insanın yaratıcısına doğru fitri çekilişini, yakınlaşma isteğini ifade ettiği üzerinde de durulmaktadır.¹⁸ Bu minval üzere dua, zihnin manevi olan bir aşamaya çekilmesi önemsendiği, kutsadığı, iman ettiği müteal bir varlığa doğru yönelişe gayret sarfetmesidir.

1.6. Muhteva Bakımından Dua

Araştırmamızın bu bölümünde duanın çeşitliğine değinmeye çalışacağız fakat bunun ne kadar zor olduğunu ifade etmekte bir sakınca olmamalıdır. Zira duadaki çeşitlilik insandaki duygu ve istekler adedince. Aynı zamanda dua sadece kişinin istek ve talepleri anlamına da gelmemektedir. Bazen istek anlamına gelmeyen bir sena, bir yalvarış, bir yalvarış bile dua mahiyetinde olabilir.

17 Cilacı, "Dua", s. 529-530.

18 Parladr, "İslam'da Dua", s. 530-535.

Dua'nın mahiyetine ilişkin tasnif daha çok Din Psikolojisi araştırmacıları tarafından yapılmıştır.¹⁹

1.6.1. Tevbe ve Afv

İnsan özü itibariyle kutsala doğru bir yöneliş ona sığınma, onu bilme eğiliminde olduğu için sürekli kendisini teskin edecek bir sığınak aramaktadır. Herhangi bir olumsuzlukta ona yönelecektir. O halde insan kendisini inandığı o kutsalından uzaklaştığını hissettiği anda, bir menfi duruma istem dışı veya istemiyle bulaştığı zamanda bir kopukluk yaşayacak, bir pişmanlık hissedecektir. Neticesinde insan nedametinden ötürü son derece tevbe ve istiğfara yönelecektir. Hata telafi etme, bağışlanma, affedilme arzusu ile yapılan dualar bu gruba girmektedir.

1.6.2. Şükür ve Hamd

Şükür ve Hamd duası insanlarca Tanrı'ya sena içeren dua ile aynı görülmektedir. Her ikisi arasındaki farkı göz ardı etmemekte fayda vardır. Şükür ve Hamd duasında İnsanın Tanrı'dan talep ettiği Tanrı'nın da insana ikram ettiği güzel sunular için övgü vardır. Sena duasında ise Tanrı'ya arz edilen duada insanın kutsal attettiğine kutsallığından ötürü övülme vardır. İnsana kutsalından gelecek herhangi bir iyilik için dua söz konusu değildir.²⁰ Şükür duası insanın, iman ettiği varlığın lutfuna karşın hissettiği duyguları ifade etme biçimidir.

19 Ümit Horozcu, "Din Psikolojisi Açısından Dünyevi İstek Duaları" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010), s. 32.

20 Merold Westphal, "Prayer as the Posture of the Decentered Self", ed. Bruce Ellis. Benson, Norman Wizba, **The Phenomenology of Prayer**, New York, Fordham Univ. Press. 2005, s. 14.

1.6.3. Sena

Dua insanın Tanrı'ya kulluk faaliyetlerinin temel nüvesini teşkil etmektedir. Dua terimi genel manada dinlerin ekseriyasında geniş bir anlamı ifade etmektedir. Dua insanın inandığı değere karşı övgüde bulunması, ondan bir şeyler arzulaması, onun yardımını talep etmesi, bir şey için çağrıda bulunmasıdır. Yüceltme duası, insanın kutsalının azimliliğinin, kudretinin, haysiyetinin, farkına vararak Tanrı'ya yönelttiği dualardan biridir. Bu dua bazen Tanrı'ya sevgi ve saygı ifadesini gösterme biçimi iken, bazen hem maddi hemde manevi taleplerin makbuliyetinin olabilirliliğini sağlamak açısından bir arz niyeti taşıyabilir.

1.6.4. Talep

İnsanın herhangi bir durum nedeni ile kendisi veya bir başkası adına talep ve istek mukabilinde olan dilek ve temennilerinin dile getirildiği dualardır. Hamd, sena gibi Tanrı'nın yüceliğini ifade eden dualar bazen sırf kutsalın rızasını kazanmak amacıyla yapılır bazen ise maddi manevi taleplerin kabulü için yapılır. Genellikle, insanın dünyanın üzerindeki yöneldiği dua, talep duasıdır. İnsan sıkıntı içerisinde olsun veya olmasın, herhangi bir arzusunun gerçekleşmesini murad ediyor ise derhal bu duaya ihtiyaç duyar ve çeşitli üslup, şekil, hallerde tanrıya yönelir.

1.6.5. Yorme (Beddua)

Talep duasının kapsamına dahil edebileceğimiz Yorme (beddua) türündeki dualar birilerinin iyiliğinin aksine olumsuz mahiyette olan taleplerin dile getirildiği, bir şeylerin ol-

maması, karşısındakinin menfaatini engelleyici hatta zarar görmesinin istendiği dualardır. Bazı dinlerce çok tasvip edilmese de müracaat edilen dua türlerinden biridir. Yahudi kutsal metinlerinde anne-babaya alaycı tutum gösteren, onlara hürmetlerini belirtmeyen, onları hor görenlerin gözlerinin kartallar, kargalar tarafından oyulacağı yönündeki beddua²¹ içerikli ifadeler ile Mısırlıların kurban takdimeleri içerisinde yer alan hayvanın kesimi sonrasında başını alarak ona bedduada bulunmaları²² geleneği çalışmamızın başlığını aydınlatması bakımından örnek teşkil etmektedir.

1.7. Uslûp Bakımından Dua

Duanın muhtevasını ve duada bulunanın manevi ruhaniyetini açığa çıkaran bazı şekiller duanın bir unsuru olarak görülmektedir. Secdeye kapanma, çömelme, yatma, ayakta dikilme, ellerini semaya yöneltme, el çırpma, göğse vurma, ayakları yere vurma (ritim tutma), dönme (semah), dans etme, müzik aletlerinin kullanılarak duada bulunma, cahiliye araplarındaki gibi çıplak tavaf etme, Çaynistlerin bir mezhebi olan göğü giyenenlerde olduğu gibi çıplak bulunma hali gibi durumlar buna örnektir. Araştırmamızda konu edindiğimiz maddeler ise bireysel, toplu, formel, informal, dini, dini olmayan ve sanal olarak sınıflandırdığımız dua biçimleridir.

1.7.1. Bireysel ve Toplu Dua

İnsan kendisi bireysel bir varlıktır. Bazen cemiyete icab etmeyi arzular bazen ise kendi başına bulunmayı ister. Tan-

21 Özdeyişler, 30/17.

22 Herodotos, "Mısırlıların Kurban Törenleri", http://herodotos.us/Misirililarin_kurban_torenleri.asp (14.06.2013)

rı ile kul arasında cereyan eden bu yakınlaşmada kul bizzat yalnız olmayı tercih ederek kendi niyaz ve yakarışlarının bizatihi olmasını uygun görür. Bu, bazen tamamen özgün olabilir yani kişinin kendi içinden nasıl geliyorsa o şekilde dua etmesi; bazen öğretilmiş yani kaynaklarda sunulan dualar formatında olabilir. Bireysel varlık olmasının yanısıra insan cemiyete dahil olmak ister; ki topluca edilen duaların makbuliyetinin daha çok olacağı yönünde bir inanışın olması dualarda cemiyete katılımı hızlandırır mahiyettedir.

1.7.2. Formel Dua

Formel Dua olarak adlandırdığımız bu kısımdaki dualar, genel itibariyle müntesibi olunan o dinin kutsal olarak gördüğü kaynaklarda yer alan ya da inandığı dinin önemli şahsiyetlerince ifade edilmiş dualardır. Bu dualar kutsal kitaplarda, sözlerde yer alan, sanatsal içeriğe sahip, öğretilmiş, kişiden kişiye aktarılmış bir kalıba sahip dualardır. Bazen bu dualar şekil yönünden, ritmik, folklorik öğelere bürünmüş halde olabilir, bazen ise kendisine has özel bir ritüeli olabilir. Formel olarak nitelendirdiğimiz bu dua grubu, Yahudi ve Hristiyan kültüründe genel olarak Kutsal Kitap'ta Mezmurlar bölümünde yer almaktır.

1.7.3. İnfornel Dua

Formel duanın aksine herhangi bir dinin kutsal metinlerinde ya da önemli sayılan kişilerin sarfedilen sözlerinde yer almayan dualardır. Bu dualar genel itibariyle kalıplı değildir. Kişinin haleti ruhiyesi ile eş değer gelişen dualardır. Bu duanın gerçekleşmesi için herhangi bir mekana veya herhangi ritüele ihtiyaç yoktur. Anlık gelişen dualarda genellikle infornel dualardır.

1.7.4. Dini ve Dini Olmayan Dua

Bu grupta ele alacağımız dua çeşidini birbirinden ayırmak zor olacaktır. Zira her dua dini midir veya değil midir şeklinde bir soru ile karşı karşıya kalınacaktır. Genellikle formel olarak gruplandığımız dua grubu dini olarak nitelendirilebilir. Çünkü bu tür dualar, belirli bir kalıba sahip olan belirlenmiş, öğretilmiş dualar sınıfındandır. İnsanın halini kutsal addettiği varlığa yani tanrıya arz etmesi ve sonucunu tanrıya tevdi etmesi dini duadır. Dini olmayan dua ise dinler tarafından vaz edilmeyen dua türleridir.

1.7.5. Sanal Dua

Dua üzerine yazılan çalışmaların sınıflandırdığı dua grubu içerisinde olmayan sanal dualar günümüzün internet dünyasında yerini alması zorunlu hale gelmiş gibidir. Çünkü artık reel alemin ötesinde bir sanal alem, sanal dünya mevcuttur. Bu sanal alem fiziki dünya içerisinde gerçekleşen, reel insanlarca sanal ortamda oluşturulan bir husustur. Bir insanın internet üzerinde gerçekleştirdiği dualardır ki üzerinde çokça durulması gereken konulardan biridir. Yakını vefat etmiş bir kişinin internet aracılığı ile mevtasına bilgisayar ortamından dua göndermesi sanal dualara örnek teşkil edebilir. Bu konu ilerleyen bölümlerde örnekleriyle etraflıca tartışılacaktır.

2. SUNU VE SUNAK

Genel anlam itibariyle sunaklar dini törenlerin icra edildiği, kanlı kurbanların veya buğday, arpa, meyve, tuz, yağ, şarap gibi çeşitli kutsal sunuların tanrıya arz edildiği belirli yapılarıdır. Günümüzde eski dönemde oluşturulan sunaklar

daha farklı bir özelliğe sahiptirler. İslam dininde var olan yüce Allah'a yakınlaşmak niyetiyle ifa edilen kurban ibadetinin icra edildiği mekanlar bu başlığın altında konumlandırılabilir. Gerçi İslam'daki kurban ibadetinin gerçekleştirildiği yerin eski dönemlerdeki gibi sunak mantığına uygun olması düşünülemez. Burada sunak kültüründe herhangi bir yapının yanısıra, yapının olmadığı sunak anlayışı da araştırmaya dahil edirlerek konu daha da genişletilecektir.

2.1. Genel Manada Sunak

Bu yapılar eski dönemlerde basit şekillerde oluşturulmuş küçük yüksekliğe sahip, yuvarlak veya köşegenlerden oluşan taştan, tahtadan müteşekkil yapılardır. Sunak tanrı veya tanrılara adakların sunulduğu yerlerdir.²³ Sunaklar, tanrılar için kurbanların sunularının kesilmesi veya yakılması maksatlı büyüklü küçüklü evde, köyde, çeşitli mesken yerlerinde, türbelerde, kamusal alanlarda, tapınak önlerinde, tören alanlarında ya da herhangi kutsal mekanlarda oluşturulmuşlardır.²⁴

2.2. Sunakların Ortaya Çıkışı

İnsanın dinsel varlık olması kadar doğal olan bir durum da iman ettiği kutsal varlığa karşı göstermiş olduğu dini motifler içerisinde sergilediği bazı tutum ve davranışlardır. Bu davranışlar, ibadet anlayışı içerisinde bazen adak, kurban ve bir takım takdimelerini tanrıya ulaştırmak maksadıyla gösterdikleri eylemlerdir. Bunun için dini hu-

23 Secda Saltuk, *Arkeoloji Sözlüğü*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1997, s. 20.

24 G. Constantine Yavis, *Greek Altars Origins and Typology Including the Minoan-Mycenaean Offertory Apparatus: An Archaeological Study in the History of Religion*, Saint Louis Univ. , 1949, s. 54.

susiyetlere haiz olan insan serd ettiği bu tür fiilleri yapmak istemiş, akabinde ise sunak dediğimiz bazı yapıların doğmasına zemin hazırlamışlardır. Sunaklar ilerleyen zaman dilimlerinde tapınaklar kadar önemli yapı haline gelmiştir. İnsanın gereksinimlerinden doğan sunaklar hiç şüphesiz dini gerekçelerle oluşturulmuş yapılardır. Genel itibariyle baktığımızda sunakların çeşitli dönemler içerisinde çok fazla farklılık arz etmediği gözlemlenmektedir. Dönem dönem, milletlerin inanç ve kültürüne göre sunaklarda çeşitlilik görülmektedir. Bir mekanın kutsal olduğunun anlaşılması genellikle o bölgede yapıları olan sunak ile mümkündür. Çünkü sunakların yapılması o bölgelere konuşlandırılması daha kolaydı. Sunakların yapılması akabinde o bölgeye gerekli görüldüğünde mabedler inşa edilmekteydi.

2.3. Sunak Türleri

Sunaklar değişik malzemelerden oluşturulmakla birlikte çeşitli türlerde yapıldıkları gözlemlenmiştir. Taşınmaz olarak nitelendirdiğimiz, yeknesak bir yapıda veya taş ile toprağa ilintilenmiş sabit sunaklar ile taşınabilir ölçekte meydana getirilmiş toprağa bağlantılanmamış bir şekilde hazırlanmış portatif sunaklar, sunak türlerine örnektir.²⁵ Daha çok antik dönemde rastlanılan, bir gelenek olarak algılanan, kişinin veya devlet adamının ölümünden sonra mezarına o kişiyi yüceltmek maksadıyla sunular bırakılması ayrı bir ‘mezar sunak’ kültürünü başlatmıştır. Bu ise sunak türlerinin bir diğer çeşitidir.²⁶

25 Yavis, **Greek Altars Origins.**, s. 3.

26 Guntram Koch, **Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri**, (ter. Z. Zühre İlkelen), İstanbul, Arkeoloji Sanat Yay., 2001, s. 126.

Elbette ilahi dinlerde tanrıya karşı yakınlaşmasının simgesi olan sunuların takdim edilmesi gibi bir eylem söz konusudur. Fakat antik dönemlerde raslanılan türde çeşitli sunuların arz edildiği sunaklar gibi değildir. Yahudilerin tanrıya kurban takdim etmesi için tanrının gökte olduğunun inancı gereği ona yakınlaşma arzusundan kaynaklanan bir prensiple yüksek yerleri tercih etmesi önemlidir. Zira mabed öncesi dönemde gerçekleşen bu hadiseler mabed sonrasında farklılık gösterecektir. Tanrı'ya kurbanların sunulması için 'mizbah'ların oluşturulduğu bilinmektedir.²⁷

2.4. Sanal Sunaklar

Araştırmamızın başlığını teşkil eden sanal ifadesi elbette günümüzün internet dünyasının en yaygın kullanılan bir enstrumanıdır. Zira internet ortamında gerçekleşen bu eylemler sanal olarak adlandırılmaktadır. Üzerinde nefes aldığımız, gezindiğimiz bir takım fiiliyatları gerçekleştirdiğimiz fiziki, gerçek alemde icra edilen sunuların bir benzerleri ayrıca sanal olarak nitelendirdiğimiz internet ortamında gerçekleştirilmektedir. İnsan fiziki alemde yaptığı bir takım uygulamaları çeşitli mekan, zaman, maddi faktörlerden kaynaklanan engellerden ötürü, tüm bunları aşmak gayesiyle sanal aleme taşımış bulunmaktadır. Hind dininin bir parçası olan Puja'ya ait tanrılara çeşitli sunular sunulması maksadıyla sanal bir sunak oluşturularak Hind dinine mensup kişilerin bulundukları mekansal yoksunlukları gidererek duada bulunması ve ibadetlerini icra etmesi sanal sunaklara örnek teşkil etmektedir.²⁸

27 I. Krallar, 3/4.

28 Geniş bilgi için bkz. <http://www.spiritualpuja.com/ganeshpuja.htm> (15.12.2013)

2.5. Sunakların İşlevselliği

Sunaklar işlevselliğine göre farklı şekillerde yapılmışlardır. İçerisine sıvı konulması ve bu sıvıyı taşımak maksadıyla oyuk açılan sunaklardır. Bu sunaklar kan ve şarap sunakları olarak adlandırılmaktadır. Ekseriyetle ateş yakılması suretiyle oyuk açılan sunaklar ise yanmış et ve tütsü gibi takdimelerin konulduğu sunaklardır. Zikrettiğimiz bu türden sunaklar antik dönem milletlerinde farklı formlarda oluşturulmuşlardır.²⁹ Sunakların genel anlamda incelendiğinde kutsal olarak addedilen bir olguya yakınlaşmak, onun sevgisine mazhar olmak, duaların kabulünü sağlamak, kötülüklerden korunmak gibi bir niyet ile oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

2.6. Genel Anlamda Takdimeler/ Sunular

Konumuz ile doğrudan ilintili olan sunular birkaç çeşittir. Çünkü tarihten günümüze insanın, kutsal olarak kabullendiği tanrısına takdim etmek üzere kendi yaşadığı bölgelerde var olan, kendisinin önem attettiği, kıymetli bir takım nesneleri özenle seçip sunması kültürü hep var olmuştur. İnsanoğlunun kutsalına takdim ettiği varlık bazen değerine göre farklılık göstermiştir. Bu bazen sıradan bir bitki, bazen yetiştirdiği, kendisinden istifade ettiği hayvanı, bazen cansız bir nesne, bazen ise kendi veya bir başkasının canı olmuştur.

29 Ahu Gürer, “Örneklerle Sunak Tipolojisi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2006), s. 20.

2.6.1. Kurban

Kökeni Arapça'dan gelen kurban, yakınlaşmak, yakın düşmek anlamında kullanılan bir kelimedir. Arapça 'el Udhiyye' manasında dilimizde kullanılmaktadır. Udhiyye kurban günü kesilen hayvana verilen bir isimdir. Hem kurban hem de udhiyye terimlerinin anlamı Tanrı'ya yakınlaşmak amacıyla belirli zamanlarda, tayin edilmiş hayvanı sunmaktır.³⁰

Dini öğeleri üzerinde taşıyan ve dinsel bir inanıştan vazgeçmesi mümkün olmayan insanın kutsalına karşı yakınlaşmayı, onun lütfuna mazhar olmayı, onun sevgisine dahil olmayı istemesi gayet normaldir. Bunun için en önemli enstruman olan kurban her toplumda ehemmiyet verilen bir ibadet şekli olmuştur. Tanrı'ya sunulan hayvan veya insanın kanı ayinleri toplumlarda yaygın olan uygulamalardır. Elbette kurban eylemi Tanrı'ya yakınlaşmak için yapılan fiillerdir, fakat bu, tarım toplumu için verimliliğin artması ve devamı içindir. Hayvancılıkla uğraşan toplumlar için bu, hayvanların vahşi hayvanlarca kırılmaması, sürünün devamlılığının artarak sağlanması gibi sebeplerden ötürüdür. Asıl neden Tanrı'ya yakınlaşma niyeti taşısa da nihai hedefin Tanrı'nın gazabından, öfkesini çekmeden, cezalandırmasından korunma, kendi taleplerini kabullenme, kendisini muhafazaya alma olduğu bellidir. Antik dönemlerde kötülük tanrılarının kurtulmak için insanların veya hayvanların yakılarak, kesilerek, boğularak, veya canlı kurban olarak sunulması bunun bir göstergesi sayılabilir.

30 Ali Şafak, "Kurban, Manası ve İlgili Bazı Meseleler", *Diyanet Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 3, s. 3-10.

2.6.2. Takdime

İlkel dinlerde tanrılara sunulan kurbanların çeşitliliği kutsal varlıkların çokluğuna göre değişmektedir. Gök tanrılarına beyaz ve kırmızı renkli hayvanların, yer altı tanrılarına siyah renkli hayvanların kurban edilmesi yaygın bir gelenektir.³¹ Ayrıca ilkel dinlerde hayvanların kurban edilmesinin yanısıra bitki, bitki kökleri, ot, yaprak, meyve, zeytin, yağ gibi ürünlerin tanrı veya tanrılara sunulması kansız kurban türüne girmektedir.³² İnsanların sunduğu yiyecek, içecek, yağ, su, şarap, süt, alkollü içecekler genellikle tanrının hoşnutluğunu kazanmak için yapılan takdimelerdir. Elbise, mücevherat, para, kıymetli malzemeler, bir takım mutfak eşyaları ise kansız kurbanlar olarak zikredilebilir.³³

Günümüzde ülkemizde rastlanılan vefat etmiş bazı saygın şahsiyetlerin kabirlerine gidilerek dualarda, yakarışlarda bulunulması ve müteakibinde kişilerin şeker, sirke vb. yiyecek içecek dağıtmaları eski dönemlerde cereyan eden uygulamaların modernleşmiş şeklini oluşturmuş gibidir. Yine Hristiyanlık dünyasında bazı azizlerin kabirlerine su, yiyecek, içecek bırakılması da bunun başka bir forma girmiş haline benzemektedir. Hinduizm, Budizm gibi çok tanrılı doğu dinlerinde tanrılara yiyecek, içecek, bitki gibi bazı materyallerin müntesiplerince sunulması takdimelere yani kansız kurbana uyar mahiyettedir.

31 Osman Cilacı, “İlahi Dinlerde Kurban”, **Diyanet Dergisi**, Cilt:18, Sayı: 5. s. 273.

32 Cilacı, “İlahi Dinlerde Kurban”, s. 273.

33 Asiye Aydın, “Yahudilik’te Kurban Fenomeni”, (**Yüksek Lisans Tezi**, Erciyes Üniversitesi, 2005), s. 7.

2.6.3. Bedel

Tarihten günümüze çeşitli dini kabul eden toplumlarda uygulanan bir takdime çeşidi olan ‘Bedel’ bir şeyin yerine diğer bir şeyin kurban edilmesidir. İnsanın yerine hayvanın kurban edilmesi bunun en bariz örneğidir.³⁴ Birkaç çeşidi mevcuttur. En yaygın olanı insanın yerine hayvanın kurban edilmesidir. Diğer bir çeşidi ise insanın bütün bedenini, canını feda etme yerine insanın uzuvlarından el, kol, burun, kan vb. parçasının tanrı adına veya inandığı nesne uğruna kurban etmesidir.

Kur’an-ı Kerim’de söz konusu olan Hz. İbrahim’in Hz. İsmail’i Allah için kurban takdim etmesi ve nihayetinde karşılık olarak Hz. İbrahim’e Allah’a sunması için kurban fidiye verilmesi³⁵ hadisesi ile Tevrat’ta Kur’an-ı Kerim’deki kıssaya benzerlik arz eden hadise yani Hz. İbrahim’in oğlu İshak’ın tanrıya kurban olarak sunulması ve sonunda Hz. İbrahim’e tanrıya takdimi için yakılmak üzere bir kuzu verilmesi³⁶ bizim üzerinde durduğumuz ‘bedel’ takdimesine güzel örnek teşkil etmektedir.

34 Aydın, “Yahudilik’te Kurban Fenomeni”, s. 13.

35 Saffat, 37/100-118.

36 Tekvin, 2/1-13.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEŞİTLİ DİNLERDE DUA, SUNU VE SUNAK

1. GEÇMİŞ DİNLERDE DUA VE SUNAK

Dua hiç şüphesiz insanın yaratılışı ile birlikte var olan bir olgudur. Nasıl ki dinsiz toplumlara tarih boyunca rastlanılmamış ise dua etmeyen kişi veya kişilere de rastlanılmamıştır. İnsan, din, dua, takdimeler, birbirinden ayrılmaz parçalardır. Genellikle ibtidai dinlerde dua kötülüklerden, tanrı veya tanrıların öfkesinden korunma, dünya nimetlerinden faydalanma, bunun sağlannası için kutsala bazı şeylerin takdimi şeklinde olmuştur. Araştırmamızın bu bölümünde dua ve sunak kavramlarını antik dönem ve günümüz ilahi olmayan dinlerine mensup milletlerindeki yapıyla incelememiz faydalı olacaktır.

1.1. Mezopotamya Dinlerinde Dua, Sunu ve Sunak

Mezopotamya'da MÖ. 4000-3000 yıllarında şehirleşmenin başlamasıyla birlikte insanlık tarihi açısından önemli gelişmeler olmuştur. O dönemlerin mezopotamyasında yerleşik bir sisteme geçilmesi, tapınakların inşası gibi durumlar sebebiyle insanların dini yaşama şeklinde yenilikler meydana gelmiştir. Din adamlığı müessesesi bir forma girmiş, tapınak mimarisi şekillenmeye başlamış, ilahlar ve kutsallara karşı ifa edilen ibadetler de öncekine nazaran daha sistematik hale gelmiştir. Mezopotamya bölgelerinde egemenliklerini yaşayan Sümer, Babil, Akad ve Hitit gibi devletlerin mensubu olduğu milletler hemen hemen aynı dini özellikleri bünyesinde barındırmışlardır.

Bu bölgenin milletleri kendilerini, inançları gereği tanrılara kurban sunmak ve mâbed yapmak için yaratıldıkları düşüncesindeydi ve bu sebepten dolayı da inandığı tanrı

ya da tanrılara her zaman tapınaklar inşa etmişlerdir. Yapıtları mâbedlerde tapındıkları tanrıların heykellerini muhafaza eder ve oluşturdıkları sunaklarda onlara kurbanlar takdim ederlerdi.³⁷

Babil kültürüne ait Enuma Eliş'teki metinlerde tanrıya yiyeceklerden adaklar sunularak buhurlar yakıldığından bahsedilmektedir. Yine bu dönemde yapıla gelen uygulamalar, tanrının inanan kimselerin hanelerini şenlendirmesi ve kendilerini tüm sıkıntılardan kurtarması maksadıyla yapılmaktadır.³⁸ Söz konusu Enuma Eliş'te 'Tanrılara yanık kurbanların sağlanması ve gökte yapılanın bir benzerinin yerde yapılması'³⁹ dizeleri tanrılara kurbanların yakılmasından bahsederek o dönemin insanların tanrılara neler sunduğunu açıklamaktadır. Enuma Eliş'te geçen bu gibi metinlerde o dönemde yaşayanların tanrıya nasıl niyazda bulunduklarını, ne tür hürmet gösterdiklerini, tanrılara sunulan takdimelerin içeriklerinin neler olduğunu anlatmaktadır.

1.2. Eski Mısır'da Dua, Sunu ve Sunak

Mısır kaynaklarında, inanç sistemi, dini yaşam hakkındaki bilgiler ne yazık ki net değildir. Eski Mısır'da günümüze aktarılan bilgilerin çoğunluğu mitoloji türünden bilgiler olup kesin bilgi içermemektedirler. Eski Mısırla alakalı bu

37 Mustafa Yiğitoğlu, "Antik Yakın Doğu Milletlerinde Tanrı", **Tarik Kültür Sanat Araştırmaları Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1. 2011, s. 120.

38 Örnek Metinler için bkz. "O babası için büyük yiyecek adakları kuracak, Onlara bakacak, onların tapınaklarıyla ilgilenecek, Buhur yakanları kurtacak evleri şenlenirecek..." Dennis Bratcher, "Enuma Elish: 'when on High...' The Mesopotamian/Babylonian Creation Myth", 2006, <http://www.crivoice.org/enumaelish.html> (12 Haziran 2013) (VI. Tablet)

39 Enuma Elish, <http://www.sacred-texts.com/ane/enuma.htm> (112-113. Satırlar) (04 Haziran 2013).

alandaki konular hala gizliliğini muhafaza etmektedir. Eski Mısır'da Nil boyunca, Neolitik Çağ'dan itibaren göçebe hayatı yaşayan Mısırlılar zamanla kendi vilayet ve devletlerini oluşturarak ve bir veya iki krallıklara (Yukarı-Aşağı) bağlanmışlardır. Bunlar ilerleyen dönemlerde bir krallığın etrafında birleşmişlerdir. Şehirleşmeyle birlikte Mısır'da, dinin ve dini müesseselerin kurumsallaştığı gözlemlenmiştir. Mısır'da yaşanan üç devir ve devirler öncesi Tinitlere ait eserler bizlere bu konuda bilgiler sunmaktadır. Mezarlar, harabe evler gibi yerlerden çıkarılan eserler Eneolitik, Neolitik ve Paleolitik dönemlere dair bilgiler vermektedir. Dini bir takım malumatlar, kral mezarları için verilen emirler, vasiyetnameler içeren bu kitabeler Mısır'ın kültür ve din tarihi açısından önemli malumatlardır.⁴⁰

Mısır çok tanrılı (İsis, Osiris Horus vb) bir inanca mensup milletlerden oluşmuştur. III. Hanedan krallarından Zoser zamanında bir çok tanrı tasvir edilmiştir. Mısırlılar bu dönemde tanrılarından gruplar ve topluluklar oluşturmuşlardır, Kutsal üçlü, Kutsal dokuzlu gibi.⁴¹ Orta Krallık dönemlerinde bütün krallar Ra'nın oğlu olarak nitelendirilmekteydi. Ra'nın bu dönem içerisinde (güneş tanrı) önem kazandığını göstermektedir. Dinin yaşam üzerindeki etkisini Ra'nın adının hemen hemen her alanda geçmesinde görebiliriz. Güneş dini bu dönemde yapılan tapınakların mimarisinde de etkilidir.⁴² V. Hanedan'ın sonunda Ra'nın egemenliği Osiris'e kayacaktır. Osiris inancına göre Kral ölünce

40 A. Müfid Mansel, **Mısır ve Ege Tarihi Notları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak, 1938, s. 5.

41 Erik Hornung, **Anahatlarıyla Mısır Tarihi**, (ter. Z. Aksu Yılmaz), İstanbul, Kabalcı, 2004, s. 24.

42 Jean Vercoutter, **Eski Mısır**, (ter., Emine Su), İstanbul, Mihrican Kitapevi, 1992, s. 57.

Osiris'e dönüşmektedir. Bu dönemde tanrıya hizmet etmek krala hizmet etmekten daha önem kazandığı için ayrı bir kurumsallaşmayı beraberinde getirmiştir. Rahiplik kurumu oluşturulmuştur.⁴³

V. Hanedan firavunları dine ayrı bir önem göstermişlerdir. Firavunlar yalnız piramit veya güneş mabedleri ile ilgilenmemişler bilakis yerel tanrıların adına da mabedler inşa ettirmişlerdir. Firavunlar yaptırdıkları mabedlerin bakımları için araziler bağışlamışlardır. Bir takım halk din adına çalıştırılmış elde edilen gelir mabedlerin bakımına tahsis edilmiştir.⁴⁴ III. Amenemhat zamanında, Krokodilopolis yakınlarında idari ve dini bir merkez kurularak, her vilayete ait bölme, her vilayetin tanrısına ait mabed ve sunak yeri inşa ettirildiği bilinmektedir.⁴⁵

VI. Hanedan sonrasında başlayan iç karışıklıklar nedeni ile bazı gizli bilgilerin ifşası, özellikle mezarların açılması ile birlikte Mısır'ın dini yaşayışının halka intikali neticesinde Mısır'da din algısının değişmesine, zengin, fakir, çiftçi, din adamı ile firavun arasında bazı engellerin kalkmasına neden olmuştur. Özellikle XI. Ve XII. Hanedanlar döneminde halka bazı haklar verilmesi gerektiği düşünülerek, öteki dünya ile ilgili metinler halka aktarılmıştır. Sosyal gerilime mani olmak amacıyla her bireyin ruhunun rahatlaması için sunaklar inşa ettiriliyor ve halkın tanrılara dualarda bulunulması için imkanlar sunuluyordu. Böylelikle insanın tanrı Osiris gibi yeniden hayat bulacağı, Tanrı Ra ile hem-

43 Hornung, **Anahatlarıyla Mısır Tarihi**, s. 41.

44 Afet İnan, **Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1956, s. 127.

45 Mürüvvet Kurhan, "Eski Mısır Orta İmparatorluk Devrinde Siyasi ve Dini Durum", **Belleten**, LVII, 1993, s. 705.

hal olacağı ve sonsuzluğa erişeceği düşüncesi halk arasında bir inanç halini alıyordu.⁴⁶

Yeni Krallık döneminde Akhenaton'ın krallığının dokuzuncu yılına denk gelen bir din devrimi gerçekleşmiştir. Krallığın resmi tanrısı Aton'a, eski tanrılar Harahti ve Şu'nun isimlerinden ziyade yeni isimler Ra ya da Aton verilmiştir. Bu dönemde halk, kraliyet ailesini ışıklı güneş diski içerisinde resmeden ev sunaklarının önünde dua etmekteydi.⁴⁷ Eski Mısır tarım toplumu olduğu için inek kutsal bir hayvandı, bu nedenle ineğe (Hathor Tanrıçası) tapınmak mevcuttu. Çünkü inek bereketi simgeleyen en büyük anayı temsil etmekteydi. Dönemin mezarlarında ineğin boynuzları gibi kollarını havaya kaldıran çıplak kadın heykellerinin, çocuk sahibi olmak isteyen kişilerin ana tanrıçaya (Hathor) adak olarak takdim edilen heykeller olarak bilinmektedir.⁴⁸ Buğday/bereket tanrıçası İsis'e karşı Mısır halkının ilk biçtikleri ekinler takdim edilerek kendisine dualarda bulunulurdu. Yer altı dünyasının tanrısı, firavunların öldükten sonra bedenine büründüğü tanrı Osiris'e takdim edilmiş bir çok sunaklar, tapınaklar (Serapeion) yapılmıştır.⁴⁹ Osiris'e ait figürler Mısırlılar tarafından Osiris'e tazim, dirilişi murad etme, bağışlanma düşüncesiyle mezarlara konulmaktaydı.⁵⁰

Mısırlılar tarafından Osiris'in figürlerini mezarlara yerleştirme uygulaması mezar-sunakların o dönemdeki örneklerindendir. Ayrıca Piramit metinlerinde ifade edilen büyü-

46 Kurhan, "Eski Mısır Orta İmparatorluk Devrinde Siyasi ve Dini Durum", s. 709.

47 Hornung **Anahatlarıyla Mısır Tarihi**, s. 111.

48 Barbara Watterson, **Gods of Ancient Egypt**, London, The History Press, 2003, s. 115.

49 Mükerrrem U. Anabolu, **Küçük Asya'da Bulunan Roma İmparatorluk Çağı Tapınakları**, İstanbul, İTÜ Mimarlık Fak. Yay., 1970, s. 101.

50 Watterson, **Gods of Ancient Egypt**, s. 58.

lû sözlerin yazılması Osiris'le özdeşleşen ölü krala sunulan özel bir hizmet olarak görülür zira bunlar semâya yükselir ve tanrılar arasında kabul edilirdi.

Mısır inançlarına göre ölen insan Osiris tarafından sorguya çekilir, sınavdan geçemeyenler ise ila nihaye mezarlarında aç susuz olarak kalırlardı. Bunun için din görevlilerin geliştirdiği mezarların içerisine yiyecek bırakılması⁵¹, cesedin içine rahipçe kutsanmış bazı böceklerin konulması gibi uygulamalar ile sorun çözülerek tanrının yardımı umulmaktaydı.⁵² Her dinde, her millette tanrı veya tanrılara birşeyler takdim etme anlayışı olagelmıştır. Mısır toplumu için de tanrı veya tanrılara, tanrı adına krallara, firavunlara bazı sunuların takdimi de söz konusudur. Tanrılar adına, kurban törenleri düzenlenmekte ve sunulacak hayvan sunak taşına götürülmekte, şaraplar, tütsü gibi bir takım ayinlerden sonra kesilip bir kısmı yakılarak tanrıya sunulmaktaydı. Eski Mısır'da domuz kurbanı olmasa da Selene ve Dionysos için domuz kurban edilmekte bunu kesemeyen fakir halk ise hamurdan yaptıkları domuz figürlerini tanrıya kurban olarak sunmaktaydılar.⁵³

Mısırlılar tapınaklarda, çeşitli figürlerde hazırlanmış tanrı heykelleri önünde, din görevlileri eşliğinde düzenli olarak dini merasimler, ayinler ifa ederlerdi. Bu esnada çeşitli tütsüler yakılır, miskler sürülür, müzik eşliğinde danslar

51 Mezarların içerisinde kilerler bulunmaktadır. Bu kiler görünümü dışarıdan bir tepe olarak algılanmaktadır. İlk biçimleri aynen mezar biçiminde iken sonrasında ölenin kudreti ve zenginliğine göre şekillenmektedir. Bunlara 'mastaba' denilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Turani, **Dünya Sanat Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2011, s. 47.

52 İnan, **Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti**, s. 231.

53 Herodotos, "Mısırlıların Kurban Törenleri", http://herodotos.us/Misirililerin_kurban_torenleri.asp (14.06.2013)

edilirdi. Tapınağın avlularına alınan Mısır halkı tanrılara yakınlaşmak, onların celbini çekmek maksadıyla, kurbanlar takdim eder ve hediyeler sunarlardı.⁵⁴

1.3. Eski Yunan'da Dua, Sunu ve Sunak

Yunan dininin kökeni hakkında kesin bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamakla birlikte Yunan inanışının ilk örneklerinde Girit'in etkisinin olduğu bilinmektedir. Bu coğrafyanın asıl merkezini, Yunan uygarlığının başlangıcını o dönemin önemli merkezi olan Girit Adası oluşturmaktaydı.⁵⁵ Antik Yunan, yalnız Yunanistan'da değil aynı zamanda Ege Bölgesi'nde inanç, sanat, kültürel boyutlarda varlığını devam ettirmiş bir medeniyettir. Yunan medeniyetinin daha sonraki halkalarından olan Dorlar zamanında⁵⁶ Yunan dininin ilk kaynağı kabul edilen İlyada ve Odysseia⁵⁷ destanlarının oluşturulduğu bilinmektedir.⁵⁸ Dor egemenliğinin sürdüğü dönemlerde Yunanlıların tanrı anlayışı hemen hemen şekillenmeye başlamış, çoklu tanrı inancının yanında herkesçe malum on iki tanrıyı teşkil eden Olympos⁵⁹lu temel tanrılar oluşturulmuştur.⁶⁰ Yunan dininin çok tanrılı olmasına rağmen Zeus'un iradesinin egemen olmasıyla monoteist bir inanca haiz olduğu⁶¹ görüşü

54 Ersal Yavi, Necla Yazıcıoğlu Yavi, **Tarih Öncesi Çağlardan Modern Dünyanın Kaynağı Mısır**, İzmir, Yazıcı Basım Yayın, 2001, s. 55.

55 Necati Özçelik, **İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 142.

56 Yunan Medeniyetinin Karanlık Çağı veya Orta Çağı olarak adlandırılmaktadır. Bknz. Charles Freeman, **Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları**, (ter. S. Kemal Angı), Dost Kitapevi, 2005, s. 101.

57 Yunan inancı hakkında bilgi veren en eski belge niteliğindedir.

58 Edith Hamilton, **Mitologya**, (ter. Ülkü Tamer), İstanbul, Varlık Yay., 2004, s. 6.

59 Tanrıların bulundukları dağın ismi.

60 Sir Hugh Jones Llyod, "Ancient Greek Religion", **Proceeding of the American Philosophical Society**, Vol, 145, No:4, 2001, s. 457.

61 Llyod, "Ancient Greek Religion", s. 459.

bizce kayda değer değildir. Çünkü Yunan çok tanrılı inancının tek tanrılı bir yapıya indirgemesi eleştirilmesi gereken bir konudur. Çok tanrılı bir özelliği taşımasının yanında nihayi bir iradenin olduğunu belirtmek ve bu düşüncüyü monoteist anlayışa tevdi etmek mantıklı bir bakış açısı olmasa gerektir.

Yunan dininin kaynağı mitoloji, çoğu yönden efsaneler, destansı savaşlar, askeri ilişkiler ile Yunan halkının hayal gücüne dayanmaktadır. Din adına yapılan ibadetleri kendi oluşturdukları kahramanlara, tanrılara karşı kurdukları irtibatı sağlama aracı dua ve kurbanlardır. Antik Yunan'da çeşitli toplantı, festival, savaş gibi faaliyetler dua ile başlamak-taydı. Yunanlı konuşmacılar tanrılara niyazlarını sunduktan sonra hitaplarını gerçekleştirir, devlet ileri gelenleri dua ile işlerine başlardı. Dua tüm milletlerde, kültürlerde, dinlerde olduğu gibi Yunan kültüründe, inançlarında ehemmiyet verilen bir araçtı. Hemen hemen tüm dinlerde olan yeme içme eylemi öncesinde veya sonrasında gerçekleşen dua ritüeli Antik Yunan'da da mevcut idi.⁶²

Olympos ve Kitonyen⁶³ tanrıları adına kutsamalar için et, kemik, kan, bağırsak, yağ gibi sunularını içerisinde alabilecek yeterlilikte olan sunaklar yapılmıştır. Ayrıca tanrılara takdim edilen yalnız hayvan ürünleri olmayıp çeşitli yemek, şarap, zeytinyağı gibi sunularda görülmektedir. Sunaklar genelde tapınak önlerinde, çok sayıda kişinin sığabileceği ve tesiri yüksek merkezlerde oluşturulmuşlardır. Olympos ve Kitonyen tanrılarının sorumlulukları farklı olduğundan sunak ve takdim ritüelleri de farklı yapılmaktaydı.⁶⁴ Antik

62 Heiler, **Prayer, A Study in the History and Psychology of Religion**, England, Oxford Press, 1932, s. 78.

63 Yer altı tanrıları. Hades, Persephone, Hermes, Kirke, Hekate

64 Yavis, **Greek Altars Origins.**, s. 54-55.

Yunan şehirlerinde en yaygın olan sunak çeşidi sabit sunaklardır. Genel olarak tapınakların yanlarında bulunan ve tapınağın kendi sunakları sabit sunak türünden olanlardır. Evlerde ve bazı mekanlarda ise portatif sunaklar daha çok tercih edilenlerdendir. Antik Yunan inançlarına ait olan ve kendisinden sonra yapılacak sunaklara öncülük eden en önemli sunaklar Ephesos, Artemis ve Samos Hera Kutsal alanlardaki tapınakların sunaklarıdır.⁶⁵

1.4. Eski Roma'da Dua, Sunu ve Sunak

Roma köklü bir medeniyete sahip, geçmişi çok eskilere dayanan bir imparatorluktur. Roma, kendisinin oluşturduğu inançların yanında Hellenistik dönemle birlikte Yunan kültürü ile tanışarak Yunan tanrılarını kendi inanç sistemine, mitoloji halkasına dahil etmiş bir medeniyettir. Bu nedenledir ki Roma mitoloji hususunda kendine özgünlüğü yakalayamamıştır. Roma'yı dinsel açıdan Yunan inancından ayrı görmememiz gerekmektedir. Yunan öncesi Roma'da her canlıya, her nesneye bir mana yükleme, onlara tanrısal güçler atfetme, bu tür güçlerin doğayı, kendilerini yönlendirdiğine dair bir anlayış hakimdir.⁶⁶ Antik Roma kültüründe çok tanrılı bir din olduğu için Romalıların inancında pek çok inanç, çok sayıda tanrıya tapınma mevcuttu. Anadolu'dan Kybele, Mısır'dan İsis ile Serapis ve Yunan tanrıları Roma'ya ithal edilmiş ve burada bir form bulmuştur.⁶⁷ Roma'da yapılmış tapınakların içerisinde en büyüğü

65 Mary Hollingsworth, **Dünya Sanat Tarihi**, (ter. Rengin Küçükerdoğan, Banı Ergüder), İstanbul, İstanbul, 2009, s. 58.

66 Colette Estin, Helene Laporte, **Yunan ve Roma Mitolojisi**, (ter. Musa Eran), Ankara, Tübitak Yayınları, 2010, s. 210-212.

67 Charles Freeman, **Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları**, s. 568.

ve ilk örneği M.Ö. 509 da Jüpiter tapınağıdır.⁶⁸ Roma'da ibadetlerin onca tanrıya rağmen bir disiplin halinde yapılmasını sağlayan rahipler sınıfı (Pontif) mevcuttur.⁶⁹

Roma dönemi toplumu ve inanç yapısı bakımından Yunan dönemi ile hemen hemen aynı olmasına rağmen Yunan dini yaşayışından daha örtük bir yapıya sahipti. Bu içe kapanıklık kendisini tapınak, sunak mimarisinde de göstermiştir. İçe dönüklüğün yoğunlaştığı Roma döneminde halk kendi inandığı, koruyucu olarak gördüğü, doğa üstü tanrılarına kendi evinde inşa ettiği sunakta ibadet edebiliyor, çeşitli sunular, yiyecek, içecek, et, kan vs takdim edebiliyordu.⁷⁰ İmparatorluk Döneminde tüm alanlarda olduğu gibi tanrılar adına yapılan sunak yapıları da hızlıca artış göstermiştir.

Roma, uzun süren çok tanrıcılık anlayışına, putpe-restliğine, I. Constantinus imparator olduktan sonra Hıristiyanlığın yayılışına müsaade ile bir nebze, haassaten I. Theodosius'un Hıristiyanlığı resmi din olarak ilan etmesiyle de tamamen son vermiştir.⁷¹

2. GÜNÜMÜZ DİNLERİNDE DUA, SUNU VE SUNAK

Dua, insan ile kutsalı arasında var olan bir olgudur. Kendisini tanrıya arz etme aracı, tanrı ile kendisi arasındaki münasebette en uç noktadır. Dinli dinsiz her insanın yaşadığı bir deneyimdir. Hint yarımadasında zuhur eden

68 Mortimer Wheeler, **Roma Sanatı ve Mimarlığı**, (ter. Z. Koçel Erdem), İstanbul, Homer Kitapevi, 2004, s. 87.

69 Colette Estin, Helene Laporte, **Yunan ve Roma Mitolojisi**, s. 202.

70 Yavis, **Greek Altars Origins**, s. 14.

71 Özçelik, **İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı**, s. 226-228.

çeşitli dinlerin bir çok yönden birbiriyle örtüştüğü açıktır. Caynizm, Budizm ve Sihizm gibi dinler Hinduizm'e ait bir çok hususu bünyesinde barındırmaktadır. Öyleki bu dinler Hinduizm'in bir mezhebi olarak da algılanabilmektedir. Doğal olarak bu dinlerin ibadetiyle, tapınak ve tanrı algısıyla, dua ve sunak kültürüyle benzerlik arz etmesi gerekmektedir. Bu bölümde günümüzde geçerliliği devam eden bu dinlerde dua, sunu ve sunak anlayışı ele alınacaktır.

2.1. Hinduizm'de Dua, Sunu ve Sunak

Günümüz Hindistan'ın kuzey batısında Pakistan'ı kaplayan bu geniş coğrafya büyük bir inancın gelişimine şahitlik etmiştir. Bu topraklar 4000 yılı aşkın tarihe hadiselere tanıklık etmiş, farklı dini ve düşüncelere güzergah olmuş ve bu bölgelerde pek çok düşünce ve inancın yaşamasına fırsat vermiştir. Dolayısı ile Hinduizm tarih boyunca ortaya çıkan bütün özelliklerini, yaşayan diğer inanç ve kültürlerin etkisi ile kendi içerisinde barındırarak geliştirmiştir. Hint-Avrupalı göçebe savaşçı toplumlardan Ariler M.Ö. 1500'de önce kuzeyi sonra tümüyle Hindistan yarımadasını işgal etmişlerdir.⁷² Hindistan'ın inanç oluşumu ve farklı kültürlerin kaynaştığı dönem Arilerin bu toprakları işgali ile başlamaktadır.

M.Ö. 1400-400 yılları arasında teşekkül eden ilk olarak sözlü sonrasında yazılı özellikler içeren Veda geleneği Hinduizm'de en kutsal metinler olarak bilinmektedir. Vedalar Hinduizm'de en geniş çapta dualar içeren kaynaklardır. Vedalardaki dualarda Brahman'a övgüler yer almaktadır. Burada yegane kuvvet, yaratıcı tanrı Brahma, koruyucu tanrı Vişnu, yıkım tanrısı Siva'ya dualar söz konusudur. Ve-

72 Mircea Eliade, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, (ter, Ali Erbaş), İstanbul, İnsan Yayınları, 1997, s. 153.

dalar da Vişnu'nun dünyadaki tezahürü Krişna ve Rama'ya ayrıca diğer kutsadıkları varlıklara dualar mevcuttur.⁷³

Önemli dua ritellerini barındıran Vedalar; Rig-Veda, Sama-Veda, Yajur Veda ve Atharva-Veda'dan oluşmaktadır. Konumuz açısından önem arz eden Rig-Veda tanrılardan yardım isteme ilahileri ve çeşitli takdimeleri içermektedir. Rig-Veda'da ilahileri okuyan Hotr, Yajur-Veda'da yer alan kurban ritüellerini açıklayan, uygulanmasını sağlayan Udgatr ile Atharva-Veda'nın dualarını sessizce okuyan *Adhvaryu'nun* aktivitesine katılan Brahman eşliğinde evreni simgeleyen sunak üzerinde üç ateşin törensel olarak yakılışıyla başlayan kurban ile sona eren ayin sorunsuz bir şekilde sonuçlandırılmaktadır. Din adamları mabed görevlisine süt takdim eder. Bu takdime en basit olanıdır. Tanrı'ya takdim edilen sunulardan en önemlisi ise sarhoş eden bitkinin suyudur. Bu suyun tanrıya sunulması en önemli ayinlerden biridir. Din adamlarıyla yapılan ayinlerin dışında aile reisiyle tanrı rızası veya kefarete, afv için yapılan mevsimlik, aylık adakların ev sunaklarına takdim edildiği ayinlerde söz konusudur.⁷⁴

Hinduizm'de herşeyden önce mabedler tanrıların ika-met ettikleri yer olarak bilinmektedir. Aynı zamanda mabedler Hinduların tanrılarla buluşma, onları ziyaret etme ve çeşitli takdimelerin sunulduğu sunaklar olarak işlev görmektedir. Bu nedenle insanlar tanrıların ziyaretine giderek, dertlerini ona açar, ona dua eder, hastalıktan kurtulma, başarılar elde etme, mal mülk evlat sahibi olma konusunda tanrı veya tanrılarından medet umararak endişelerini, kaygılarını, sıkıntılarını gidermesi için yardım isterler.

73 Osman Cilacı, "Dua", s. 530.

74 Eliade, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, s. 154.

Hinduizm’de her tanrının bir mabedi ve bu mabedde adlarına tahsis edilmiş tasvirler, herykeller, resimler ve sunaklar bulunmaktadır. Hindular tanrının heykelinin önünde eğilir, ona çiçek ve buhurlar sunarlar.⁷⁵

Hindular tanrının heykellerine karşı hem tapınaklarında hem de hanelerinde özenle muamele gösterirler. Mabedlerde bulunan tanrı ve eşi her gün düzenli olarak uyandırılır, yıkanır, giydirilir, kokular sürülür, süslenilir, buhurlarla, dualarla tanrının sevgisi kazanılmaya çalışılır. Kendisine pişmiş veya çiğ yemekler, içecekler ikram edilir. Tanrının heykeli yağlanır kutsanır. Kendilerine sunaklar üzerinde kanlı-kansız takdimeler sunulur.⁷⁶ Tanrılara sunulan takdimelerin çoğunluğunu kansız sunular teşkil etmektedir.⁷⁷ Hint mistisizminde, Upanisadlar’dan gelen ve yoganın özünden kaynaklanan bir dua çeşidi bulunmaktadır. Ortak dua sembolü ‘om’dur bir tür besmele gibidir.⁷⁸ Bir Hindu öncelikle kutsal *om* duasıyla işe başlar ve tanrılarının isimlerini zikrederek sabah duasını evindeki *puja* bölümünde veya Ganj nehri kıyısında sabah ibadetini icra eder. Kuşluk veya öğle, akşam vakti ibadeti tanrılara yiyecek, içecek gibi materyallerin sunumu eşliğinde gerçekleşir. Çocukların dine geçişlerini kutsamak amacıyla *gayatri duası* öğretilir ve çocuklardan usulünce okunması istenir.⁷⁹

75 Ahmet Güç, **Dinlerde Mabed ve İbadet**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2006, s.60.

76 Kanlı takdimeler genellikle keçi olup Kali mabedlerinde yaygındır.

77 Güç, **Dinlerde Mabed ve İbadet**, s.63.

78 Cilacı, “Dua”, s. 531. Tanrılara sunulan kurbanların artarak büyük önem kazandığı dönem Sutralar Dönemi olarak bilinmektedir. Bunun için Kalpa Sutralar (El kitabı) oluşturulmuştur. Ayrıntılı Bilgi için bkz. Ali İhsan Yitik, “Hinduizm”, **Yaşayan Dünya Dinleri**, ed.Şinasi Gündüz, Diyanet Yay, Ankara, 2007, s.284.

79 Yitik, “Hinduizm”, s. 299.

2.2. Budizm'de Dua, Sunu ve Sunak

Budizm, M.Ö. 6. asırda Hindistan'ın kuzey bölgesinde yaşadığı düşünülen Siddharta Gautama Sakyamuni'nin öğretilerine göre şekil alan bir inanç sistemidir. Budizm, zuhur ettiği Hindistan'da ayrı bir gelişim sürecinden geçerek, pek çok kişiyi kendisine dahil etmiştir. Her sınıftan insan Budizm'i tercih etmiştir.⁸⁰

Budizm'de ibadetler genelde bireysel olarak yapılmakta, fazla kişiye göre planlanmamış pagodalarda cemaatle ayinler idrak edilmemektedir. Fakat ailece veya grupla ibadetler söz konusu olmakla birlikte bazı mabedlerde cemaatle yapılan ayinler de mevcuttur. Bu tür yerlerde düzenli bir ayinden bahsetmek zordur. Halk mabedlere dua etmek için ancak müsait zamanlarda gitmektedir. Dua ve çeşitli ritüeller herhangi bir tapınağa bağlı kalmaksızın evlerde de yapılabilmektedir. Halkın tapınaklardaki bağını sağlayan materyaller Budist din adamlarının hatıra eşyalarıdır. Halk genelde bu tür hatıralara ayrı bir ehemmiyet göstermektedir.⁸¹

Budizm inancında herhangi bir aşkın varlığa icra edilen bir dua olmamakla birlikte Buda'ya duada bulunmak ve ondan bir şeyler talep etmek daha mühimdir.⁸² Fakat Buda, Budizm'de önemli bir şahsiyettir ve iyi bir öğretici olup tanrı değildir. Gerçi Buda tanrı olarak görülme de tanrılık vasfı taşıyan, herşeyi görme, herşeye güç yetirme,

80 1197-1203'teki Türk Fetihleri esnasında Budizm'e dair merkezler yok olunca Budizm Hindistan'da etkisini kaybetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Eliade, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, s. 58.

81 Güç, **Dinlerde Mabed ve İbadet**, s.69.

82 M. N. Water, "Ancestors", **Encyclopedia of Buddhism**, (ed. Robert E. Buswell), USA, Macmillan, 2003, s.21.

herkese yardım etme gibi hasletlere haizdir. Budizm’de asıl olan şey, Buda’ya dua etmek, onun varlığına, onun saygınlığına hürmet etmektir. O’nun oluşturduğu inanca, topluma ihtiram göstermek, onu yüceltmek inancın bir göstergesidir.⁸³ Büyük inşa edilmiş pagodalardaki gibi küçüklerinde de Buda’ya tazim yapılır ve takdimeler arz edilir. Buraya getirilen hediyelerle, kutsal mekanın güzelleştirilmesi ve manastıra gelen Budistlerin maddi açıdan desteklenmesi amaçlanmaktadır. Mabede gelen kişi veya kişiler buhurlar yakar, elini birleştirerek yere doğru rukü ve secde gibi tasvirlerde bulunur. Kutsal metinlerden pasajlar okuyarak, Buda, Dharma, Sangha’ya sığınarak duada bulunur, bağış ve meditasyon yapar.⁸⁴

Budist Hindistanı’nda var olan Çin Budist kutsalları üzerinde temellenen *yulanpen* miti ve ilgili törenlerde merkez tapınağın dışında aç ruhları beslemek onlara yemek, su ikram etmek için sunaklar oluşturulmaktadır. Bu ritüeller, Buda, Dharma ve Sangha için yapılmaktadır. Buradaki nesneler öncelikli olarak yemek, aynı zamanda koku (tüt-sü), giysi, çiçekler, ışıklar (mum, kandil vs), müziktir. Bütün bunlar Buda’yı övmek maksadıyla yapılan dua içerikli sunulardır.⁸⁵

2.3. Caynizm’de Dua, Sunu ve Sunak

Caynizm’in adı kurucusu olan Jina (Mahavira) dan gelmektedir. Bu inancın başlangıcı M.Ö. 6. yüzyıla dayanmaktadır. İki mezhebi bulunmaktadır, bunlar göğü giymiş olan-

83 Anna Wierzbicka, “What is Prayer? In Search of a Definition”, **Human Side of Prayer**, (ed. L. B. Brown), Birmingham, Religious Press, 1994, s.40.

84 Güç, **Dinlerde Mabed ve İbadet**, s. 72.

85 M. N. Water, “Ancestors”, s. 21.

lar yani çıplaklar (Digambaralar) ile beyaz giyinmiş olan (Svetambaralar)'dır.⁸⁶ Mahavira gerçek adı Vardhamana (mutlu)'dur ve Buda ile aynı çağda yaşamıştır. Öncelikle Mahavira'nın çıkış noktası insanın kendisine yetebileceği düşüncesi idi o nedenle tanrılara dua etmenin faydasızlığı üzerinde durmuştur. Fakat ilerleyen zamanlarda müntesipleri Tirtankaralar tarafından (yirmi üç öğretici) ilahi varlıklardan bahsedilmesiyle kutsal varlığa inanma düşüncesi gelişmiştir.⁸⁷ Kendisi ilahlaştırılarak dinin merkezi konumu haline getirilmiştir.

Caynizm'de tanrı fikri oturmadığından ötürü, Caynistler dualarında herhangi bir tanrıya yer ayırmamaktadır. Üstün tanrı anlayışını içerisinde barındırmayan Caynist düşünce dünyadan huzur ve mutluluğun kalkması nedeniyle burada huzur ve mutluluk arayan insanlara yardımcı olmak amacıyla, Caynist anlayışı içerisinde var olan çöküş ve sıkıntı dönemlerinde, zuhur etmiştir. Bu durum mükemmelliğe ulaşmış Tirtankaralara tapınma ihtiyacını beraberinde getirmiştir.⁸⁸ Böylelikle mabedler Tirtankaraların figür ve heykelleri ile doldurularak, onlara karşı çeşitli sunular gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu sunular Budizm ve Hinduizm'de gerçekleştirilenlerden farklı değildir.

Saflığı simgeleyen beyaz mermelerden yapılan Tirtankara tasvirleri her sabah düzenli olarak uyandırılır, yıkanır, süslenir ve çeşitli şarkı ve tutsüler, kandiller, dualar eşliğinde onlara pirinç, su, süt ve içkiler sunularak tüm sıkıntılardan, günahlardan kurtulma umuduyla ayin gerçekleştirilir. Cay-

86 Eliade, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, s. 73.

87 Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, Cilt.2 Kabalcı, İstanbul, 2003, s.97-99.

88 Yitik, "Hinduizm", s. 359.

nist rahipleri tapınaklara büyük tepsilerde Tirtankaralara takdim edilmek üzere getirilen prinç ve kurutulmuş meyveleri dualar eşliğinde tasvirlerin önünde bulunan sunaklara koyarak ritüeli gerçekleştirmiş olurlar.⁸⁹

2.4. *Sihizm’de Dua, Sunu ve Sunak*

Hindistan jeopolitik konumu itibariyle çeşitli kültür ve medeniyetlere bir merkez olmuştur. Çok sayıda millet, kültür, inanç üzerinde hayat sürmüştür. İlk olarak Hinduizm’in izlerinin görüldüğü bu topraklarda Budizm, Caynizm gibi inançlar da zuhur etmiştir. Hindistan’da bulunan toplumun dini, siyasi ve toplumsal açıdan hoşnutsuzluğu⁹⁰ toplumun kendi dini hasletlerini geliştirmesine fırsat tanımıştır. M.S. 8. yüzyıl başlarında 712’de İslamiyet’in Hindistan sınırlarına gelmesi ile Hindular İslamiyeti ve Müslümanları tanıma imkanını bulmuşlardır.⁹¹ Hindistan’da yaşayan bir çok Hindu İslamiyeti tercih etmiş bir kısmı ise hem Hinduizm’den vazgeçmeyerek İslam ile Hinduizm’i bir sentez yapmaya çalışmışlardır. 14. yüzyıldan başlayan sentez faaliyetleri Hindistan’ın kuzeyinde yoğunlaşmıştır. Batı ve Kuzey Hindistan’da ivme kazanan bu eylem bir dini harekete dönüşerek Hinduizm’in bir parçası niteliğinde ayrı bir hüviyete bürünmüştür.⁹² Guru Nanak (1469-1539)’ın öncülüğünde başlayan İslam ile Hinduizm’i sentez yapma faaliyetiyle dini bir cereyan daha sonra senkretik bir din haline gel-

89 Geoffrey, Parrinder, **Worship in the World’s Religions**, London, 1961,s. 67-69.

90 Hinduizm’deki kast sistemi ve inanç sisteminin karmaşık yapısının halka tam izah edilemeyeşi gibi nendeler.

91 Huzeyfe Sayım, “Sihiz’in Kurucusu Guru Nanak ve İslamiyet”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:5, 2000, s. 157.

92 Abdurrahman Küçük, “Sihizm”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 28, 1986, s. 391-393.

miştir.⁹³ Sihlerin dua ve ibadet yerleri öncelikle dharamsala (tapınak) ardından gurdwaralar (Adi Grant'ın konduğu tapınak) idi ilerleyen zamanlarda Amritsar'daki Altın Mabed, Sih inanç ve ritüellerinin merkezi haline gelmiştir.⁹⁴

Tapınaklarda icra edilen ibadetin aslını kutsal kitap olarak bilinen Adi Grant'tan belirlenen bazı bölümlerin okunması teşkil eder. Bir Sih, gurdwaralara girdiğinde doğrudan Adi Grant'ın yanına gelerek, secdeye kapanır ve çeşitli sunularda bulunur. Hindu tapınaklarında tanrıların heykellerinin sabah uyandırılıp, akşam yatırıldığı ve bir takım takdimelerin sunulduğu gibi, bazı Sih tapınaklarında da kutsal kitap Adi Grant'a karşı da aynı uygulama yapılmaktadır. Ancak gurulardan her hangi birinin tasvirine Hindularda secde edildiği gibi Sihlerde secde edilmemektedir.⁹⁵

Sihlerin ayini, önce bir nevi abdeste benzeyen yıkanma ritüeli sonrasında bir dua (Japji-Sabah Duası), Adi Grant'tan Guru Nanak'a ait pasajların okunması ile devam eder. Karah Prasad adıyla Guru Nanak tarafından oluşturulmuş bir yiyecek komünyonu vardır. Bu komünyonda önceden hazırlanmış yiyecekler getirilerek *Anand* okunarak kutsanır, taksim edilmeden önce birazı ilk vaftiz edilen beş Sih'in anısına takdim edilmek amacıyla bir tarafta bekletilir. Diğer kalan kısmı ise cemaat tarafından hemen yenilir.⁹⁶ Khalsa üyesi olan Sihler, dua ederler (Ardas), bu dua ritüeli üç bölümden meydana gelmektedir. Öncelikle tanrı ve gurular Dasam Granth'da zikredilen dizelerle hatırlanır, sonrasında tanrının kelimadan geçmişte sıkıntı çekmiş Sihler

93 Huzeyfe Sayım, "Sihizm'in Din Anlayışı", **Dinler Tarihi Araştırmaları II**, Dinler Tarihi Derneği Yayınları 2, 1998, Konya, s.279.

94 Güç, **Dinlerde Mabed ve İbadet**, s. 81.

95 Huzeyfe Sayım, "Sihizm'in Din Anlayışı", s. 279.

96 Güç, **Dinlerde Mabed ve İbadet**, s.83.

yâd edilir. Son olarak Khalsa'yı imanlı olarak koruması, insanlığın kurtuluşu ve kişisel istekler için dualar edilir.⁹⁷

2.5. Taoizm'de Dua, Sunu ve Sunak

Bir Çin dini olan Taoizm M.Ö. 6. yüzyılda yaşadığı bilinen Lao Tzu tarafından kurulmuştur. Taoizm, adını yol anlamına gelen Tao'dan almıştır. Lao Tzu'nun Taoizm'in klasikleri olan Tao-te king'i yazdığı düşünülmektedir.⁹⁸ Taoizm'de insandan gerçek mutluluğu yaşamak, hayatı ebedi olarak sürdürülmesi istenmektedir. Bunun için herhangi birşeye karışmamak, tevazu, sade bir hayat, insanlara yardım etmek, Şiddetsiz, kibirsiz bir yaşamın gerekliliği, efsunlu ve çeşitli tanrılara dualar öğretilmekteydi. İlerleyen zamanlarda Taoizm daha çok Budizm'den etkilenerek, sayısız tanrılar ile Budist inanç ve düşünceleri benimsemiş, din görevlileri için Budist yapıya uygun olacak şekilde tapınaklar inşa edilmiştir. Taoizm Sang Hanedanlığı (M.S. 960-1200) döneminde esas yapısına kavuşarak çok sayıda mezhebe ayrılmıştır.⁹⁹

Taoizm, Budizm'den çok etkilenmiştir bu nedenle mabetleri, tanrıları (isimleri farklı olsa da), inanç düşünceleri, dua ve ayinleri, hemen hemen aynıdır. Hatta mabedlerinde Budistlerin ayinlerini gerçekleştirebilmeleri için bölümler bile ayrılmıştır. Taoistler tapınaklarında çokca tanrı tasvirlerini ibadet ettikleri odaların ortasındaki sunakların üzerinde tutmaktadır.¹⁰⁰

97 Huzeyfe Sayım, "Sihizm'in Din Anlayışı", s. 298.

98 Eliade, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, s. 275.

99 Ahmet Güç, "Taoizm", **Yaşayan Dünya Dinleri**, (ed. Şinasi Gündüz), Ankara, Diyanet Yay, 2007, s. 407.

100 Güç, **Dinlerde Mabed ve İbadet**, s.85.

İnşa edilen mabedlerde tanrılara tazim yapılır ve çeşitli takdimeler arz edilir. Budizmdeki gibi mabede gelen kişi veya kişiler buhurlar yakar, elini birleştirerek yere doğru rukü ve secde gibi tasvirler sergiler, kutsal metinlerden pasajlar okunur sayısız tanrılara sığınarak duada bulunulur, bağış ve Çin usulü meditasyon yapılır.

2.6. Konfüçyüsyanizm’de Dua ve Sunak

Çin’in önemli dinlerinden olan Konfüçyüsçülük, M.Ö. VI. yüzyılda K’ung Ch’iu (Kung Fu-tzu) tarafından oluşturulmuş bir inançtır. Aslında Kung Fu-tzu yeni bir din kurucusu, ya da var olan bir dinin reformcusu olduğunu iddia etmemiştir. Konfüçyüs Çin gelenek ve kültüründe var olan hayata dair hususları bir araya getirmek ve bunları canlandırarak devamını sağlamak, Çin medeniyetinin ortaya koyduğu inancı sürdürmek gayesini kendisine amaç edinmiştir.¹⁰¹

Konfüçyüs’un kutsal kitaplarını iki koleksiyon teşkil etmektedir. Kien Loung’un emriyle M.S. 1773 yılında “Wou King” (Beş Klasikler) ve “Se Chou” (Dört Kitap) dini Kitap olarak kabul edilmiştir.¹⁰² Klasik Kitaplar, Değişimler Kitabı (Yi King), Lirik Şiirler Kitabı (Shih King), Tarih Kitabı (Shu King), Riüeller Kitabı (Li King), İlkbahar ve Sonbahar Yıllıkları (Ch’un-Ch’in)’dir.¹⁰³ Konumuz açısından önemli olan Konfüçyüs’ün ölümünden sonra oluşturulduğuna inanılan,

101 Selahattin Fettahoğlu, “Konfüçyüs ve Öğretisi”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:16, 2003, s.301.

102 Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara, Ocak Yayınları, 1993, s. 77.

103 Eliade, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, s. 199. Ayrıca bkznz. Ahmet Güç, “Konfüçyüsçülük’te Kutsal Metinler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:10, Sayı:1, 2001, ss. 79-94.

ayın, atalara saygı, gelenek görenek ve merasimlerle ilgili bilgiler içeren Li King (Li Chi) kitabıdır.

Konfüçyüs dini ayin ve törenlere önem vermiş, yüce hükümdar olan tanrıya (Ti'en) hürmet ve ibadet edilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Kendisinin tanrıya çok duada bulunduğunu ve dua etmenin yararlı olacağını ifade etmiştir. Konfüçyüs'ün düşüncesinde dua, vazife olarak addedilmiş bir ibadettir. Konfüçyüs oruç tutup temizlendikten sonra kurban sunumuna da özen göstermiştir. Kendisinin, ölmüşlere kurban ve adaklar takdim edilmesi, büyük kurban ritüellerinin gerçekleştirilmesi yönünde telkinleri vardır.¹⁰⁴

Konfüçyüsçülük'te dinsel ayinler devlet memurları tarafından, tanrı Ti'en için yapılan ayinler ise imparatorlar tarafından yönetilirdi. Bu törenlerde tanrıya müzikler eşliğinde adaklar, yiyecekler, içecekler sunulurdu. Halk arasında Konfüçyüs'ten önce de devam eden atalara, ataların ruhlarına inanma (Şang-ti yüce varlığa inanma), onlara sunular gerçekleştirme anlayışı hakimdi. Bu ata ruhlarının ve diğer ruhların kendi aralarında dolaştığına dair inanç neticesinde mezarlara, evlere önceden belirlenmiş çeşitli mekanlara çeşitli sunular takdim edilmekteydi.¹⁰⁵

İlerleyen dönemlerde ölen kişilerin isimlerinin yazıldığı ağaçtan yapılmış plakalara tapınma, atalarının ruhlarına teşekkür mahiyetinde oluşturulan sunaklara kurbanlar sunma, mum yakma, para bağışlama, doğum ve ölüm merasimlerinde atalarına yiyecek, içecek gibi materyaller takdim etme şeklinde değişiklik göstermiştir. Konfüçyüs'e tapınma

104 Fettahoğlu, "Konfüçyüs ve Öğretisi", s. 315.

105 Hüseyin Y. Yurdaydın, Mehmet Dağ, **Dinler Tarihi**, Ankara, Gündüz Matbaacılık, 1978, s. 151-153.

aynı şekilde atalara tapınma şeklinde düşünülmüş, kendisinden sonra gelen nesil için örnek teşkil etmiştir. Yüzyıllarca atalarına tapınan Konfüçyüs'ün düşüncelerini benimseyen halk, Konfüçyüs'e de tapınmaya başlamış, kurbanlar sunmuş ve bu zamanla bir inanç halini almıştır. Konfüçyüs'e karşı serd edilen ritüellerde müzik dua ve danslar eşliğinde tütsü yakma, hububat ve şarap takdim etme, koyun, öküz gibi hayvanları kurban sunma söz konusudur. Bu uygulamalar vesilesi ile bütün ilahi varlıklara karşı bir yakınlaşma umulmaktadır.¹⁰⁶

2.7. Şintoizm'de Dua, Sunu ve Sunak

Şintoizm, Japonya'da zuhur etmiş animist öğeleri içeren kabile dinidir. VI. yüzyılda Japonya Kore topraklarında egemen durumdaydı; fakat yüzyılın sonuna doğru bu gücünü kaybedince, buralarda bulunan Budizm'le de tanışmış olan Japonlar kendi topraklarına geri dönmek durumunda kalmışlardı. Budist kültürünü, inancını öğrenen Japon tüccarlar tarafından, Budizm Japonya'da hızla yayılmış oldu. Budizm ve Konfüçyanizm'in Japonya'ya girişiyle birlikte kabile dini olan Şintoizm Japonya'nın ulus dini haline gelmiştir.¹⁰⁷

Şintoizm'e ait en erken bilgi mitoloji külliyatı olarak bilinen Kojiki ve Nihongi'de bulunmaktadır. M.S. VIII. yüzyıl civarında derlenen bu metinler binlerce kaminin (tanrı) hikâyesini, Japon adalarının ve Japon halkının yaratılış konuları içermektedir. Şintoizm'in ana unsur kamiler'dir. Kamilerin sayısı çeşitli kaynaklara göre değişse bile 8 mil-

106 Ahmet Güç, "Konfüçyanizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, (ed.Şinasi Gündüz), Ankara, Diyanet Yay, 2007, s. 370.

107 Kürşat Demirci, "Bir Din Olarak Şintoizm", *Dinler Tarihi Araştırmaları II*, Dinler Tarihi Derneği Yayınları 2, 1998, Konya, s.319.

yon civarındadır. Şintoistlere göre herşeyin bir karnisi bulunur. Bunlar insanlar gibidirler; fakat olağanüstü güçlere sahiptir ve doğaüstü hadiseleri idare ederler. En önemli kami Japonya'nın milli ilahı olan güneş tanrıçası Ameterasu Omi Kami'dir.¹⁰⁸

Şintoizm'de dini ritüel, kamilere (tanrılar) dua okumak, pirinç ve pirinçten üretilmiş şarap kurbanı ile gerçekleştirilmektedir. Eskiden varolduğu sunaklarda kamilere kurban takdim edilmesi nadir hale gelmiştir. Kendilerini kurban sunmanın dışında, bir başkasını kurban olarak sunma ritüeline rastlanılmamaktadır. Şintoizm'de ibadetler *miya* denilen kübbet şeklinde mabetlerde veya dua salonu ve ana salondan oluşturulan evlerde gerçekleştirilmektedir. İfa edilen dua el çırpılarak başlanır, bunun maksadı tanrıların bakışlarını üzerine çekmektir. Dua salonunda, orada hazır olan bir perdenin arkasında, bir örtünün altında tanrının vücudunu (Şintay) temsil eden bir takım nesneler bulunmaktadır. Şinto mabetlerinin önünde taştan veya tahtadan yapılmış olan çeşitli sunuların gerçekleştirildiği özel kapılar bulunmaktadır.¹⁰⁹

Şintoizm'de edilen dualarda ahlaki ve ruhi isteklerden ziyade genellikle dünyalık talepler söz konusudur. Ekilen ürünlerden iyi verim elde etme, yağmurun düzenli ve zamanında yağması, yangından ve çeşitli afetlerden korunma, sağlık, sıhhat, imparatora uzun ömür dilenmesi, devletin bekası, refah, barış ve mutluluk, emniyet içinde yaşama gibi dilekler Şintoistlerin dualarının içeriğini oluşturmakta-

108 Kürşat Demirci, "Bir Din Olarak Şintoizm", s.320-321.

109 Ekrem Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Isparta, 2000, s.215.

dır. Genellikle doğa dinlerinde olan festival tarzı ritüeller Şinto dininde de mevcut olup, ziraat ile ilgilidir.¹¹⁰

110 Hüseyin Y. Yurdaydın, Mehmet Dağ, **Dinler Tarihi**, s. 165.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAHUDİLİK’TE DUA, SUNU VE SUNAK

1. YAHUDİLİK'TE DUA, SUNU VE SUNAK

Bu bölüme kadar ki araştırmamızda geçmiş ve günümüz dinlerinde dua, sunu ve sunağa dair bilgiler sunuldu, dinlerin kutsal metinlerinde konu olan örneklerle değinildi. Bu kısımda ise Yahudilik'te dua, sunu ve sunak hakkında malumatlar verilecektir.

1.1. Yahudilik'te Dua

Her dinde olduğu gibi Yahudilik'te de duanın ayrı bir ehemmiyeti bulunmaktadır. Tüm inançlarda Tanrı'ya yakınlaşma vasıtası olarak görülen dua, Yahudi inancında da aynı vesile aracı olarak kabul edilmektedir. İbrani dilinde yer alan “tepnillah” ifadesi dua olarak kullanılmaktadır. Dua ile ilgili ifadeler Tevrat'ta birçok kez zikredilmektedir.¹¹¹ Yahudilerin icrasını gerçekleştirdiği duanın dili İbranice'dir ve aynı zamanda Aramca dualarda okunmaktadır. Duaların önemli bir bölümünü Mezmurlar oluşturmaktadır.¹¹² Talmud duaların herhangi bir dil ile yapılabileceğinin caiziyetini verirken, geleneksel Yahudilik her zaman İbrani dilinde dua edilmesini vurgulamıştır. Liberal Yahudilik ise her geçen gün İbranice'nin önemini, değerini kabul etmektedir. Reformist sinagoglarda İbranice'ye eskiden hemen hemen hiç yer verilmezken, günümüzde ise dua kitaplarının içeriği İbranice'dir ve hatta standart kitaplar da ibranice yazılmaktadır.¹¹³

Yahudilik'te dua kavramı tanrının duyması, yanıtlaması düşüncesi üzerine temellendirilmiştir. Bu anlayış, Yahudi

111 Cilacı, “Dua”, s. 530.

112 Cilacı, “Dua”, s. 530.

113 “Prayer and Blessings”, Jewish Virtual Library, (ty)., <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/prayer.html> (20.12.2013).

Kutsal Kitabı'nın yarattığı tanrı imajı tasavvurunun bir sonucudur.¹¹⁴ Bunun en önemli dayanağı Tanrı'nın, 'insanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım' sözü ile O'nun insanı kendi suretinde erkek ve dışıdan yarattığını¹¹⁵ anlatan ifadeleridir. Dua'nın fikri bir alyapısının yanında duygusal bir özelliği de mevcuttur. Dua, insanoğlunun tanrıyı arayışının bir ifadesidir ve onun iç duygularının özlemi- ni itiraf etmesidir. Bu aşamada dua, şükran, övgü, şefa- at, hayranlık, hatırlama, yakınma, sitem, itiraf, tefekkür, talep gibi bir çok kalıba girmektedir.¹¹⁶

Yahudiler açısından Süleyman Mabedi dini ictimai ve sosyal bir çok alanda merkez konumda idi. Çünkü bu mabed tanrı ile kulları arasında bağın sağlanabildiği tek yer- di. Mâbedin tamamlanması sonrasında Yahudiler Tanrı'ya karşı dualarını, ibâdetlerini, kurban takdimelerini ve buhur yakma törenlerini bu kutsal mekânda icra etmeye başla- mışlardır. Tüm bunların sonucu olarak mâbed; ibâdetlerin yapıldığı, çeşitli sunuların takdim edildiği, kurbanların kesil- diği, halkın birlikteliğinin sağlandığı toplantı ve karar alma mekânı olarak merkezi bir kurum haline gelmiştir.¹¹⁷ Mabe- din tahribatı ve yıkımları süreçlerinde tapınağın yokluğunda duanın önemi mabedde gerçekleştirilen kurban takdimesi- ne nazaran daha da artmıştır. İlerleyen zamanlarda kurban sunusunun yerini cemaatle dua etme eylemi almıştır.¹¹⁸

114 Israel Abrahams, "Prayer", *Encyclopaedia Judaica*, Second Edition, Vol. 16. s. 456.

115 Yaratılış, 1/26-27.

116 Abrahams, "Prayer", s. 457.

117 Mustafa Yiğitoğlu, **Yahudilik'te Tanrı'nın Yeri: Semavi Mabed**, İstanbul, Bayem Ajans 2011, s. 21.

118 Adem Özen, **Yahudilik'te İbadet**, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 1999, s.107.

1.1.1. Dua'nın Manası ve Önemi

Yahudilik'te dua, yer ile gök arasında kutsal bir yol, tanrıya doğru uzanan basamaklar gibidir ve bunun sayesinde tanrıya ulaşılabilir. Ayrıca bu duaların kabul görmesi için güçlü bir maneviyat gereklidir.¹¹⁹ Rabbi Hama bar Hanina'ya göre duanın gerçekleşmesi için umudun yüce Tanrı'ya bağlı olması, güçlü ve yürekli olunması gerekmektedir.¹²⁰

Yahudilik'te her gün ifa edilen dualar, Yahudi atalar aracılığı ile derlenmiştir. İbrahim sabah duasını derlemiş ve Tevrat'ta belirtildiği üzere sabah erken kalkarak ayakta duaya durmuştur. İshak akşam duasını derlemiş ve yine Tevrat'ta ifade olunduğu gibi akşam üstü kıra çıkarak dua etmiştir. Yakup ise gece duasını derleyerek Tevrat'ta emredildiği gibi gece ayağa kalkıp duada bulunmuştur.¹²¹ İbrahim, İshak ve Yakup'un derlediği bu dualar günde üç vakit ibadet etme 'tefila' olarak adlandırılmıştır. Bu üç tefila, sabah (şahrit), öğlen (minha)¹²² ve akşam (arvit)¹²³'dür. Her gün düzenli olarak tekrarlanan bu tefilalarda Siddur¹²⁴ adı

119 Moşe Benveniste, "Duaların Gizemi", turkyahudileri.com, (ty), <http://www.turkyahudileri.com/content/view/2231/288/lang,tr/> (15.11.2013)

120 Teilim, 27/14.

121 Barahot, 26b

122 Günün yarısından sonra akşam güneş batana dek okunan duadır.

123 Yahudiliğin günlük ilk duasıdır. Tevrat'ta Yaratılış, 1/5'te "Akşam oldu sabah oldu ve ilk gün oluştu" ifadesine göre yapılmaktadır.

124 "Yahudi inançlısının dua ve ibadet kitabı olup, günümüz diline "Düzenleme" kelimesiyle çevrilebilir. Yüzyıllar boyunca Yahudi yaşamının gereklerine göre, kimi zaman Siddur'a bazı dualar eklenmiş, kimi zaman da içerisinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Sonuçta, her anlamda zengin bir Yahudi tören ve ibadet edebiyatı bütünü haline gelmiştir. Siddur yapısı gereği, tanınmış ya da isimsiz birçok yazarın ilahilerini, dinsel siirlerini ve dualarını içermekte ve 1000 yıldan uzun bir süredir, dünyanın hemen her kösesindeki Yahudi inançlılarının ibadet ve dua rehberi olarak işlevini sürdürmektedir." Bkz.

verilen dua kitapları okunmaktadır.¹²⁵ Ayrıca; devlet, millet ve idarecilerinin tüm sıkıntılardan kurtulması, korunması için ‘anoten’; cumartesi ve bayram günlerinde Tanrı’yı sena etmek maksadıyla Aramca yazılmış ‘berih Şeme’; yine Aramca kaleme alınmış ve ibadetlerin belirli bölümlerinde okunan ‘kadiş’; toplumsal barışın sağlanması maksadıyla cumartesi ve bayram günleri en yetkili din görevlilerince okunan ‘mişe berah’; erkek ve kadın herkes tarafından ‘il-lul veya Ellul’ ayında, Yamim Norayım (ulu günler) süresince, afv için ‘selihot’ Yahudilerce okunan dualardır.¹²⁶

1.1.2. Dua’nın Zamanı ve Mekânı

Yahudilerde sabah, öğlen, akşam duasının icra edildiğini belirtmiştik. Buna ek olarak şabat günlerinde ve özel günlerde farklı dualar da yapılmaktadır. Yahudilerde dua-nın zamanı konusunda herhangi bir kısıtlama söz konusu olmamakla birlikte,¹²⁷ Tanrı’nın birliğinin günde iki kez yinelenişi ve Tevrat’ın Tesniye bölümünde yer alan “Şema” sözcüğü ile başlayan bu dua¹²⁸ Yahudiler açısından zorun-

Yusuf Altıntaş, **Yahudilik’te Kavram ve Değerler**, İstanbul, Gözlem Yayın, 2001, s. 290.

125 Naim A. Güler, “Yahudilik’te Özel Terimler”, [turkyahudileri.com](http://www.turkyahudileri.com/content/view/431/223/) (ty), <http://www.turkyahudileri.com/content/view/431/223/> (15.11.2013).

126 Naim A. Güler, “Yahudilik’te Özel Terimler”, [turkyahudileri.com](http://www.turkyahudileri.com/content/view/431/223/) (ty), <http://www.turkyahudileri.com/content/view/431/223/> (15.11.2013).

127 I. Samuel 15/11’de Samuel’in tüm geceyi ibadetle geçirdiği ifade olunmaktadır. Mezmurlar, 88’de ise gece gündüz Tanrı’ya dua edildiğinden bahsedilmektedir.

128 “Kulak ver, ey İsrail! Yahve Tanrımız’dır, O tektir. Tanrınız Yahve’yi bütün yüreğinizle, bütün canınızla, bütün gücünüzle seveceksiniz. Bugün size verdiğim bu buyrukları aklınızda tutun. Onları çocuklarınıza benimsetin. Evinizde otururken, yolda yürürken, yataarken, kalkarken onlardan söz edin. Bir belirti olarak onları ellerinize bağlayın, alnınıza takın. Evlerinizin kapı sövelerine, kentlerinizin kapılarına yazın.” Yasanın Tekrarı, 6/4-9.

luluk arz etmektedir.¹²⁹ Ayrıca duanın edileceği vakit Yahudilere has bazı giysiler giyinilmesi de zorunludur.¹³⁰

Dua'da mekânın önemi, özellikle de Süleyman Mabedi'nin ehemmiyeti çoktur. Zira çeşitli saldırılar neticesinde mabedsiz kalan Yahudiler ibadetler konusunda sıkıntıya düşerek kendilerinin Tanrı ile irtibat kuramadıklarını belirtmişlerdir; hatta bir kısım Yahudiler ise dualarda Tanrı ile aralarına bir set konulduğuna bu nedenle de dua kapılarının kapandığı düşüncesine inanmışlardır.¹³¹ Mabe-din yıkılması ve Yahudilerin topraklarından alıkonulması ile kendi aralarında ibadetin mümkün olmaması fikri sebebiyle din değiştiren Yahudiler de olmuştur.¹³²

1.1.3. Dua'nın Çeşitleri

Bütün dinlerde olduğu gibi Yahudilik'te de duanın özelliğini oluşturan ve inananlının haleti ruhiyesini yansıtan bazı çeşitleri bulunmaktadır. Bunlar şekil, muhteva, anlatım biçimine göre birkaç bölüme ayrılmaktadır. Yahudilik'te yer alan dua türleri arasında dikey duruşun hayatını temsilen ayakta durma, ölümü simgeleyen yatay duruş/yataкта

129 Altıntaş, **Yahudilik'te Kavram ve Değerler**, s.130. Yahudiler “Şema”yı günde iki kez okumak zorundadırlar, ilk olarak sabah duası (Tefilla) sırasında “Tallit ve Tefilin” giyinmiş olarak, ikincisi ise gece uyumadan evvel yataкта okunması gerekmektedir. İlk dua ayakta ikinci dua ise yataкта okunmalıdır. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Altıntaş, **Yahudilik'te Kavram ve Değerler**, s. 130-135.

130 Sabah duası sırasında Tallit ve Tefilin giyilmektedir.

131 Bkz. Shaye J. D Cohen, “Roman Domination, The Jewish Revolt and the Destruction of the Second Temple”, **Ancient Israel**, (drl. Hershel Shanks), Washington: Biblical Archaeology Society, 1988, s.205-235.

132 Victor H. Matthews, **Manners and Customs in the Bible**, 7. Baskı, Massachusetts: Hendrickson Publishers, 1991. s. 180.

dua etme¹³³, yüz üstü yere kapanma¹³⁴, diz çökme, ellerini semaya kaldırma¹³⁵ gibi eylemler şekil bakımından duaya misaldirler.

Duada her inanan kişinin tanrıya karşı sergilediği tutum elbetteki farklılık arz etmektedir. Bu durum insanın müteal olanı arayışının değişkenliğinin bir göstergesidir. Bu nedenle iç hissiyatının dışa yansması ile bazı duygularının itirafı da çeşitlidir. Tanrı'nın huzurunda bulunabilmek için insanın duası; şükran, övgü, şefaathayranlık, hatırlama, yakınma, sitem, itiraf, tefekkür, talep gibi bir çok şekil alabilmektedir.¹³⁶ Duaların gerçekleşmesi için tam bir inanç, saf bir niyet gerekmektedir. Dua, 'kalbin ibadeti' olarak nitelendirilmiştir.¹³⁷

Duanın içeriğini kapsayan talep, istek, tevbe, afv, şükür, hamd, sena ve yerme (beddua) duaları, muhteva bakımından dualara örnektirler. Yahudilik'te duaların genel çerçevesine bakıldığında yoğunluğun yakarış, talep, tefekkür, sitem ve yalvarma içerikli olduğu¹³⁸ görülecektir. Yahudi Kutsal Kitabı'nda İbrahim'in¹³⁹, Yeşu'nun¹⁴⁰, Danyel'in¹⁴¹, Süleyman'ın¹⁴², Musa'nın¹⁴³ ve peygamberlerin yaptığı dualar talep, afv, itiraf, yalvarma, şükür, temenni türünden

133 Altıntaş, **Yahudilik'te Kavram ve Değerler**, s.130.

134 2. Samuel, 14/4; Çölde Sayım, 16/4.

135 I. Krallar, 8/54. "Süleyman, Rabbe duasını ve yalvarışını bitirince, elleri göklere açık, dizleri üzerine çökmüş olduğu Rabbin sunağının önünden kalktı."

136 Abrahams, "Prayer", s.457.

137 Taanit, 2a.

138 Abrahams, "Prayer", s.457.

139 Tekvin, 18/23-33.

140 Yeşu, 7/6-9.

141 Daniel, 9/3-19.

142 I. Krallar, 8.12-53.

143 Çıkış, 32/31-32.

dualardır. Hiç şüphesiz bu dualar Yahudi dualarının en güzel örneklerini teşkil etmektedir.

Diğer dinlerin hemen hemen hepsinde olduğu gibi bedduaya sıcak bakılmasa da Yahudi kaynaklarında da bu dua çeşidi ile ilgili birçok metin zikredilmektedir.¹⁴⁴ Metinlerde anne-babasına müstehzi tutum sergileyen, onlara itaat etmeyenlerin, ebeveynini hor görenlerin gözlerinin kartallar, kargalar tarafından oyulacağı yönünde tanrı tarafından edilen beddualar da mevcuttur.¹⁴⁵ Ayrıca Tora'nın Tesniye bölümünde Hz. Musa'nın bedduaları¹⁴⁶ zikredilmektedir. Mezmurlar'da zalimler için edilen beddualar¹⁴⁷ bu türden dua çeşidine misaldir. Zira Kutsal Kitap'ın içerisinde yer alan Mezmurlar, her türden duaları içeren kısım olup, nasıl dua edileceğinin örneklerinin yer aldığı bölümdür.

Yahudilik'te, Hristiyanlık'ta ve İslamiyet'te yaygın olan dua çeşidi şükür ve hamd'dir. Her üç dinde farklı içerikle de olsa Tanrı'ya üstün isim ve sıfatları ile yüceltmek söz konusudur. Yahudilik'te 'Keriyat Şema' olarak okunan bu dua çeşidine İslamiyet'teki 'Fatıha Süresi'¹⁴⁸ ve Hristiyanlık'ta Matta'da geçen 'Rabbin Duası'¹⁴⁹ örnek olarak zikredilebilir.

Uslup bakımından dualar, bireysel-toplu, formel-informel ile sanal dualardır. Yahudilik'te bazı dualar "Ya Rab, Yahve, ne yüce adın var yeryüzünün tümünde"¹⁵⁰ metninde olduğu gibi bireysellik içerse de, sinagogda topluca yapılan ibadetler çokça teşvik edilmektedir. Çünkü toplu

144 Bkz. Nehemya, 4/4; Hz. Nuh'un bedduası, Yaratılış, 9/25-27.

145 Özdeyişler, 30/17.

146 Yasanın Tekrarı, 27/15-26.

147 Mezmurlar, 69/22-28.

148 Fatıha, 1/1-7.

149 Matta, 3/9.

150 Mezmurlar, 8/9.

olarak edilen dualar kabul olması bakımından önem taşımaktadır. Zira Yahudiler de, tüm dinlerde olduğu gibi birlikte edilen duaların en güzel dua şekli olduğu düşünülür. Onlar, dua ne kadar çok insanla yapılırsa, iletişimin de o kadar kuvvetli olduğuna inanırlar. Bunun için için her Yahudi cemaatinde yer alması gereken kişiler bulunmaktadır ve bunlar sabahtan akşama kadar toplumun huzuru için duada ederler.¹⁵¹

Formel ve informal olarak nitelendirdiğimiz dua türü ise Kutsal metinlerde bahis olunan, inananlılarına örnekendirilen, din adamlarınca oluşturulan dualarla ilgilidir. Daha çok kutsal metinlerde yer alan ve din görevlilerince belirlenen dualar kalıplı dualardır ve sinagoglarda gerçekleştirilen topluca dualar resmi dua olarak kabul edilir. Kişisel yapılan dualardan daha ziyade bu dualarda bir düzen, bir kalıp olduğu için daha üstündür. Bireysel yapılan dualar genellikle informal dualardır ve bu tür dualar da önemlidir. Rabbi Simeon'un "dua edeceğin vakit duanız sabit bir şekilde kalsın"¹⁵² ifadesi bireysel duaların önemini ve değişkenliğin gerekliliğini belirtmektedir.

1.1.4. Dua Araçları

Dua, tanrı-birey arasında vuku bulan bir hadisedir. Bunun yanında dua, iman eden kişinin inandığı varlığa sergilediği saygının göstergesidir. İnsanların tanrı ile münasebetleri süresince belli prensipler içerisinde Yahudiliğin uyguladığı, kabul ettiği veya etmediği bazı araçlar mev-

151 Toplumun huzuru ve iyiliği için mabette dua eden bu topluluğa "Asara Batlanim" denilmektedir. Bknz. Naim A. Güler, "Yahudilik'te Özel Terimler", [turkyahudileri.com](http://www.turkyahudileri.com/content/view/431/223/) (ty), <http://www.turkyahudileri.com/content/view/431/223/> (15.11.2013).

152 Aboth, 2/13.

cuttur. Bu bölümde Yahudilerin dua ederken müracaat ettiği birtakım uygulamalara¹⁵³, Yahudi dini bakımından olurluğuna veya reddine bakmaksızın, maddi, manevi ve *ve sanal* olarak üç başlık altında değineceğiz.

1.1.4.1. Maddi (Fiziki)

Yahudilerce duada bulunulurken müracaat edilen dua araçlarından bir tanesi maddi içerikli olanlardır. Bunlar, kippa, ahit sandığı, tefillin, tallit, mezuya, şofar, tütsü, buhurdandlık, şamdan, sadaka, kurbanlar, mekanlar'dır.

a) Kippa

Tanrı'ya saygının bir ifadesinin simgesi, başı örtmek için kullanılan küçük bir başlıktır.¹⁵⁴ Kippa (skullcap) kullanımının ilk örneği dindarlığın bir eylemi olarak Talmud'da rastlanmaktadır. Kippa'nın diğer bir kullanımı olan Yarmulke, Aramca 'Kral'ın Huşu'su manasında kullanılır. Bu uygulama Shulkhan Arukh¹⁵⁵'da dua vaktinde bir zorunluluk olarak belirtilmektedir. Bu nedenle Shulkhan Arukh'a göre, dua esnasında takılan kippa bir zorunluluktur ve diğer zamanlar için de önemli bir gelenektir. Ayrıca 17. yüzyıl Doğu Avrupası Yahudileri kippa takmayı hem Tevrat hukukunun bir gereksinimi hem de dindarlığın göstergesinin bir alameti

153 Yasanın Tekrarı, 6/4-9; 11/13-21, Çıkış, 13/1-10; 13/11-16

154 Yusuf Basalel, "Kipa", **Yahudilik Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, Gözlem Yayıncılık, 2001, s.330.

155 Rabbi Joseph Caro tarafından 1500'lü yılların ortalarında yazılan 'dört köşeli masa' anlamına gelen Yahudi Hukuk Kitabı'dır. Dua ve tatil yasalarını konu edinen 'Orakh Hayyim', Tora çalışmaları ve Yahudi beslenme kurallarını içeren 'Yoreh Deah', Yahudi evlilik ve boşanma hususlarını belirten 'Even ha Ezer', Yahudi sivil hukukuna yer veren 'Khoshen Mishpat' bu eserin dört ana bölümlerindendir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Joseph Telushkin, "The Shulkhan Arukh", 1991, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/shulkhan_arukh.html (20.12.2013).

olarak görmekteydi. Zira Yahudi olmayanların kendi şapkalarını kaldırmaları o dönemde onur işareti olarak algılanmaktaydı.¹⁵⁶ Günümüzde Ortodoks Yahudileri, Tevrat'tan kaynaklanan emir gereği başın devamlı surette kippa ile örtülü durmasını, muhafazakar Yahudileri yalnızca dua süresince giyilmesi gerektiğini, Reformist Yahudiler ise isteğe göre serbest bırakılmasını öngörmektedir.¹⁵⁷

b) Ahit Sandığı

Yahudilerin Sina'da bulunduğu esnada tanrı 'altından kapaklı, akasya ağacından, boyu iki bucuk, eni ve yüksekliği bir bucuk, içi dışı saf altınla kaplı, çevresi altın pervazlı, her köşesinde altın halkalar takılı, bu halkalardan geçili altın kaplı sırtlarıyla'¹⁵⁸ bir sandık 'Aron ha-Eduth' yapılmasını bizzat Musa'dan istemiştir.

Sandığın içeriği yüzyıllar boyunca tartışma konusu olmuştur. Genel kanaatin Musa tarafından ilk tabletlerin 'on emir' kırıldığı ve sonrasında konan tabletlerin kaldığıyla ilgilidir.¹⁵⁹ Zira Tevrat'ta 'tanrı'nın Musa'yı tekrar yanına çağırdığı, öncekiler gibi iki taş levha kestiği, öncekine benzer akasya ağacından sandık yaptığı, sonrasında levhaların tanrı tarafından tekrar yazıldığı ve bunların sandığa konulduğu'¹⁶⁰ anlatılmaktadır. Talmud'da yer alan bir görüşe göre ise her iki tablet Ahit Sandığı'ndadır, diğer bir görüşe göre ise iki sandık vardır her biri tabletleri içermektedir.¹⁶¹

156 Davit Mitchell, "Kippa, Reasons", (ty), http://ohr.edu/ask_db/ask_main.php/43/Q1/ (20.12.2013).

157 Suzan Alalu, Klara Arditi vd, *Yahudilik'te Kavram ve Değerler*, I. Baskı, İstanbul, Gözlem Yayın, 1996, s.284.

158 Çıkış, 25/10-19

159 Bava Batra, 14b

160 Çıkış, 10/1-4.

161 Berahot, 8b.

Kral Süleyman tarafından tamamlanan tapınağa, Ahit Sandığı konulmuştur.¹⁶²

Yahudiler açısından çok önem arz eden Ahit Sandığı Musa'dan sonraki nesillere, tâki kaybolana kadar, dua aracı olarak kullanılmıştır. Yahudiler tarafından savaşlarda Ahit Sandığı'nın muharebeye kazanma maksadıyla götürüldüğü bir gerçektir.¹⁶³

c) Tefillin

Tefillin, dua anlamında olan tefila'nın çoğuludur ve içerisinde Tevrat'taki bazı önemli hususların yazılı metinlerini ihtiva eden deriden hazırlanmış bir kutudur. Tefilin ibraniceden genellikle 'hamail veya muska' olarak tercüme edilmektedir.¹⁶⁴ Tefillin'in dua aracı olarak kullanılması Tevrat'ta belirtilmektedir¹⁶⁵ ve içerisinde Yasanın Tekrarı (Tesniye) 6/4-9; 11/13-21, Çıkış, 13/1-10; 13/11-16 metinleri yer almaktadır. İki kutudan oluşan tefillin'in biri iki göz arasında gelecek şekilde alna, diğer kutu ise sol pazu üzerine şabat ve bayram günleri hariç sabah ibadetlerinde bağlanmaktadır.¹⁶⁶ Tefillin kullanımının birçok maksadı olmasına karşın en önemli husus dualarda manevi hissiyatın farkındalığını göstermesi ile tanrıya karşı bağlılığın, sadakatin bir nişanesi olmasıdır.¹⁶⁷

162 I. Krallar, 8/1-11.

163 Fahrudin er Razi, **Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l Gayb**, Cilt: 5, İstanbul, Akçağ Yayınları, s.344.

164 Louis Isaac Rabinowitz "Tefillin", **Encyclopaedia Judaica**, Second Edition, Vol. 19. s.577.

165 Yasanın Tekrarı, 6/6-8.

166 Suzan Alalu, Klara Arditi vd, **Yahudilik'te Kavram ve Değerler**, s.274.

167 Hoşea, 2/20-21.

d) Tallit

Günümüzde dua şalı olarak adlandırılan tallit, antik dönemden itibaren kullanılan dikdörtgen şeklinde yün, keten veya ipekten imal edilen giysidir.¹⁶⁸ Tallit'in özellikleri Tevrat'ta, tanrının Musa'ya 'esvaplarının eteklerini saçak, saçaklarının üzerine lacivert kordon koy'¹⁶⁹ emriyle belirlenmiştir. Tallit'in dört köşesinde bulunan püsküllere ise 'tsitsit', radikal Yahudilerin giydikleri Tallite ise 'tallit katan' denir. Bu örtüyü sadece erkekler takmak zorundadır. Dua esnasında Aşkenazi Yahudileri evlenmeden önce tallit giymemekte, Alman ve Sefaradi Yahudilerinin bütün erkeklerinde bu ayırım gözetilmemektedir. Reformist Yahudilerde tallit hahamın ve hazanın kullandığı giysidir. Bazı dindar Yahudiler dua esnasında başını örterken, bazıları talliti omuzuna sererler. Kadınların tallit giymesi söz konusu olmamakla birlikte, erkeğe alçak gönüllülüğünden ötürü kadın da başını örter.¹⁷⁰

e) Mezuza

Mezuza "kapı pervazi", Yahudiliğe mensup olan kişiye, her defasında tanrıyı ve ona olan sevgisini, bağlılığını hatırlatan bir araçtır. Mezuza ile ilgili kaidelere uymak da zorunluluk arz etmektedir.¹⁷¹ Mezuza'nın içeriğinde, "Yahve'nin ululuğu, tekliği yanında onu bütün yürekle, canı gönülden sevilmesi; emir ve buyruklarının uygulanması ve çocuklara benimsetilmesi; her zaman O'ndan söz edilmesi, onun anılması ve bu-

168 Suzan Alalu, Klara Arditi vd, **Yahudilik'te Kavram ve Değerler**, s.268.

169 Sayılar, 15/37-40.

170 Yahudi erkekleri öldüğü zaman mezarına Tallit'in püskülleri 'Tsitsit' dua maksatlı konulmaktadır. Yusuf Basalel, "Tallit", **Yahudilik Ansiklopedisi**, Cilt 3. s.693-694.

171 Yasanın Tekrarı, 6/9.

nun nişanesi olarak ellere, alınlara, kapı sövelerine Tevra'tan yazılı metinlerin takılması”¹⁷² söz konusudur.

Ayrıca devam eden metinlerde “tanrıyı sevmenin, bütün yürekle kulluk etmenin yanı sıra beyan edilen buyruklara uyulması durumunda tanrının Yahudi ülkesine, tahıl, zeytinyağı ve şarabın toplanabilmesi için, ilk ve son yağmuru vaktinde yağdıracağı, tarlalarda hayvanlar için ot sağlayacağı ve başka ilahlara tapınıp tanrının öfkesinin çekilmemesi”¹⁷³ gerektiği anlatılmaktadır. Tevrat'ta belirtilen bu metinlere bakıldığında Yahudilerden oturup kalkarken, yürürken, yatarken, her an dua halinde olunması istenmektedir. Sürekli olarak kişi uyarılır ve dünyanın faniliğinin hatırlanması vurgulanır, ona boş şeylere kapılmaması yönünde talimatlar verilir, böylelikle inanan kişi tek hakikatin tanrıya inanmak olduğunu kavrar.¹⁷⁴

f) Şofar

Tora'ya göre şofar, insanlarda pişmanlık duygusunu uyandırmayı, duaların kabulü ve afv kapılarının açılması niyeti ile kullanılan bir enstrumandır.¹⁷⁵ Şofar ilk olarak Tevrat'ta Musa'nın tanrının israiloğulları için yaptıklarını anlatmayı istemesi üzerine koyu bir bulut üzerinde Sina Dağı'na gelmesi ve sonrasında yaşanan hadiseleri anlatan metinlerde geçmektedir.¹⁷⁶ Şofar, Süleyman Mabedi'nin varlığında çeşitli hizmetlerde kullanılmış fakat mabedin olmayışında Roş ha-Şana'ya has bir ses haline gelmiştir.¹⁷⁷

172 Yasanın Tekrarı, 6/4-9;11/13-21.

173 Yasanın Tekrarı, 11/13-21.

174 Mişna Tora, Mezuzah VI:14.

175 Yusuf Basalel, “Şofar”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Cilt 3. s.682.

176 Çıkış, 19/1-25.

177 Basalel, “Şofar”, s.682.

Yahudilerce bu sesin tanrıya ulaştığı ve dualarının kabul edildiği inancı hakimdir.¹⁷⁸

g) Tütsü, Buhurdanlık

Tütsü “ketoret”, altın kaplı özel buhurdanlıklarda sabah ve akşam üzere olmak kaydıyla, sunu yerinde yakılan kurbanın dumanını, yani “önce kurbanın yağı yakılmalı”¹⁷⁹ ifadesini tanımlamak için kullanılmaktadır.¹⁸⁰ Levililer’deki metinlerde ‘Yom Kipur’da Harun’un Mişkan’da¹⁸¹ bulunan kutsalların kutsalına girdiğinde özel olarak getirdiği tütsüyü yanan korların üzerine serpmesi’¹⁸² anlatılmaktadır. İfadelerden anlaşıldığı üzere Harun’un ifa ettiği bu ritüel dua amaçlıdır ve zikredilen metinlerin sonunda bunu yaptığı takdirde ‘Harun’un ölmemesi ve İsrail halkının kirliliklerinden, başkaldırılarından, günahlarından temizleneceği’¹⁸³ vurgusu vardır.

h) Şamdan

Tevrat’ta ‘saf altından Musa’ya gösterildiği şekilde ‘ayağı, gövdesi dövme altından, çanak, tomurcuk ve çiçek motifleri olan, üç kolu bir yanda, üç kolu öteki yanda olmak üzere altı kollu, yine her kolda badem çiçeğini andıran üç çanak, tomurcuk ve çiçek motifi bulunan, yedi kandil alabilen’¹⁸⁴ bir şamdan dan bahsedilmektedir. Mişkan’da ve Mabel’de ‘kutsallar kutsalı’nda¹⁸⁵ yer alan bu şamdan

178 Özen, **Yahudilik’te İbadet**, s.133.

179 I. Samuel, 2/15.

180 Yusuf Basalel, “Tütsü”, **Yahudilik Ansiklopedisi**, Cilt 3. s.750-751.

181 Toplanma Çadırı, Çadır.

182 I. Levililer, 16/12-13.

183 I. Levililer, 16/14-17.

184 Çıkış,25/31-40.

185 Kadoş’a Kedoşim, Mabelin ve Mişkan’ın içerisinde özel bir bölüm.

“menora” Yahudilerin dini ve milli sembelleri arasındadır.¹⁸⁶ Yahudi mistisizmine göre şamdan tanrısal gücün insan varlığında şekil bulduğunun işaretidir ve onun nurunun somutlaşmış halidir.¹⁸⁷

i) Sadaka ve Kurban Takdimi

Yahudiliğin ilk dönemlerinde çeşitli olmayan kurban kültü zaman içerisinde Yahudi hayatının tamamını kapsayan bir duruma haiz olmuştur. Tanrı’ya yaklaşma adına sunulan bu kurbanlar ilk önceleri sünnetin icra edilmesi, sonrasında insan kurbanı şeklindeydi. Tanrı’nın İshak’ın yerine bir koç göndermesiyle insan kurbanının yerini hayvan kurbanı almıştır. Değişen süreçle beraber hayvan kurbanına ilaveten bitkiler, bunlardan elde edilen çeşitli ürünler de kurban edilmeye başlanmıştır. Böylelikle Yahudilerdeki kurban yelpazesi iyice genişlemiştir. Zamanla mabedin yıkılması sonucu ibadetlerin mümkünsüzlüğü düşüncesinin getirdiği anlayış ile kurban kültü yerini duaya bırakmıştır. Yüce varlığa sunulan kurbanda şükür, niyaz, kötülüklerden uzak durma, korkuları berteraf etme, endişelerden uzak olma, saygı gibi istekler vardır.

Yahudilik’te bağış, hayırseverlik, yardım anlamlarında kullanılan “tsedaka”, inanlının imanını kanıtlama, imanlının sürdürmenin ölçütü, sonraki nesillerin esenliğini sağlama açısından önemli bir ödev niletigindedir. Ayrıca tsedaka toplumsal dayanışmayı sağlayan, adalet unsurunu teşkilini kolaylaştıran bir öğe olarak kabul edilmektedir. Tsedaka sadece zenginler için geçerli bir husus olmayıp fakirleri de

186 Yusuf Basalel, “Menora”, **Yahudilik Ansiklopedisi**, Cilt 2. s.394-395.

187 Suzan Alalu, Klara Arditi vd, **Yahudilik’te Kavram ve Değerler**, s.225.

kapsayan bir gerekliliktir.¹⁸⁸ Tsedaka, merhamet anlamına gelen “rahmanut” kelimesiyle de ifade edilmektedir.¹⁸⁹

Özellikle Tevrat’ta ifade olunan “Tanrınız Rabbin size vereceği ülkenin herhangi bir kentinde yaşayan kardeşlerinizden biri yoksul ise yüreğinizi katılaştırmayın, yoksul kardeşinize elisıkı davranmayın”¹⁹⁰ sözü Yahudiler açısından temel düsturlardandır. Devam eden metinlerde “yoksul kardeşinize karşı elisıkı davranıp ona yardım etmekten kaçınmayın. Yoksul kardeşiniz sizin için Rabbe yakınabilir, siz de günah işlemiş olursunuz, verirken yüreğinizde eksiklik de olmasın”¹⁹¹ şeklinde ifade edilmesi de verilecek sadakaların dua aracı olarak kullanılacağına dayanağı olarak gösterilebilir. İnançlara göre ihtiyaç sahibine verilen bir sadaka, Tanrı’ya edilen dua ile birlikte teşuva¹⁹² süresi Tanrı’dan gelecek herhangi bir gazabı engelleyebilecek mahiyettedir.¹⁹³

j) Mekânlar

Yahudi kutsal metinlerinde İbrahim’in tanrı ile karşılaşması gibi İshak, Yakup ve Yusuf’un da tanrı ile karşılaştıkları belirtilmektedir. Bu buluşmanın gerçekleştiği yerlerde, görüşmenin ifadesi olarak da dua mahiyetini taşıyan kurban sunusu icra edilmiştir.¹⁹⁴ Böylelikle bu yerler Yahudiler açısından önemli dua ve sunu mekânları haline gelmiştir.

188 Suzan Alalu, Klara Arditi vd., **Yahudilik’te Kavram ve Değerler**, s.184.

189 H. D. Leuner, “Judaism”, **The World’s Religions**, (ed., J. N. D. Anderson), London, İnter Warsity Fellowship, 1960, s.35.

190 Yasanın Tekrarı, 15/7.

191 Yasanın Tekrarı, 15/9

192 Pişmanlık ve tövbe geniş bilgi için bkz. Yusuf Basalel, “Teşuva”, **Yahudilik Ansiklopedisi**, Cilt 3. s.733-734.

193 Yusuf Basalel, “Tsedaka”, **Yahudilik Ansiklopedisi**, Cilt 3. s.747-748.

194 Yaratılış, 26/2-35;28/12-22.

Gerçi bu yerler Mişkan, Süleyman Mabedi ve sonrasındaki ibadet merkezleri derecesinde değildirler.

Musa'nın tanrı ile buluştuğu ve onun emrini öğrendiği yer olan 'Ohel Moed' yani Mişkan, Süleyman Mabedi öncesi dua merkezi ve Ahit Sandığı'nın muhafaza edildiği Yahudi kutsal mekânıdır.¹⁹⁵ Süleyman Mabedi ise dini, sosyal, hukuki bir çok faaliyetlerin gerçekleştirildiği, yapımı bizzat tanrı tarafından emredilen ve planlarının tıpkı Ahit Sandığı gibi semadakine benzer olmasının istendiği Yahudiler açısından çokça önem arz eden bir mekândır.¹⁹⁶ Süleyman tarafından Kudüs'te inşa ettirilen mabedin M.S. 70 yıllarında Romalılar tarafından yıkılması sonrasında tapınaktan arta kalan tek parçanın Ağlama Duvarı, 'ha Kotel ha Ma'raavi' olduğu kabul edilmektedir.¹⁹⁷ Mescid-i Aksa ve Kubbetü's Sahra'nın da içinde bulunduğu bölgenin batı kesiminde yer alan ağlama duvarı kutsal sayılmakta ve bu yer mabedsiz kalan Yahudilerin dünden bugüne duada bulundukları ve eskiye özlemlerin getirildiği bir merkez konumundadır.

1.1.4.2. Manevi (Fizik Ötesi)

Yahudiler tarafından dua edildiği vakit başvurulmuş dua araçlarından bir tanesi de manevi içerikli olanlardır. Bunlar, kutsal değerler, kişilerin aracı kılınmasıdır.

a) Kutsal Değerler

Her dinde olduğu gibi Yahudilik'te de insanların önem verdiği bir çok kutsal değer bulunmaktadır. Bunların ba-

195 Güç, *Dinlerde Mabet ve İbadet*, s.111.

196 Yiğitoğlu, *Yahudilik'te Tanrı'nın Yeri: Semavi Mabet*, s.30-31.

197 Joseph Telushkin, "The Western Wall", 1991, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/Western_Wall.html (20.12.2013).

şında hiç şüphesiz Yahudi kutsal metinleri, Ahit Sandığı, mabed, mabedde bulunan bir takım malzemeler ile dua esasında kullanılan araç gereçlerdir.

b) Kişilerin Aracı Kılınması

Yahudi kutsal metinlerinde yargı günü ile ilgili zikredilen pasajlarda ‘İbrahim’in Sodom halkı, Musa’nın çölde günah işleyenlerin kurtuluşu amacıyla, İlyas’ın yağmur ve ölü adamın dirilmesi, Sanherib zamanında Hizkiya’nın günahların affı için ettiği dualar ile Akan zamanında Yeşu’nun İsraililer’e, Saul döneminde Samuel’in halka, veba döneminde Davut’un şifa için duaları’¹⁹⁸ bu türden dualara örnektir. Tevrat’ta ‘İbrahim’den büyük ve güçlü bir ulusun çoğalacağı, yeryüzündekilerin de onun aracılığıyla kutsanacağı’¹⁹⁹; Mezmurlar’da ‘Süleyman Kral’ın adının sonsuza dek yaşaması, güneş döndükçe adının var olması, onun aracılığıyla insanların kutsanması’²⁰⁰ ifade olunmaktadır. Buna göre Yahudilik’te; kişilerin, insanlarca ve bizzat Tanrı tarafından aracı kılındığı sonucu ortaya konulabilir.

1.1.4.3. Sanal

İnternet ortamında çeşitli site ve paylaşım ağlarıyla gerçekleştirilen dualar, sanal dualar olarak tasniflediğimiz bu gruba dâhil edilebilir. Kudüs’e gitme fırsatını bulamayan Yahudiler için Kudüs’ü ve Ağlama Duvarı’nı internet ortamından dua edebilme imkânını veren siteler mevcuttur. Burada kişiye ücretli ya da ücretsiz bir şekilde bulunduğu

198 Ezra, 7/106-113.

199 Yaratılış, 18/18-19; 22/18.

200 Mezmurlar, 72/17.

mekândan dualarının kutsal yerlere iletilmesi olanağı sağlanmaktadır.²⁰¹

1.2. Kutsal Metinlerde Dua

Bu kısma kadar Yahudilik'te dua, duanın anlamı, önemi, zaman mekân ilişkisi ve duanın çeşitleri ile araçları anlatıldı. Bu bölümde ise Yahudiliğin en önemli metinleri olan Tevrat, Nevi'im ve Ketuvim'de dua kavramı incelenecek ve örnekleriyle izah edilmeye çalışılacaktır.

1.2.1. Tevrat, Nevi'im, Ketuvim'de Dua

Eski Ahit'te Tanrı'nın Süleyman'a görünmesi ile ilgili bölümde tanrı tarafından halkının alçakgönüllüğü kabul edip kendisine dua ile yönelmesi halinde onların dualarına icabet edileceği belirtilmektedir. Buradan da anlaşılabileceği üzere bizzat tanrı tarafından halkından dua edilmesi isteği söz konusudur²⁰² ve dolayısıyla tanrının hoşnutluğunu addettiği bu uygulamaya teşvik vardır. Yine devam eden metinlerde kendisine yakaran, samimi bir şekilde yalvaran, yakınlaşan herkesi içtenlikle sevdiği, dileğini yerine getirdiği, kendisinden korkanların feryatlarını işittiği ve onları koruyup, kurtardığı bilinmektedir.²⁰³ Metinlerde zikredilen 'Daniel'in yüzünü tanrıya yöneltmesi, ellerini göğe kaldırması, oruç tutması, günahlarını itiraf edip, çul kuşanıp küllerde, diz çökmesi ve nihayetinde oturup yakarması'²⁰⁴ ile dua'da yapılan uygulamaları görmekteyiz.

201 thekotelprayer.com, tzetel.com, jerusalemwesternwall.com gibi sitelerin yanında; bu hizmeti ücretsiz yerine getiren aish.com benzeri web siteleri de bulunmaktadır. Mehmet Haberli, **Sanal Din**, İstanbul Açılım Kitap, 2014s. 113.

202 2. Tarihler, 7/11-14.

203 Mezmurlar, 145/18-20.

204 Daniel, 9/ 3-4.

Kutsal metinlerde mevzu olan dua ile ilgili ifadelerde dilek ve arzuların yanı sıra tanrının asıl ve tek yaratıcılığı üzerinde durularak, bu minval üzere yerleri, gökleri, tüm semavatı, hem yerin hem de göğün içerisindekileri canlıyı cansız var eden, halık olduğu belirtilmektedir.²⁰⁵ Ayrıca ‘rabbin bir benzerinin olmadığı, kendisinin insanlar için bir dayanak olduğu belirtilerek, herşeyi bilen, insanların davranışlarını tartan, yaşatan ve diriltten, ölümler diyarına gönderen ve çıkartan, varlıklı ve yoksul kılan, kimini alçaltan kimini yükselten’²⁰⁶ müteal bir sıfatla duanın gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

Yahudi kutsal metinlerinde Davut’un Tanrı’ya karşı “sana sığınıyorum, ey Tanrım! Peşime düşenlerden kurtar beni, özgür kıl. Yoksa aslan gibi parçalayacaklar beni, kurtaracak biri yok diye, lime lime edecekler etimi. Ey Tanrım, eğer şunu yaptıysam: birine haksızlık ettiysem, dostuma ihanet ettiysem, düşmanımı nedensiz soyduysam, ardıma düşün düşman, yakalasın beni, canımı yerde çiğnesin, ayakaltına alsın onurumu...”²⁰⁷ duası ile Süleyman’ın “Ya Rab, tanrım, kulunun bugün ettiği duayı, yalvarışı işit; duasına ve yakarışına kulak ver”²⁰⁸, duası ve ayrıca Eyüp’ün “dua ettiğinde tanrı ondan hosnut kalır. O da tanrının yüzünü görüp sevinir. tanrı onun durumunu düzeltir.”²⁰⁹ ifadeleri Yahudi dua ve niyazlarına örnektirler. Yahudi Kutsal Kitabı’nda zikredilen bir çok pasaj “dua-benzeri” olarak anılabilirler, zira buradaki ifadeler yalvarma, talep, yakınma, tefekkür etrafında temellendirilmektedir.

205 Nehemya, 9/6.

206 I. Samuel, 2/1-9.

207 Mezmurlar, 7/1-10.

208 I. Krallar, 8/28

209 Eyüp, 33/26.

Koehler-Baumgartner'in tahminlerine göre Kutsal Kitap'ta seksenbeş bölüm dua bulunmaktadır. Bunların altmışının tamamı Mezmurlar'dan ayrıdır ve Mezmurların on dört bölümü bu duaların içine dahil edilebilir, Mezmurlardaki beş bölüm ise özellikle dualar olarak adlandırılabilir.²¹⁰

1.4. Yahudilik'te Sunu ve Sunak

Yahudilik'te sunu ve sunak son derece belirgin bir yapıya ve kurallara haizdir. Kain ve Abel tarafından ilk olarak takdim edildiği bilinen sunu kültü, Nuh ve diğer peygamberler, din adamları eliyle günümüze kadar farklı çeşitleriyle de olsa devam edegelmıştır. Fakat bu sunuların yapılabileceği mekanlar olarak zikrettiğimiz sunaklar da geleneksel kaynaklarda belirtilmiştir ve yerleri sınırlıdır. Henüz Kral Süleyman tarafından inşa edilen mabedin mevcudiyetinin olmadığı dönemlerde Mişkan'ın (Çadır Mabed) varlığında Yahudilerce sunulan bu takdimeler başka yerlere götürülmez, sadece Mişkan'da gerçekleştirilebilirdi. İsrailoğulları'nın Kenan bölgesine yerleşmeye başlamasından itibaren kalıcı Mişkan yapılarak sunuların burada ifa edilmesi sağlanırdı. Fakat bu yapılan mabedin de yokluğunda ise Yahudiler tarafından yüksek olarak görülen yerlerde sunu merasimi icra edilirdi. Kral Süleyman'ın yaptırdığı mabed (Süleyman Mabedi/Beth ha Mikdaş) tamamlanınca, daha evvelinde süregelen Mişkan ya da 'yüksek yerler'deki sunuların takdimi de yasaklanmıştır.²¹¹ Günümüzde bazı grupların dışında bu tür sunuların yapılmadığı gözlemlenmektedir. Bunun başlıca sebebi Yahudi kutsal metinlerinde zikredilen tak-

210 Abrahams, "Prayer", s.457. Ayrıca Mezmurların dualar olarak özel ifade edilen bölümleri için bkz. Mezmurlar, 17, 86, 90, 102, 142.

211 Zevahim, 18b, 112b

dimelere has sunağın olmayışındandır.²¹² Yani Miladi 70 yılında Roma ordusu tarafından, takdimelerin gerçekleştirildiği tek mekanın, Kudüs'teki mabedin yıkılmış olmasındandır. Kısmen de olsa Miladi 132-135 yıllarındaki savaşta bu uygulama devam ettirilse de Yahudilerin bu mücadeleyi kaybetmesi sonrasında sunu ritüeli sonlandırılmıştır.²¹³

1.4.1. Sunu ve Sunağın Manası ve Önemi

Antik İsrail döneminde, tanrının insana, insanın da tanrıya yaklaştırdığına inanılan, hem hayvan olarak hem de diğer ürünlerin yaratıcıya takdim edilmesi şeklinde görülen ritüele 'korban' çoğulu 'korbanot' denilmektedir. Karbanot fiilinin kökü Qof-Resh-Bet 'yaklaşma', 'tanrıyla yakınlaşma' ifadesinden gelmektedir.²¹⁴ Bu kelime Tevrat'ta ilk olarak Levililer'de²¹⁵ geçmektedir. Masoretik metinde²¹⁶ seksen defa zikredilmektedir. Bunlar Levililer, Sayılar ve Hezekiel'de dir.²¹⁷

İbranice'de 'korban' ismi Tevrat'ta tanımlanan ve vaz edilen farklı türden sunulara verilen isimdir. Korbanot, İsrailoğulları tarafından çeşitli mekanlarda, hassaten Kudüs Mabedi'nde sunulmaktaydı. Yahudilerce korbanot, manen

212 Tevrat'ta sunuların takdim edilmesi tanrının bu sunakları belirlemesine bağlıdır. Tanrı tarafından bu konuda dikkatli olunması istenmektedir. Bkz. Tesniye, 12/12-13.

213 Qorbanot: Sacrificies and Offerings, jewfaq, <http://www.jewfaq.org/qorbanot.htm> (06.05.2015).

214 Jewish Practices and Rituals: Sacrifices and Offerings (Korbanot), Jewishvirtuallibrary, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/qorbanot.html> (07.05.2015).

215 Levililer, 1/2.

216 Yahudilerce muteber kabul edilen metin.

217 Solomon Schechter, "Nahmanides", **Understanding Rabbinic Judaism: From Talmudic to Modern Times**, (ed. Jacop Neusner), USA, 1974, s.229. ss.215-243.

ve simgesel olarak büyük bir önem taşımaktadır. İşlenen günaha göre sununun büyüklüğü de değişmektedir. Bu durum, kişinin korbanota verdiği önemi gösterir. Zira günah sonucu takdim edilen sununun başına gelen hadise günahkarın başına gelmiş olarak değerlendirilmektedir. Gerçi korbanotta gerekli pişmanlık söz konusu olmadan sunu gerçekleştirilmiş olsa yapılan takdime de manasız sayılmaktadır.²¹⁸

Yahudilere göre Hz. İbrahim ile başlayan bu sunu kültürü,²¹⁹ tarih boyunca İsrailoğullarının şekil vereceği ibadet türünün temel esası olmuştur. Zira, Yahudilik'te bilinen ibadetlerin tamamı kurban ibadetinin geliştirilerek değiştirilmiş ve nesilden nesile aktarılmış halidir. Kurban ve kurbanın sunulduğu sunak ise, sadece bu fiilin gerçekleştirildiği bir yer değil, aynı zamanda tanrı ile ona kurban sunan insanın buluştuğu yer olarak kabul edilmiştir.²²⁰ Mabedin yıkılması sonrası Yahudiler sabah akşam ve sebt günleri ile bayramlarda sunularını icra edemeyişinden dolayı bu ritüelin yerini dua almıştır.²²¹ Gerçi mabet döneminde de dua önemli bir ibadetti. Fakat mabet sonrası dönemi anlatan Hoşea metinlerinde tanrıya sunulan çeşitli takdimelerin yapılmasına karşılık 'dudakların kurbanlarının sunulması'²²² istenmektedir. Gerçi bu durum Ortodoks Yahudi anlayışına

218 Yusuf Basalel, "Korbanot ve Sunular", **Yahudilik Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, Gözlem Yayıncılık, 2001, s.340.

219 İlk sunu olarak Hz. İbrahim'in oğlu İshak'ı Tanrı'ya kurban etmesidir. Yaratılış, 22/5.

220 İsmail Taşpınar, "Yahudilik ve Hristiyanlık'ta İbadet ve Kurbanın Merkeziliği", **Köprü Dergisi**, Sayı: 109, 2010, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=1039> (07.05.2015).

221 Rav Moşe Benveniste, Tora Sohbetleri, Neden Dua Ederiz.?, Türk Yahudileri, <http://www.turkyahudileri.com/content/view/1174/288/lang.tr/> (08.05.2015).

222 Hoşea, 14/2. Yorum için bkz. William MacDonald, **Kutsal Kitap Yorumu: Eski Antlaşma Serisi**, İstanbul, Yeni Yaşam Yayınları, 2005, s.660.

göre sürelidir. Çünkü Amida Duası'nda korbanot sunularının tekrar yapılacağı zikredilmektedir. Reformistlerde ise bu dualarda korbanotla ilgili ritüellere değinilmemektedir. Muhafazakarlarda ise hayvan sunuları tarihte kalmıştır ve bunların tekrar ihdas olunacağına dair herhangi bir beklenti söz konusu değildir.²²³

1.4.2. Sunu ve Sunak Çeşitleri

Korbanot üç bölüme ayrılmaktadır. 1. Tanrı'ya bir teslim ifadesi olarak sunulanlar. 2. Tanrı'ya bir şükran ifadesi olarak sunulanlar. 3. İstenmeyen, bir ihmal neticesi ile meydana gelen suçtan ötürü sunulanlar.²²⁴ Tevrat'a göre ilk sunuyu başlatan Kain ve Abel'in takdimelerine göre bunlar hem hayvanlardan hem de zirai ürünlerden oluşmaktadır.

Dört çeşit hayvan sunusu bulunmaktadır. Bunlardan bazıları sabah ve akşam olmak üzere mabette sunulmaktadır.²²⁵ Tanrı'ya takdim edilecek sunular, sığır, davar, koyun, keçi, kümes hayvanları olarak görülen kuş türlerinden kumru ya da güvercindir. Bunlar kümes hayvanları haric, kusursuz ver erkek olmalıdır. Bu hayvanlar Mişkan olarak bilinen Rabbin Buluşma Çadırı'ndaki sunakta kesilmelidir, sonrasında Hz. Süleyman tarafından yapılacak Süleyman Mabedi'ndeki sunakta bu takdimeler sunulmalıdır. Harun soyundan gelen kahinlerce, bu kurbanların kanları sunağın her tarafına dökülmeli ve sunakta yakılan ateşe hayvanın başı, iç yağı, parçaları ile hayvanın içkembesi, bağırsakla-

223 Basalel, "Korbanot ve Sunular", s.342.

224 Jewish Practices and Rituals: Sacrifices and Offerings (Korbanot), Jewishvirtuallibrary, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/qorbanot.html> (07.05.2015).

225 Daniel Sinclair, "Qorbanot", *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*, New York, Oxford Univ. Press, 1997, s. 563-564.

rını ve ayakları. Rabbe hoşnut veren bir koku olmak üzere konulmalıdır.²²⁶

a) Yakılan Sunular (Ola/Olah)

Bu sunular Yahudi toplumunda en eskiye dayanan ve en çok yaygın olan ritellerden biridir.²²⁷ Yakılan sunular olarak zikredilen bu ayinde on dört farklı türden takdimeler yer almaktadır. Sabah ve öğlen sonrası gündelik olarak sunulanlar²²⁸, kahinlerin kutsanması için sunulanlar²²⁹, Yom Kipur'da sunulanlar, sebt günü ile bayramlarda sunulanlar²³⁰, yeni doğum yapmış bir kadının getirdiği, cinsel organlarından (zav veya zava) anormal akıntı gelenlerin takdim ettiği²³¹, inziva süresi dolan ile ölüye dokunması neticesinde kesintiye uğrayan Nazir'in, cilt hastalarının (met-sora), mürtedin ve herhangi bir kişinin gönlünden takdim ettiği sunular bunlara örnektir.²³² Tanrı'ya arz etmek için sunağa getirilen bu sunular tamamen yakılırdı ancak derisi kahin tarafından alınırdı. Kümes hayvanları ise tamamen yakılırdı.²³³

b) Barış Sunusu (Şelamim/Sh'lamim)

Esenlik sunusu olarak da zikredilen bu barış takdimeleri tanrıya teşekkürü ve memnuniyeti ifade etmek üzere icra edilirdi. İbrani terimi olarak bu sunu zebach sh'lamim ya da

226 Levililer, 1/1-17.

227 Olah, Burnt Offering, jewfaq, <http://www.jewfaq.org/qorbanot.htm> (09.05.2015).

228 Sayılar, 28; 29.

229 Çıkış, 29/15.

230 Çıkış, 28/38-42.

231 Levililer, 15/1-33.

232 Basalel, "Korbanot ve Sunular", s.341.

233 Baruch J. Schwartz, "Burnt Offering", **The Oxford Dictionary of the Jewish Religion**, New York, Oxford Univ. Press, 1997, s. 143-144.

sadece sh'lamim olarak "barış" anlamında Şelom/Selam kelimesi ile ilişkilidir.²³⁴ Bunlar, erkek yada dişi fark etmesizin sığır, davar, keçi, kuzu olabilirdi. Her kesilen hayvanın iç organlarından bir bölümü sunakta yakılır ve etleri yenilebilirdi.²³⁵ Barış sunuları, cemaatin sunusu (Şalmei tsibur), bayramlarda bireylerin sunduğu veya kutlamalarda tanrıya takdim edilenler (Şalmei hagia), adak olarak vaad edilen sunular (Neder Şelamim) ile inzivası son bulan nazir'in takdimesi (Şalmei Nazir) olarak dört kısma ayrılmaktadır.

c) Günah Sunusu (Hatat/Hatta't)

Günah sunusu kurban sistemi içerisinde başlıca sunulardan birisidir. Çünkü bu hata ile yapılan suçları kapsamaktadır.²³⁶ Zira kasten yapılmış olan günahlar için bu takdime yapılmamaktadır. Kasıtlı olduğu durumlarda bunun için uygulanacak husus toplumdan uzaklaştırma (karet) cezasıdır. Günah sunusu sadece suçlardan dolayı sunulmamaktadır. Ayrıca büyük fiziki kirlerden arınmak (doğum yapan kadının temizlenmesi, cüzzam hastalığından kurtulması, erkek yada kadının cinsel organlarından anormal akıntılardan paklanması gibi) maksadıyla²³⁷ veya küçük kirlerden (kirli sayılan herhangi bir şeye, yabani, evcil hayvan leşlerine veya kirli sayılan bir insana dokunmak gibi)²³⁸ temizlenmek için yapıldı. Günah sunusu, büyükbaş, küçükbaş hatta maddi bakımdan güç yetiremeyecek gibi ise kuş ile icra edilebilirdi.²³⁹

234 "Zebach Shlamim, Peace Offering", Jewishvirtuallibrary, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/qorbanot.html> (09.05.2015).

235 Levililer, 3/1-17.

236 Baruch J. Schwartz, "Purification Offering", **The Oxford Dictionary of the Jewish Religion**, New York, Oxford Univ. Press, 1997, s. 556.

237 Levililer, 12/1-8.

238 Levililer 5.

239 Levililer, 5/7.

d) Suç Sunusu (Aşam/Asham)

Suç sunusu olarak bu takdime ritüeli bir günahın kefareti içindir. Tanrıya hata ve kusurların belirtildiği bir üzüntü ifadesidir. Gerçi bu suç kasıt içermemelidir.²⁴⁰ Kasten işlenen suçun günahını sunakta takdim edilen sunular kapatamamaktadır. Ayrıca her suç için sunu geçerli değildir. Hırsızlık dolayısı ile işlenen sunular (Aşam gezelot), Kutsal mabedin eşyalarını haksız yere kullanmadan ötürü sunağa konulması gereken sunular (Aşam meilot)²⁴¹, iki sahipli ve birinden azad edilmiş kölenin bir köleyle cinsi münasebeti varsa bu suçun karşılığı olarak getirnesi gereken sunular (Aşam şifha harufa)²⁴², İnziva içerisindeki kişinin ölüyle teması durumunda sunması gereken takdimeler (Aşam Nazir)²⁴³, Cüzzam hastalığı olan kişinin paklandıktan sonra getirmesi gereken sunular (Aşam Metsora)²⁴⁴ ile bir emre muhalif davranıp davranmadığından emin olmayan kişinin icra etmesi gereken sunular (Aşam Taluy) bu türden takdimelerdir.²⁴⁵ Yine bu sunuda koç, koyun, güvercin gibi hayvanlar kurban edilmektedir.²⁴⁶

e) Yeme İçme Sunuları

Yeme-içme sunuları (Minhat) israiloğullarının kendi çabaları sonucu yetiştirdiği ürünlerden tanrıya takdim etmeleriyle ilgili rüteldir. Bunlardan bir kısmı sunakta yakılarak bir kısmı ise kahinler tarafından mabedde yenilmek sure-

240 Baruch J. Schwartz, "Reperation Offering", **The Oxford Dictionary of the Jewish Religion**, Oxford Univ. Press, New York, 1997, s. 581.

241 Levililer, 5/14-19.

242 Levililer, 19/21-22.

243 Sayılar, 6/6-12.

244 Levililer, 14/10-14.

245 Basalel, "Korbanot ve Sunular", s.341.

246 Levililer, 5, 6.

tiyle takdimeler icra edilmiş olurdu.²⁴⁷ Fısıh'ın ikinci günü hasatı yapılan arpadan oluşan sunular (minhat a-omer)²⁴⁸, Şavuot'ta getirilen iki somundan oluşan ekmek sunuları (Ştei a-lehem)²⁴⁹, Beth ha Mikdaş'ta özel bir masaya yağsız on iki somun ekmeğin konulmasından oluşan sunular (Lehem a-panim), hergün Koen Agadol tarafından getirilen sunular (Minhat havitin), tapınağın hizmetine adayan bir kahinin getirdiği ilk gün sunular (Minhat Hinnuh), cemaat tarafından veya kişilerin getirdiği sunular (Minhat Nesakim), bir kocanın karısından zina hususunda kuşku duyması üzerine mabede getirmesi gereken sunular (Minhat Sota), günahkarın (Minhat Hotei) ve bir kişinin gönüllü olarak getirdiği sunular (Minhat Nedava) bu minvaldeki takdimelerdir.²⁵⁰

f) Tütsü Sunuları

Kutsal Mabedde günde iki kez takdim edilmesi gereken tütsü sunusu bulunmaktadır.²⁵¹ Bu ritüelin yapılabilmesi için tanrı 'akasya ağacından boyu ve eni birer arşın, yüksekliği iki arşın boynuzları kendinden olacak, saf altınla kaplanmış, çevresi altın pervazlı, iki altın halkalı, bunları taşımak maksadıyla altın kaplı sırtıkların' olduğu bir tütsü sunağının yapılmasını istemektedir.²⁵² Bu buhur sunusu Tevrat'ta nesiller boyunca devam etmesi istenen bir uygulamadır.²⁵³

247 "Food and Drinking Offering", Jewishvirtuallibrary, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Judaism/qorbanot.html> (09.05.2015).

248 Levililer, 28/16-25.

249 Levililer, 28/26-31; Tesniye, 16/9-12.

250 Basalel, "Korbanot ve Sunular", s.342.

251 Çıkış, 30/1-10.

252 Çıkış 30/1-5; 37/25-29.

253 Çıkış, 30/8.

g) Meyve Sunuları (İlk Ürün ve Ondalık)

Tanrı'nın İsrailoğullarına miras olarak verdiği bu toprakların şükür gereği bu arazide yetiştirilen ve toplanan ürünlerin ilk mahsuller (hurma, üzüm, nar, incir, zeytin, buğday, arpa gibi) sunağa konularak takdim edilmektedir.²⁵⁴

Ayrıca tarlalarda yetişen ürünlerin ondalığının verilmesi tanrı tarafından istenmektedir. Bu ondalıkların belli bir kısmı Levililere, yabancılara, öksüzlere ve dul kadınlara verilmelidir.²⁵⁵ Ondalıklara tarlada yetişen mahsullerin yanısıra yeni üretim zeytinyağı, şarapların ondalıklarından ve sığır ile davarların ilk doğanları sunulmaktadır.²⁵⁶

h) Kırmızı Buzağı Sunusu (Parah Adumah)

Kırmızı Buzağı sunusu Tevrat'ta zikredilen en gizemli ritüellerden bir tanesidir.²⁵⁷ Bu ritüel ölmüş bir insana dokunmaktan kaynaklanan kirlilikten arınmak maksadıyla yapılmaktadır. Herhangi bir insan ölüsüne dokunan kişi yedi gün kirli sayılmaktadır.²⁵⁸ Bu kişiler, üçüncü ve yedinci gün temizlenme suyuyla kendini arındırmalıdır. Eğer üçüncü ve yedinci gün kendini arındırmazsa, kirli sayılacaktır. Paklanmamış kişiler tanrının mabedini de kirletmiş olur ve İsrail'den atılmalıdır.²⁵⁹ Kişinin temizlenmesi için kusursuz, özürsüz, boyunduruk takmamış kızıl bir ineğin

254 Tesniye, 26/1-12.

255 Tesniye, 26/13.

256 Tesniye, 14/23.

257 "Parah Adumah: The Red Heifer", Jewishvirtuallibrary, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Judaism/qorbanot.html> (11.05.2015).

258 Mişkan'da birisi öldüğünde, kırdı öldürülmüş veya doğal yoldan ölmüş birine dokunmada insanlar necis sayılır ve onun dokunduğu herşey de necistir. Sayılar, 19/1-22.

259 Sayılar, 19/11-15.

getirilerek kurban edilmesi ve kanının yedi kez Mişkan'ın önüne serpilmesi, hayvanın derisi, eti, kanı ve gübresiyle birlikte sunakta yakılması, üzerine sedir ağacı, mercanköşk otu, kırmızı iplik atılması, sunuyu getiren ile yakan kişinin yıkanması gerekmektedir.²⁶⁰

1.5. Kutsal Metinlerde Sunu ve Sunak

Bu kısma kadar Yahudilik'te dua, duanın anlamı, önemi, zaman mekân ilişkisi ve duanın çeşitleri ile araçlarını aktardık. Bu bölümde ise Yahudiliğin en önemli metinleri olan Tevrat, Nevi'im, Ketuvim'de sunu, sunak kavramı incelenecek ve örnekleriyle izah edilmeye çalışılacaktır.

1.5.1. Tevrat, Nevi'im, Ketuvim'de Sunu ve Sunak

Kutsal Kitap'ta (Yeni ve Eski Ahit) sunakla ilgili ifadeler 433 kez zikredilmektedir.²⁶¹ Bunun ilk örneğini Musa'nın beş kitabının başlangıcı olan Yaratılış bölümü pasajlarında geçen ifadelerde²⁶² görmekteyiz. Nuh'un yaptığı bu sunakla sunular şükran ve umudun bir nişanesi olmuştur. Böylelikle Nuh'un bu sıkıntılardan sonra kulluğu ve minnettarlığı tanrıya beyan edilmiş, neticesinde ise Tanrı'nın bir daha yeryüzünü lanetlemeyeceği sözü alınmıştır. O zamandan itibaren insanlar yaşadıkları deneyimleri icra edebilecekleri

260 Sayılar, 19/1-10.

261 "Why Built Altars?", (ty), First Churc of the Nazarene, mwnazarene, <http://mwnazarene.org/sermons/WHY%20BUILD%20ALTARS.pdf> (01.10.2012).

262 "Nuh karısı, oğulları ve gelinleriyle birlikte gemiden çıktı. Bütün hayvanlar, sürüngenler, kuşlar, yeryüzünde yaşayan her tür canlı gemiyi terketti. Nuh RAB'be bir sunak yaptı. Orada temiz sayılan hayvanların ve kuşların hepsinden yakmalık sunular sundu. Güzel kokudan hoşnut olan RAB içinden şöyle dedi: "İnsanlar yüzünden yeryüzünü bir daha lanetlemeyeceğim. Çünkü insanın yüreğindeki eğilimler çocukluğundan itibaren kötüdür. Şimdi yaptığım gibi bütün canlıları bir daha yok etmeyeceğim." Yaratılış, 8/18-20

yollar keşfetmişlerdir. Onlar, monte edilmiş ibadet yerleri ya da sunular takdimi için tahtadan basit sunaklar inşa etmişlerdir. Ayrıca ilk sunaklar sadece mermerlerden oluşan yığınlar veya topraktan yapılan höyükler gibiydiler.²⁶³

Eski Ahit'e göre sunak Tanrı'nın ilk emri gereği inşa edilen, Kutsal Çadırın mozaik sunağıydı ve doğal bir şekilde yapılmıştı. Ayrıca metinlerden de anlaşılacağı üzere sunak paganlarda anıldığı gibi 'masa' olarak adlandırılmamıştır.²⁶⁴ Kutsal kitapta zikredildiği üzere, İbrahim pagan toprakları olarak nitelendirilen yere, Ur yolcululuğu ve diğer yolculukları boyunca sunaklar yapmış ve orada Tanrı'ya sunular takdim etmiştir.²⁶⁵ Yine İbrahim Moriya Dağı'na oğlu İshak'ı takdim etmek üzere yaptığı sunak, İbrahim açısından en zor olanıydı. Zira burada İbrahim Rabbi tarafından oğlu İshak ile sınanmıştır.²⁶⁶ Bu altar kendisinden sonrakiler için de

263 “Why Built Altars?”, (ty), First Church of the Nazarene, mwnazarene, <http://mwnazarene.org/sermons/WHY%20BUILD%20ALTARS.pdf> (01.10.2012).

264 Peter J. Riga, “Origins and Meaning of the Christian Altar”, CatholicCulture, (ty), <http://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=2787> (11.09.2012).

265 “İbrahim ülke boyunca Şekem'deki More meşesine kadar ilerledi. O günlerde orada Kenanlılar yaşıyordu. RAB İbrahim'e görünerek, “Bu toprakları senin soyuna vereceğim” dedi. İbrahim kendisine görünen RAB'be orada bir sunak yaptı. Oradan Beyt-El'in doğusundaki dağlık bölgeye doğru gitti. Çadırını batıya düşen Beyt-El'le doğuya düşen Ay Kenti'nin arasına kurdu. Orada RAB'be bir sunak yaptı ve RAB'be yakardı.” Yaratılış, 12/6-8.

266 “Daha sonra Tanrı İbrahim'i sınadı. “İbrahim!” diye seslendi. İbrahim, “Buradayım!” dedi. Tanrı, “İshak'ı, sevdiğin biricik oğlunu al, Moriya bölgesine git” dedi, “Orada sana göstereceğim bir dağda oğlunu yakmalık sunu olarak sun.” İbrahim sabah erkenden kalktı, eşeğine palan vurdu. Yanına uşaklarından ikisini ve oğlu İshak'ı aldı. Yakmalık sunu için odun yadıktan sonra, Tanrı'nın kendisine belirttiği yere doğru yola çıktı. Üçüncü gün gideceği yeri uzaktan gördü. Uşaklarına, “Siz burada, eşeğin yanında kalın” dedi, “Oğlumla birlikte tapınmak için oraya gidip döneceğiz.” Yakmalık sunu için yardığı odunları oğlu İshak'a yükledi. Ateşi ve bıçağı kendisi aldı. Birlikte giderlerken İshak İbrahim'e, “Baba!” dedi. İbrahim, “Evet, oğlum!” diye yanıt verdi. İshak, “Ateşle odun burada, ama yakmalık sunu kuzusu nerede?” diye sordu. İbrahim, “Oğlum, yakmalık sunu için kuzuyu Tanrı

örneklik bakımından büyük bir önem atfetmektedir. İshak içinde babası tarafından oluşturulan sunaklar ayrıca ehemmiyetliydi. Çünkü İshak babası İbrahim'in izinden giderek onun gibi sunaklar inşa etmiştir.²⁶⁷ İshak'ın oğlu Yakup da babasının yolundan giderek tanrıya sunaklar yapmış ve takdimeler arz etmiştir. Benzer şekilde Nuh, İbrahim, İshak, Yakup gibi Musa'da tanrı'ya takdimeler sunmak niyeti ile sunaklar yapmıştır. Musa'nın oluşturacağı sunak tanrı tarafından Sina Dağı'nda kendisine gösterildiği şekilde, 'akasya ağacından, kare biçiminde, içi boş, en boy beşer arşın yüksekliği üç arşın, taşınabilmesi için kulp, köşelere boy-nuz ve tunç kaplı' yapılması istenmiştir.²⁶⁸ Sunak inşa etme İbrahim'in soyundan gelen bir mirastır. Bu nedenle tanrı da Musa ile bu mirası devam ettirmek istemiştir. Böylelikle sunak, duada, övgüde, manevi yenilenmede Yahudi ibadetinin merkezinde yerini almıştır.²⁶⁹ Onun izinden giden peygamberler ve krallar da tanrıyla karşılaşma tecrübesini anmak için sunaklar inşa etmişlerdir. Hiç şüphesiz günümüzde var olan sunu ve sunak anlayışının temeli bunlara dayanmaktadır.

kendisi sağlayacak" dedi. İkisi birlikte yürümeye devam ettiler. Tanrı'nın kendisine belirttiği yere varınca İbrahim bir sunak yaptı, üzerine odun dizdi. Oğlu İshak'ı bağlayıp sunaktaki odunların üzerine yatırdı. Onu boğazlamak için uzanıp bıçağı aldı. Ama RAB'bin meleği göklerden, "İbrahim, İbrahim!" diye seslendi. İbrahim, "İşte buradayım!" diye karşılık verdi. Melek, "Çocuğa dokunma" dedi, "Ona hiçbir şey yapma. Şimdi Tanrı'dan korktuğunu anladım, biricik oğlunu benden esirgemedin." İbrahim çevresine bakınca, boynuzları sık çalılara takılmış bir koç gördü. Gidip koçu getirdi. Oğlunun yerine onu yakmalık sunu olarak sundu." Yaratılış, 22/1-13.

267 Yaratılış, 26/23-25. Bu metinlerde Tanrı'nın İshak'a gözükmesi ve İbrahimle yapılan antlaşmaya benzer kendisi ile de ahitleşmenin gerçekleştirildiği anlatılmaktadır. Bunun akabinde ise İshak babası gibi Tanrı'ya şükran ifadesi olarak kendisinin oluşturduğu sunakta sunular takdim etmiştir.

268 Çıkış, 27/1-7.

269 "Why Built Altars?", (ty), First Church of the Nazarene, mwnazarene, <http://mwnazarene.org/sermons/WHY%20BUILD%20ALTARS.pdf> (01.10.2012).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HİRİSTİYANLIK'TA DUA, SUNU VE SUNAK

1. HIRİSTİYANLIK'TA DUA, SUNU VE SUNAK

Bura bölüme kadar olan incelememizde Yahudilik'te dua, sunu ve sunağa dair bilgiler arz edildi. Yahudiliğin kutsal metinlerinde mevzu olan misallere değinildi. Hristiyanlık'ta Dua, Sunu ve Sunak başlığı taşıyan bu bölümde ise dua, sunu ve sunak bilgileri Hristiyanlığın kutsal saydığı, ehemmiyet verdiği metinlerde aranacaktır.

1.1. Hristiyanlık'ta Dua

Günümüzde ister varlığını devam ettirmiş dinler olsun veya mevcudiyetini sürdürememiş dinler olsun, bütün hepsinde olduğu gibi Hristiyanlık'ta da dua büyük ehemmiyet arz etmektedir. Hristiyanlık'ta dua tanrıya ulaşma, onu kavrama, onu bilme ve vicdanın sesi olarak bilinmektedir. Hristiyanlık'ta duanın belli kalıplar çerçevesinde, esaslara bağlı olarak yapılması ilk olarak İkinci Konsili'nde (325) görüşülerek kararlaştırılmıştır; fakat ilerleyen zamanlarda Vatikan, alınan kararlar üzerinde tasarrufta bulunarak bazı değişiklikler yapmıştır.²⁷⁰ Söderblöm, Hristiyanlığı “kişisel duanın özel evi”, Bousset ise, duayı “kişisel dindarlığın ve dinin merkezi dua” olduğunu belirtmektedir.²⁷¹ Hristiyan din adamlarından Aziz Augustine ise, ‘duayı zihin ve kalbin tanrıya yükselmesi’²⁷² olarak nitелеmektedir. Heiler ise, ‘dua tüm dinlerde vardır fakat doğal yerini Hristiyanlık'ta bulmuş ve en yüksek seviyesine bu dinde ulaşmıştır’ demektir.²⁷³

270 Cilacı, “Dua”, s. 530.

271 Heiler, *Prayer, A Study in the History and Psychology of Religion*, s. 119.

272 Wierzbicka, “What is Prayer? In Search of a Definition”, s.43-44.

273 Heiler, *Prayer, A Study in the History and Psychology of Religion*, s.120.

1.1.1. Dua'nın Manası ve Önemi

Höffding'in Hz. İsa'nın Zeytin Dağı'nda çarmıha gerildiği esnada ettiği senin arzun olsun benim ki değil duası, dua tarihinde en yüksek mertebedir²⁷⁴ yorumu Hristiyanlık'ta duanın manasını ve önemini açıklar mahiyettedir. Hristiyan inancına göre dua, tanrı merhametinden kaynaklanan bir hediye olup²⁷⁵, insanlığın gereksinimlerini ona iletme gayretidir. Ayrıca dua kişinin tanrıya olan imanının, güvenin de göstergesidir.²⁷⁶ Ruhani hayatı çok önemseyen Hristiyanlık açısından dua ayrılmaz bir unsurdur ve Hristiyanlık ile özdeşleştirilmektedir. İnciller'de Hz. İsa'nın ne şekilde, nasıl dua ettiğinin yanı sıra bağlilarına tanrıya dua etmesinin gerekliliği ve bunda ısrarcı olunması zikredilmektedir.²⁷⁷

Heiler'e göre, Hristiyan yaşamında duanın çeşitli formlarda şekillenışı iki gerçeklikten kaynaklanmaktadır. İlki, Hind dinlerindeki ruhun duygusunun olmadığı durumda kurtuluşu aramanın imkansızlığına rağmen Eski ve Yeni Ahit inancının iradi ve duygulu bir yaşamı mümkün kılan bir inanç olması, ikincisi İncil Hristiyanlığının Hellenistik mistisizmle irtibatı sayesinde zengin olanakları ve verimli sentezlerinin meydana gelmesidir.²⁷⁸

274 Heiler, *Prayer, A Study in the History and Psychology of Religion*, s.123.

275 **Hristiyan İnancı: Kutsal Kitaplara, Kilise Babaları ve Belgelerine Göre Açıklanan Hristiyan Gerçekleri**, İstanbul Müjde Yayıncılık, İstanbul, 1994, s.191.

276 Cilacı, "Dua", s.530.

277 Markos, 12/24-25; 13/33; 14/37.

278 Heiler, *Prayer, A Study in the History and Psychology of Religion*, s.121.

1.1.2. Dua'nın Zamanı ve Mekânı

Duanın tüm insanlık üzerinde evrensel bir boyutunun olmasından dolayı bazı kaideleri beşeriyet üstü özellikler içermektedir. Bu hasletinden ötürü insanların elinde olmaksızın dua zaman ve mekan ötesidir. Hristiyanlık'ta da dua, tüm dinlerde olduğu gibi zamansız ve mekânsızdır. İnsanın aciziyetinin, sığınacak bir olgu aramanın nişanesi olarak görülen dua insanın ruh hali, karşılaştığı müspet-menfi durum ve imanı ile doğrudan ilişkilidir. İnsan sevinir şükrederek dua eder, üzülür yalvararak dua eder, hastalanır veya herhangi bir sıkıntıya düşer olur o haleti ruhiyesiyle dua eder. Bu minval üzere baktığımızda Hristiyanlık'ta duada zaman ve mekan yoktur; fakat İnciller'de zikredilen metinlerde duanın edilmesi gereken bazı zaman dilimlerinin ve mekânların olduğu ifade olunmaktadır.

Hız. İsa'nın herhangi bir anda²⁷⁹ duada bulunduğunu belirten pasajların yanı sıra sabah²⁸⁰, akşam²⁸¹, gece²⁸², ıssız, tek kalınmış bir yerde²⁸³ tanrıya niyazda bulunduğu ile ilgili bilgiler de mevcuttur. Hristiyanlık Constantinus dönemine geldiğinde hala ibadetler açısından tam manası ile şekillenmiş değildi. Hristiyan yılının başlıca merasimleri Paskalya²⁸⁴ ve Pentikos²⁸⁵ vardı. Paskalya pazarından önceki haftalarda vaftiz ayinleri, ayrıca iman uğruna ölenlerin anısına dualar söz konusu idi. Bazı yerlerde ibadetlerin gerçekleşmesi, duaların yapılmasında Süryanice, Kiptice ve Latince kul-

279 Luka, 18/7.

280 Markos, 1/95.

281 Matta, 14/23.

282 Luka, 6/12.

283 Markos, 1/35; Luka 22/39-40.

284 Hız. İsa'nın ölümünün, dirilişinin ve göğe yükselmesinin birlikte anıldığı gün.

285 Yedi Hafta süren Hız. İsa'nın dirilişinin kutlanması merasimi.

lanılmaya başlanmış olsa da neredeyse tamamen Grekçe yapılmaktaydı.²⁸⁶ Bu dönemlerde yapılan ayinlerde herhangi bir format yoktu. Psikopos, Kutsal Ruh'un yönlendirdiği şekilde geniş sınırlar dahilinde rahatça dua ederdi. Kiliselerde Pazar gününün belirlenmesi, resmi tatil olması Constantinus'un döneminde olmuştur. Daha sonra bu günde insanları çekebilmek için farklı ayinler ve ritüeller eklenmiştir.²⁸⁷

Günümüzde ise Hristiyanların geçmişten gelen çeşitli din adamları eşliğinde icra edilen, belirli zamanlarda yapmış oldukları sabah, öğle akşam şeklinde günü birlik, haftalık (Pazar) ve yıllık (Paskalya) duaları mevcuttur. Kiliselerce hazırlanan liturjik takvimlerde bunlar, zaman çizelgesi halinde uygulanmaktadır. Yapılan ibadetler çoğunlukla kilisede icra edilmektedir. Buralarda yapılanların içerisinde dua ve ilahiler geniş yer tutmaktadır. Her kilisede kendine has dua ve ilahi kalıpları mevcuttur. Dua, ilahi ve vaazlar rahipler yönetiminde gerçekleştirilmektedir.²⁸⁸ Günlük dualarda evharistik liturjide okunan ve en yaygın olan dua ise 'Rabbin duası'²⁸⁹dır. Bu dua Hristiyanlık'ta toplu ibadetin zirvesi şeklindedir. Katoliklerde günde yedi ayrı dua saati varken genel olarak kiliselerdeki dualarda değişiklik fazla değildir. Ortodokslarda günün ilk duasını ise "vesperum" oluşturur.²⁹⁰ Ayrıca özellikle din adamlarının her gün okuyacağı dualar, virdler bulunmaktadır. Zamanımızda en çok tercih edilen güneş doğarken ve ikinci vakti duası

286 Michael A. Smith, "Tapınma ve Hristiyan Yılı", **Hristiyanlık Tarihi**, İstanbul, Yeni Yaşam Yay., 2004, s.154.

287 Smith, "Tapınma ve Hristiyan Yılı", s. 154.

288 Şinasi Gündüz, **Hristiyanlık**, İstanbul, İsam Yayınları, 2006, s. 149.

289 Matta, 6/9-13.

290 Sarıkcıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, s. 327.

önem kazanmıştır. Katoliklerde bu dualar cemaat halinde kiliselerde icra edilmektedir. Burada yapılan ayin Kitab-ı Mukaddes'ten hamd-ü sena içeren Mezmurlardan başlanır, ilahiler okunur ve duayla son bulur. Akşam yapılan duaların kilisede yapılması tercihe bırakılır genelde ailece yapılır.²⁹¹

1.1.3. Dua'nın Çeşitleri

Her dinde olduğu gibi Hristiyanlık'ta da duanın yapısını oluşturan ve duacının maneviyatını, psikolojik özelliğini yansıtan bazı çeşitleri bulunmaktadır. Hiç şüphesiz bunlar şekil, muhteva, anlatım biçimine göre birkaç bölüme ayrılmaktadır. Hristiyanlık'ta bazen secdeye varma, yüz üstü yere kapanma²⁹², diz çökme²⁹³, ellerini duaya kaldırma, yüzünü göğe çevirme gibi hareketler şekil bakımından dua-ya örneklerdir. Her inanan tanrıyla mukabelede duasının kişisel ifade biçimine göre karşılık vermektedir. Buna göre Hristiyan geleneğinde duada üç temel ifade biçimi (Sesli dua, meditasyon ve içsel dua) kendisini muhafaza etmiştir. Tanrının huzurunda kalabilmek ve onun emirlerine uy- mak için bu üç ifade biçimi önemlidir ve dua yaşamının doruk noktasıdır.²⁹⁴ Hz. İsa'nın havarilerine sesli bir şekilde dua öğretmesi, dualarını sesli olarak yapması²⁹⁵ sesli dua- yı hristiyan yaşamının önemli bir unsuru haline getirmiştir. Meditasyon ise Hristiyan yaşamının nedenini ve nasılını kavramaya yönelik bir arayış olup, tanrının isteğine yanıt

291 Ali Erbaş, **Hristiyanlık**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2004, s. 94.

292 “Biraz ilerledi, yüzüstü yere kapanıp dua etmeye başladı. ‘Mümkünse o saati yaşamayayım’ dedi. ‘Abba, Baba senin için her şey mümkün, bu kâseyi benden uzaklaştır. Ama benim değil, senin istediğin olsun.’” Markos, 14/35.

293 Matta, 21/41-42.

294 Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri: Dua İfadeleri, <http://www.meryemana.net/kilise/dua-ifadeleri> (10 Haziran 2013).

295 Matta, 11/25-26.

vermek ve arzusunu kabullenmek demektir. Bu nedenle bir Hristiyan düzenli olarak meditasyon yapmalıdır. İçsel dua ise saf bir duyuşla, istekle, ‘yüreğinin sevdiği kişiyi araması’²⁹⁶ demektir. Yüreğinin sevdiği kişi İsa’dır, dolayısıyla Baba yani Tanrı’dır.

Duanın içeriğini kapsayan talep, istek, tevbe, afv, şükür, hamd, sena, ve yerme (beddua) duaları, muhteva bakımından dualara örnektirler. Katolik Kilisesi’nde dört çeşit dua söz konusudur. Bu dua türleri, tevbe, istek, şükürdür. Lakin sena, hürmet, sevgi, kabullenme gibi diğer dua çeşitleri de bu gruba dâhil edilebilir.²⁹⁷ Hristiyanlık’ta duanın en güzel örneklerini hiç şüphesiz yine Hz. İsa’nın dualarında görebiliriz. İncillerde bu dualar on yedi ayrı bölümde geçmektedir. Buralarda, Hz. İsa’nın her koşulda, sıkıntılı anlarda bile, ıssız yerlerde²⁹⁸, tan yeri ağarınca dek²⁹⁹, gökyüzüne bakarak dua ettiği³⁰⁰, tevbede bulunduğu³⁰¹, şükrettiği³⁰², başkası için af ve iyilik dilediği³⁰³ zikrolunmaktadır.

Diğer taraftan Yeni Ahit’te “size zulmedenler için iyilik dileyin, lanet etmeyin”³⁰⁴; Kötülüğe kötülükle, sövgüye sövgüyle değil, tersine kutsamayla karşılık verin. Çünkü kutsanmayı miras almak üzere çağrıldınız. Şöyle ki, yaşamdan zevk almak ve iyi günler görmek isteyen, dilini kötülükten,

296 Ezgiler Ezgisi, 3/1-4.

297 **Hristiyan İnancı: Kutsal Kitaplara, Kilise Babaları ve Belgelerine Göre Açıklanan Hristiyan Gerçekleri**, İstanbul Müjde Yayıncılık, İstanbul, 1994, s.272.

298 Luka,6/12; 9/18.

299 Luka, 6/12; Markos, 2/3-5; 6/46.

300 Markos, 7/34.

301 Luka 22/32; 23/34.

302 Markos, 6/41; Yuhanna, 11/41.

303 Luka, 3/21.

304 Romalılar, 12/14.

dudaklarını hileli sözlerden uzak tutsun”³⁰⁵ ifadesine rağmen hemen hemen tüm dinlerde olduğu gibi bedduaaya sıcak bakılmasa da Hristiyanlık’ta da beddua ile ilgili birçok misal yer almaktadır.³⁰⁶ Hristiyanlık’ta Kutsal Kitap’ın içerisinde yer alan özellikle Mezmurlar, duaları içeren kısım olup, nasıl dua edileceğinin öğrenildiği bölümdür.

Hristiyanlık’ta yaygın olan dua çeşidi şükür ve hamd etmedir. Bu duada Tanrı’yı üstün isim ve sıfatları ile yüceltmek esastır. Bu dua çeşidine İslamiyet’teki Fatih Süresi’ne önem bakımından benzeyen ‘Rabbin Duası’ yani Hz. İsa’nın duası örnek olarak verilebilir. “Göklerdeki Babamız, adın kutsal kılınsın. Egemenliğin gelsin. Gökte olduğu gibi, yeryüzünde de senin istediğin olsun. Bugün bize gündelik ekmeğimizi ver. Bize karşı suç işleyenleri bağışladığımız gibi, sen de bizim suçlarımızı bağışla. Ayartılmamıza izin verme. Kötü olandan bizi kurtar. Çünkü egemenlik, güç ve yücelik sonsuzlara dek senindir.”³⁰⁷

Anlatım biçimine göre yani üslup bakımından dualar ise bireysel ve toplu, formel, informal ile sanal dualardır. Hristiyanlık’ta dualar “Baba ruhumu senin ellerine teslim ediyorum”³⁰⁸ metninde olduğu gibi bireysellik içerse de, kilisede cemaatle yapılan ibadetler teşvik edildiği için toplu yapılmaktadır.³⁰⁹ Toplu olarak edilen dualar makbuliyet açısından önemlidir. Çünkü bununla ilgili Matta’da zikredilen “size doğrusunu söyleyeyim, yeryüzünde bağlayacağınız her şey gökte de bağlanmış olacak. Yeryüzünde çözeceğiniz her şey gökte de çözülmüş olacak. Yine size şunu

305 1. Petrus, 3/9-10.

306 Bkz. Nehemya, 4/4; Hz. Nuh’un bedduası, Yaratılış, 9/25-27.

307 Matta, 3/9.

308 Luka, 23/46.

309 Erbaş, **Hristiyanlık**, s.94.

söyleyeyim, yeryüzünde aranızdan iki kişi, dileycekleri herhangi bir şey için uyuşurlarsa, göklerdeki Babam dileklerini yerine getirir. Nerede iki ya da üç kişi benim adımla toplanırsa, ben de orada onların arasındayım”³¹⁰ ifadesi duanın toplu halde yapılması yönünde önemli bir delildir.

Formel ve informal olarak isimlendirdiğimiz dua çeşidi ise Kutsal metinlerde zikredilen, bağlılarına örneklendirilen, kiliselerce oluşturulan dualarla ilgilidir. Daha çok Kutsal metinlerde yer alan ve kiliselerce belirlenen dualar kalıplı dualardır. Kiliselerde resmi din görevlilerince ifa edilen toplu dualar, kilisenin resmi duası olarak kabul edilir. Kişisel yapılan dualardan daha ziyade bu dualarda bir düzen, bir kalıp olduğu için daha üstündür. Bireysel yapılan dualar genellikle informal dualardır ve bu tür dualar da Hz. İsa tarafından övülmüştür.³¹¹

1.1.4. Dua Araçları

Dua, kulun Tanrı ile arasında cereyan eden bir irtibatın aracıdır. Böylelikle dua ile iman eden kişi inandığı yüce varlığa saygısını göstermiş olur. İnsanların tanrı ile münasebetleri süresince belli prensipler dahilinde Hristiyanlığın uyguladığı, kabul veya reddettiği bazı araçlar mevcuttur. Bu bölümde Hristiyanların dua ederken müracaat ettiği birtakım uygulamalara, Hristiyanlık açısından kabul edilirlğine veya reddine bakmaksızın, maddi, manevi ve sanal olarak üç başlık altında değineceğiz.

310 Matta, 23/18-20.

311 Matta, 6/6.

1.1.4.1. Maddi (Fiziki)

Hıristiyanlar tarafından duada bulunulduğu zaman müracaat edilen dua araçlarından bir tanesi maddi içerikli olanlardır. Bunlar, dua boncukları, dua ipleri, dua labirentleri, şamdan, kandil, tütsü, mum, buhurdanlık, çan, kase, kupa, haç, kişilere ait malzemeler, mekanlardır.

a) Dua Boncukları

Çoğu dinlerde olduğu gibi, Hıristiyanlık'ta da duada bulunulurken ip ve benzeri malzemelere sıralanmış tesbih benzeri boncuklardan oluşan, farklı şekiller içeren materyaller kullandıkları bilinmektedir. Literatür'de bunlara 'prayer bead, prayer rosary' denilmektedir. Özellikle düzenli ibadet eden ve dualarda bulunan Hıristiyanlar tarafından çeşitli zamanlarda, farklı dualar ile kullanılmaktadır.³¹²

b) Dua ipleri

Dua ipleri, Hıristiyanların kullandıkları dua boncuklarına benzer bir yapıya sahiptir. Dua ipleri yaygın olarak yünden yapılmakta ve Hz. İsa'nın topluluğunu, kendisine olan bağlılarını simgelemektedir. Tercihen geleneksel renk olan siyah kullanılmaktadır. Dua ipleri genellikle Doğu Ortodoks kiliselerindeki rahip ve rahibelerin özellikle de Rabbin Duası'nı okurken kullandıkları bir dua aracıdır.³¹³

312 Ayrıntılı bilgi için bkz. Christian Prayer Beads, <http://www.prayer-with-beads.com/christian-prayer-beads.html> , (21 Ağustos 2013). Anglikan Kiliseleri için dua boncuğu ile yapılan uygulama için bkz. Christian Prayer Beads, <http://www.giftsofaith.com/Files/ChristianPrayerBeads.pdf> , (21 Ağustos 2013).

313 Prayer Rope, <http://www.absoluteastronomy.com/topics/Prayer-rope#encyclopedia> , (21 Ağustos 2013).

c) Dua labirentleri

Hristiyanlar tarafından günümüzde yaygın olarak kullanılan dua aracıdır. Labirentler karmaşık bir tasarıma sahip yapılardır. Burada labirentler dua, meditasyon, ruhsal rahatlama düşüncesiyle kullanılmaktadır. Günümüzde en meşhur dua labirentinden biri Fransa'daki Chartres Katedrali'nde, diğerleri ise Tuscany' deki Duomo di Siena Katedrali'nde ve San Francisco'daki Grace Katedrali'ndedir. Dua labirentleri yüzyıllardır Katolik Katedrallerde kullanılsa da son on yılda özellikle Emergent Kilisesi, New Age grupları ve neopaganlar arasında popülerliği artmıştır. Hristiyanlar tarafından dua aracı olarak kullanılan dua labirentleri ile ilgili malumat İncillerde zikredilmemektedir. Ayrıca bu dua labirentleri de kutsal metinlerde zikredilen dua ve ibadetle ilgili pasajlarla uyum içermemektedir.³¹⁴

d) Şamdan, Kandil, Mum, Tütsü, Buhurdanlık

Kiliselerde yer alan şamdan, kandil, mum, tütsü, buhurdanlık Hristiyanlar açısından önemli materyallerdir. Ayin sırasında yakılan kandil, kutsal üçlemeyi, etrafındaki çingiraklar ile meleklerin sınıflarını ve zincirleri ile gökten inerek bedenleşen İsa'yı simgeleyen buhurdanlıklar, günahın kötü ruhunu bertaraf eden tütsüler, güzel kokular, kiliselerin ışığını temsil eden şamdanlar dua araçlarıdır.³¹⁵

Hristiyanlık'ta buhur yakmanın oldukça önemli bir yeri vardır. Bu gelenek ilk olarak Pagan kültürüne ait bir özellik şeklinde algılandığı için din adamlarınca hoş karşı-

314 What is a prayer labyrinth? Ara prayer labyrinths Biblical?, <http://www.gotquestions.org/prayer-labyrinth.html> (21 Ağustos 2013).

315 Nihat Durak, **Süryani Ortodoks Kilisesinde İbadet**, İstanbul, Rağbet, 2011, s.100.

lanmamış fakat kısa sürede kilisede icra edilen dinsel törenlerin bir unsuru haline gelmiştir. Hristiyanlık'ta buhurdanlığa ait ilk uygulamalar IV. yüzyılda Mısır'da Kiptiler arasında görülmüş ve kısa sürede tüm hristiyanlar arasında yaygınlaşmıştır.³¹⁶

e) Çan

İlk defa nerede ve ne zaman kullanıldığı bilinemeyen, başlangıçta insanları kötülükten ve tehlikelerden koruduğuna inanılarak çalınan Çan'ın ilk olarak Çin'de kullanılmaya başlandığı ve zamanla batıya geçmiş olabileceği görüşü hakimdir. Hristiyanlığın ilk zamanlarında Çan'ın kullanılması söz konusu değildi. Çünkü o dönemlerde Roma Hristiyanlığı resmen tanımadığı için ciddi bir baskı altında idi. Çan'ın dua aracı olarak ibadete çağırmak düşüncesiyle ilk kullanılmaya başlanması M.S. V veya VI. yüzyılda Kuzay Afrika manastırlarındadır. Daha sonra ise Batı'ya nakl olunmuştur.³¹⁷ Ayinlerde kullanılan çan, göksel tanrıya medhiyeler sunmak üzere kiliseye çağırmaya yarayan bir davetçidir.³¹⁸

f) Kâse, Kupa

Kutsal Kâse (Holy Grail) Hristiyan düşüncesinde Hz. İsa'nın son akşam yemeğinde kullandığı farz edilen bir kaptır. Aramatyalı Yusuf'un çarmıhta gerilen İsa'nın akan kanının kutsal kaseye koyduğuna iman edilir.³¹⁹ Grekçe

316 Gülgün Köroğlu, "Bizans Döneminde Buhur Geleneği ve Buhurdanlar", Osmanlı Bankası Araştırma Merkezi, s.3. http://www.obarsiv.com/pdf/gulgunkoroglu_nihal.pdf (28 Ağustos 2013).

317 M. Süreyya Şahin, "Çan", *DİA*, VIII, s.196-197.

318 Durak, *Süryani Ortodoks Kilisesinde İbadet*, s. 224.

319 Geniş bilgi için bkz. The Holy Grail, <http://www.newadvent.org/cathen/06719a.htm> , (21 Ağustos 2013) ; Alan Lupack, The Holy Grail, <http://d.lib.rochester.edu/camelot/theme/holy-grail> , (21 Ağustos 2013).

‘eucharistia’ kelimesiyle ifade edilen kutsal sofrâ (komün-yon) olarak anılan evharistiya “tanrıya şükür duasında bulunma” manasına gelen³²⁰ Mesih’in havarilerle yediği son yemeğin anısına ifa edilen kutlamada kutsal kâse dua aracı olarak kullanılmaktadır. Bu yemekte asıl niyet temel-de Mesih’e katılma ve onunla birleşmektir.³²¹

g) Haç

Hristiyanlığın ana sembollerinden olan haç, Hristiyan inancına göre Hz. İsa’nın çarmıha gerilişini simgelemektedir.³²² Hz. İsa’nın dünyaya gönderiliş sebebinin bir nişanesi³²³ olan haç kiliseyi de tasvir etmektedir. Hristiyanların bu sembolü üzerlerinde kullanması, haç işaretini yapması (istavroz) kendilerini kötü ruhlardan koruduğu ve hayatlarında bir takım başarılar sağladığı düşüncesiyledir.³²⁴ Bundan dolayı hristiyanların devlet kurumlarında, kiliselerde vb. çeşitli yerlerde ve özel zamanlarda haç simgesini bir dua aracı olarak kullandıkları görülmektedir.³²⁵

h) Kişilere ait Malzemeler

Çeşitli manastır ve kiliselerde bulunan, azizlerin mezarlarından çıkarılan kafatasları veya kemikleri, Kutsal Kudüs’ten getirilen toprağı ihtiva eden kutsal sandıklar, bereket ve şifa umuduyla dua aracı olarak kullanılmaktadır.³²⁶

320 Erbaş, **Hristiyanlık**, s.117.;

321 Gündüz, **Hristiyanlık**, s.143.

322 Goblet D’Alviealla, “Cross”, **Encyclopedia of Religion and Ethics**, (IV), NewYork, 1980, s. 61.

323 Matta, 27/1-36.

324 Michael Pye, **Comparative Religion, An Introduction throughSource Materials**, NewYork, 1972, s.130.

325 Levent Öztürk, **Asr-ı Saadet’ten Haçlı Seferlerine Kadar İslam Toplumunda Hristiyanlar**, İstanbul, İz Yayıncılık, , 1998, s.147.

326 Zeki Demir, “Süryani Ortodoks Kilisesinde Kavramlar ve Terimler” İstanbul,

İstanbul'un fethinden önce, Ayasofya'da bulunan kutsal emanetler, tıpkı Pallas'ın tahtadan yapılmış bir imgesinin eski Troya'nın güvenliğini sağladığı gibi Konstantinapolis'in güvenliğini sağladığı düşünülmekteydi. Zira kenti düşmanlar her kuşattığında bu emanetler surların çevresinde güvenliği sağlaması için dolaştırılırdı.³²⁷ Bizansta yapılan bu tür uygulamalar, kişilere ait eşyaların dua aracı olarak kullanıldığını göstermektedir.

i) Mekânlar

Hristiyanlık'ta mekânların önemsenmesi ve ilk hac ibadetinin gerçekleşmesi Konstantinler döneminde Azize Helene'nin Hz. İsa'nın doğduğu, öldüğü, çarmıha gerildiği ve büyük kiliselerin kurulduğu yerleri ziyaret etmesiyle başlamıştı.³²⁸ İmparator Hadrien'in Kudüs'ü almasının ardından kutsal mabed dağının üzerine Zeus'a ve Gogotha sitesi üzerine ise Adonis'e ait bir sunak inşa ettirmiş olması Hristiyanların buraya ziyaret etmesine neden olmuştu. Hristiyanlığın henüz ilk zamanlarında şehit olanların mezarları da o dönemin halkı tarafından ziyaretgâh noktalarından olmuştu. I. Constantin'den önce Petrus ve Pavlus'un mezarları da buraya gelen insanlarca dua maksadıyla ziyaret edilmekteydi. IV. asırdan ortaçağa uzanan yıllarda hristiyanlar açısından önemli olan dünyanın merkezi, Mesih'in ikinci kez dönüş mekânı Kudüs, Petrus, Pavlus ve birçok önemli kişinin bulunduğu yer Roma, havari Büyük Yakub'un merkezi Compostelle gibi özel yerler Hristiyan-

Meryem Ana Kilisesi Kütüphanesi, 1999, s.31.

327 Tamra Talbot Rice, **Bizans'ta Günlük Yaşam: Bizansın Mücevheri Konstantinopolis**, (ter. Bilgi Altınok), İstanbul, Özne, s.64.

328 Ali Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi**, Sayı:5, 2002, s.110.

lar açısından kullanılan dua mekânlarıdır.³²⁹ Hristiyanlığa ait Anadolu'da da önemli bazı yerler mevcuttur. Hiç şüphesiz bu mekânların önemi hristiyanların değer atfettiği şahsiyetlerle ve yaşanan bazı hadiselerle ilgilidir. Özellikle Pavlus'un Anadolu'da dolaştığı noktalar Hristiyanlar açısından önemli merkezler olup dualarda aracı olarak kullanılmaktadır.

1.1.4.2. Manevi (Fizik Ötesi)

Hristiyanlar tarafından dua yapıldığı zaman müraaat edilen dua araçlarından bir tanesi de manevi içerikli olanlardır. Bunlar, kutsal değerler, ölen kişiler'dir

a) Kutsal Değerler

Hristiyanlığa ait mabedlerde Kitab-ı Mukaddes çok önemli bir konuma haizdir. Bu mabedlerde kutsal kitabın okunarak dua edilmesi, ibadetin ifa edilmesi temel unsurlardandır. Hristiyanlığın çeşitli mezheplerinde kutsal kitaba tazim göstermek, dua ve ayinlerde İncil'i öpmek 'bereket'in bir nişanesidir.³³⁰ Hristiyanlık'ta kutsal değer olarak görülen en önemli husus duaya Mesih'in adıyla başlanmasıdır. Çünkü duaya Mesih'le başlanması kişileri Tanrı'ya yaklaştıran bir araçtır. Zira Mesih'in çarmıha gerilmesi ile bu rızadan uzaklaşma bertaraf olmuştur. Pavlus'un "bir zamanlar uzak olan sizler, Mesih'in kanı vesilesi ile yakın olmanız" ifadesi bu duruma açıklık getirmektedir.³³¹

329 Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", s.111. Ayrıca bkz. Ömer Faruk Harman, "Hac", **DİA**, XIV, ss.382-386.

330 I. Efremler Barsaw, **Ruhsal Hazine Dua Kitabı**, (ter. Samuel Akdemir), İstanbul, 1989, s.49.

331 Efeslilere Mektup, 2/13.

b) Ölen Kişiler

Özellikle Hıristiyanlığın çok erken dönemlerinde oluşturulan bazı kiliselerde panolar üzerindeki resimlerin zamanla yasallaşmasıyla yaygınlaşmaya başlaması, özellikle saygı duyulan kişilerin ikonalarının dolması³³², Hıristiyanlarca değer verilen kişilerin dualarda aracı kılındığını göstermektedir. Öyleki bu ikonaların belli bir mucizevi güçleri olduğuna inanılmaktadır. Özellikle III. Romanos (1028-1034) sefere çıktığında, Hz. Meryem'in ordulara yol gösterdiği ve mucizeler yarattığına inanılmasından ötürü, Hz. Meryem'i dualarda vesile kılar, kendisine ithaf edilen ikonasını taşırdı.³³³ Önceki pasajlarımızda değindiğimiz gibi İstanbul'un fethi öncesi Hıristiyan Constantinapolis'in istilalara karşı korunması maksadıyla azizlerin ruhaniyetinin kullanılması, ölen kişilerin dualarda aracı kılındığına dair örnek teşkil eder.

1.1.4.3. Sanal

İnternet ortamında forumlar, çeşitli sosyal paylaşım siteleri ve online yayın yapan kilise web ağları vasıtası ile gerçekleştirilen dualar, sanal dualar olarak tasniflediğimiz bu gruba dahil edilebilir. Bu anlamda kişiye, kilisede gör-sel ve işitsel olarak hem izleyici hem dinleyici şeklinde iştirak etme olanağı sağlayan birçok web sitesi bulunmaktadır.

332 Rice, **Bizans'ta Günlük Yaşam: Bizansın Mücevheri Konstantinopolis**, s.66.

333 Rice, **Bizans'ta Günlük Yaşam: Bizansın Mücevheri Konstantinopolis**, s.67. Kiliselerde ikonaların bulunması ve vesile kılınması pagan inancına ait bir gelenek olduğu düşüncesiyle Hıristiyanlar açısından tartışmalı bir konu olup yüzyıllarca tartışılmış bazı mezheplerce karşı gelinmiş bazıları tarafından ise uygulama devam ettirilmiştir.

Amerikan'nın Pensilvanya Eyaleti'ndeki Saint Anns Basili-
ca Kilisesi bunlardan sadece bir tanesidir.³³⁴

1.2. Kutsal Metinlerde Dua

Şimdiye kadar Hristiyanlık'ta dua'nın manası, önemi, zaman mekân ilişkisi, çeşitleri ve araçları aktarıldı. Bu bölümde ise Hristiyanlığın en önemli metinleri olan İncillerde dua kavramı incelenecek ve örnekleriyle izah edilmeye çalışılacaktır.

1.2.1. Yeni Ahit'te Dua

Hristiyanların dua etmesine yönelik bilgiler İncillerde belirtilmiştir. Özellikle nasıl duada bulunulacağına dair malumat Hz. İsa'nın dualarında görülebilmektedir. İncillerde Hz. İsa'nın duaları on yedi ayrı bölümde geçmektedir. Ayrıca Kutsal Kitap'ın Mezmurlar bölümü dua kitabı olarak bilinmektedir. Mezmurlar Eski Ahit'te yer alan dua külliyatıdır. Yalnızken veya toplu halde yapılan, kutsal ruh tarafından esinlenen bu dualar Yaratılıştaki ve esenlik tarihindeki tanrının olağan üstülüklerinden söz eder. Hristiyan düşüncesi-ne göre Mesih Mezmurları okur ve gerçekleşmesini sağlardı. Her duruma ve zamana göre uyarlanmış bu dualar kilise ibadetinin sürekli ve temel bir öğesidir.³³⁵

İnciller'de, bir kişinin takdimesini sunağa götürmesinden evvel kardeşiyle barışması, zulüm edenlere karşı iyi niyet beslemesi³³⁶, gizlice³³⁷, söz kalabalığında bulunmaksı-

334 Haberli, "Dini Tecrübe Aracı Olarak Sanal Ritüeller", s. 24.

335 Dua'da Mezmurların Önemi Nedir?, http://www.katolikkilisesi.org/katolik_ilkeleri/08.pdf (10 Haziran 2013).

336 Matta, 5/44-45.

337 Matta, 6/6.

zın³³⁸, temiz bir yürek ile tanrının egemenliğine sığınarak³³⁹, tamamen Baba'ya dönük bir şekilde, evlada özgü bir yönelişle, dua etmesi yönünde tavsiyeler mevcuttur. Markos'da duada bulunulurken tamamen dileğinin kabulü yönünde bir inanca sahip olunursa, bunun kesinlikle olacağı, dilenilen şeyin önceden alınacağı³⁴⁰ yönünde bilgiler vardır.

Luka'da, İsa misyonunun önemli anlarında dua etmektedir. Buna göre Hz. İsa, vaftiz³⁴¹ ve transfigürasyon³⁴² esnasında hoşnutluğunu tanrıya belirtmeden, tanrının sevgi tasarısını acı çekerek gerçekleştirmeden³⁴³, havarilerini misyona göndermeden önce³⁴⁴ ve havarilerin liderinin imanının zayıflamaması için³⁴⁵ dua etmektedir. İnciller'de bir kişinin kendisine olduğu gibi, başkaları için de duada bulunabileceği³⁴⁶, tanrının sevgisi, bağışlaması, imanı için olduğu kadar, dünyalık herhangi bir talebin de normal olduğuna dair misaller mevcuttur. Eski Ahit'te çok sık yer alan yanıp yakınmaya dair dualar Yeni Ahit'te bulunmamaktadır. Hristiyan düşüncesinde her ne kadar kaygılı bekleyiş içerisinde olunursa olunsun³⁴⁷, her gün tevbenin zorunluluğuna rağmen Mesih'in bir dua mahiyetini içeren çarmıha gerilişi³⁴⁸, sonrasında tekrar dirilişi Hristiyanlar açısından bir umuttur. Kutsal metinlerde Hristiyanların umut kaynağı olan Mesih'in şefaati, tüm insanların özellikle günahkar-

338 Matta, 6/7.

339 Matta, 6/21, 25, 33.

340 Markos, 11/22-25.

341 Luka, 3/21.

342 Luka, 9/28.

343 Luka, 22/41-44.

344 Luka, 6/12.

345 Luka, 22/32.

346 Yuhanna, 17/9, 11, 15-17, 20; Luka, 6/26

347 Romalılar, 8/22.

348 Romalılar, 8/23-24.

ların lehine tanrının yanında tek aracıdır³⁴⁹ İsa'nın 'kendi vesilesi ile Tanrı'ya yaklaşmaları kurtarmaya gücü yetmektedir.' Zira O, 'insanlara aracılık yapmak için sürekli hayat-tadır.'³⁵⁰ Ayrıca Kutsal Ruh da hristiyanlar için bir aracılık teşkil etmektedir.³⁵¹

Kilise açısından en belirgin dua, şükür duasıdır. Kilise kutlamalarında ilk olarak şükran duası gerçekleştirilmektedir. Kutsal metinlerde Pavlus'un mektupları genellikle şükür duası ile başlamakta ve yine şükür duasıyla son bulmaktadır. Zira metinlerde Mesih İsa'nın isteğinde olduğu gibi her durumda şükredilmesi³⁵², bu yönde dua edilmesi³⁵³ gerekmektedir. Ayrıca şükür duasının yanında İnciller'de tanrıya övgüler yapılarak dua edilmesi yönünde telkinler vardır. Övgünün diğer dua biçimlerini de bünyesinde barındırması, övgüyü değerli kılmaktadır. Övgü duası kişiyi kaynağa, yegane güç sahibine götürmektedir. Çünkü Hristiyanlara göre 'herşey tek tanrı Baba'dan gelmiştir ve insanlar onun için yaratılmışlardır.'³⁵⁴

Hristiyanlara ait kutsal metinlerde dua haasseten Baba'ya hitap etmekte, buna ilaveten İsa'ya da yönelmektedir. Özellikle İsa adına yapılan yakarışlar geri çevrilmemektedir. Yeni Ahit ve Mezmurlar'da İsa'ya yönelen dualardaki hitaplar, tanrının oğlu, tanrının keliması, oğul, kral, sevgili, tanrının kuzusu, bakire Meryem'in oğlu, çoban, yaşamımız, ümidimiz, insanların dostu Mesih şeklindedir. Bütün hitapların birleşimi İsa'da gerçekleşmektedir.

349 Romalılar, 8/34; 1 Yuhanna, 2/1.

350 Romalılar, 8/26-27.

351 Romalılar, 8/26.

352 1 Selanikililer, 5/18.

353 1 Koloseliler, 4/2.

354 1 Korintliler, 8/6.

Yahudilik'te olduğu gibi Hristiyanlık'ta da insan tanrının adını telaffüz etmemelidir.³⁵⁵ Fakat tanrının kelamı vasıtası ile onun adını anarak nidada bulunabilir. Çünkü İsa adı Tanrı mevcudiyeti demektir.³⁵⁶ Hz. İsa'nın Hristiyan inancına göre çarmıha gerildiği esnada, vakit geldiğinde, Baba'sına kavuşma anı, yapmış olduğu dua 'Baş Rahiplik Duası', Paskalya Duası'dır. Buradaki duada herşey onda toplanmaktadır.³⁵⁷ Hristiyan kutsal metinlerine göre bu dua, tanrının krallığının ve ihtişamının tutkusu³⁵⁸, tanrının esenliği³⁵⁹, müntesiplerin kötülükten muhafazası³⁶⁰, isteklerin yerine gelmesi ve Baba ile Oğul'un birbirinden ayrılmaz olduğunun³⁶¹ ifadesidir. Hz. İsa'nın dua ettiği esnada havarilerinden birisinin "Yahya'nın kendi müritlerine öğrettiği gibi sen de bize dua etmesini öğret"³⁶² demesi üzerine, Hz. İsa: "göklerdeki Babamız, adın kutsal kılınsın. Egemenliğin gelsin, gökte olduğu gibi, yeryüzünde de senin istediğin olsun. Günlük ekmeğimizi bugün de bize ver. Bize karşı suç işleyenleri bağışladığın gibi sen de suçlarımızı bağışla. Ayartılmamıza izin verme, kötülüklerden bizi kurtar"³⁶³ diyerek müritlerine ve kilisesine Hristiyanlığın temel duası³⁶⁴ olan Rabbin duasının³⁶⁵ sözlerini öğretmiştir.

355 Çıkış, 3/4; 33/19-23.

356 Elçilerin İşleri, 3/15-16.

357 Efesliler, 1/10.

358 Yuhanna, 17/1, 5, 10, 23-26.

359 Yuhanna, 17/2-7.

360 Yuhanna, 17/15.

361 Yuhanna, 17/25.

362 Luka, 11/1.

363 Matta, 6/9-13.

364 Hristiyanlığın temel duası olarak nitelendirilen "Rabbin duası" nı Luka İncili kısa bir şekilde (Beş dilek) aktarmaktadır, Matta İncili ise duanın daha gelişmiş haline vermektedir.

365 Cilacı, "Dua", s.530.

1.3. Hıristiyanlık'ta Sunu ve Sunak

Hıristiyan mabedleri, kendisinin mevcudiyetini, İsrail tarihini oluşturan hadiselerden ve Hz. İsa'dan zuhur ettiğini belirtmektedir. Gerçekler düşünüldüğünde Hz. İsa herhangi bir kilise vücuda getirmemiştir. Çünkü Hz. İsa, aslen bir Yahudi'dir ve İsrailoğullarına gönderilmiştir.³⁶⁶ Arka plana baktığımızda ailesince Hz. İsa'nın annesinin mabede sunulduğu³⁶⁷ ve orada yetişen annesinin, oğlunu da mabede getirip götürdüğü, tebliğ yıllarında ise mabede gidip cumartesi günü ayinlere katıldığı ve cemaate vaaz ettiği bilinmektedir.³⁶⁸ Bütün bunların yanında Yeni Ahit'te yeryüzündekinin karşılığı (Süleyman Mabedi) olarak düşünülen semavi mabedde 'Tanrı'nın sağında'³⁶⁹ olarak resmedilmesi de Hz. İsa'nın herhangi bir mabed teşkil etmediğini göstermektedir. Ayrıca Hz. İsa'nın herhangi bir mabed oluşturmaması kendisine inananların Yahudiler arasından çıkmış olmasıdır. Zira Hz. İsa'nın meydana getirdiği ilk cemaat kendisini hakiki Yahudiler olarak görmekteydi. Zira bu yeni bir Yahudi mezhebi olarak düşünülmekteydi ve Kudüs'te kendilerine ait bir sinagogları bulunmaktaydı. Gerçekleştirmiş oldukları dualar, ayinler, ibadetler zaten Yahudilik'ten gelmekteydi. Her türlü Yahudiliğe ait ibadet ve dualara iştirak edilmekteydi.³⁷⁰ Hal böyle olunca Hıristiyanlık'taki sunu ve sunak anlayışı Yahudilik'teki düşünceden pek farklı olmayacaktır. Zira her

366 Geoffrey Parrinder, **The World's Living Religions**, London, Pan Book, 1977, s. 171.

367 Kur'an-ı Kerim, 3/35.

368 Güç, **Dinlerde Mabed ve İbadet**, s.171.

369 İbraniler, 8/1-12. Ayrıca bkz. Yiğitoğlu, **Yahudilik'te Tanrı'nın Yeri: Semavi Mabed**, s.113.

370 Güç, **Dinlerde Mabed ve İbadet**, s.172.

ne kadar farklı olarak düşünülse de, Hristiyan düşüncesi Yahudi ibadet ve ritüelleri üzerine oluşturulmuştur.

Hristiyanların bir araya gelerek dualarda bulunması, sunular takdim etmesi, ibadetleri icra edebilmesi için oluşturulan kilisenin ilk izleri inanlıların evleri olmuştur.³⁷¹ Bu evler, rabbin sofrasının kutlanması, vaftizin yapılabilmesi için ayrı odaların oluşturulduğu kısacası amacın gerçekleştirilmesi maksadıyla planlanan yapılardır.³⁷² 313 yılında Milano Fermanı ile kilisenin statüsünde önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu durum Hristiyanların ibadet edebilmesi için oluşturulan yapılara da büyük bir farklılık katmıştır. Eski-den gizli-den gizliye ibadetin gerçekleştirildiği binaların kullanılmasına da gerek kalmıyordu. Resmi din olarak kabul edilmesinden sonra Roma Hristiyanlığında da mabetlerde yeni bir tarz ortaya konuluyordu.³⁷³ Bazilika³⁷⁴, Hristiyan ibadetinin karakterini doğrudan etkileyerek Hristiyan mabetlerini tafsilatlı ve görkemli yapılar haline sokmuştur. Buralarda, psikoposlar için bir taht, tahtın her iki tarafına da kilisenin ileri gelenleri için sıralar, Rabbin sofrasını temsil eden yapı ve hemen yan tarafında sürekli bulunacak şekilde sunak, sunağın altına ise azizlerin veya iman uğruna ölenlerin kemikleri, diğer tarafta kalan yerlerde inananlı-

371 Derek Malcolm, **Kilise Başlangıç Tarihine Giriş**, (ter. Turgay Üçal), İstanbul, Haberci, 2005, s. 79.

372 İbadetin ifa edilebilmesi maksadıyla düzenlenen bu evlerde evharist ayinlerinin icrası özel sunaklarda yapılmaktaydı. Bu da ilk dönemlerde evlerde sunu ve sunak ritüeline olanak sağlıyordu. Bknz. "The dove and tabernacle", <http://www.newadvent.org/cathen/01362a.htm> (08.12.2013).

373 Henry Sefton, "Binalar ve İnançlar", **Hristiyanlık Tarihi**, İstanbul, Yeni Yaşam Yay., 2004, s. 44.

374 Bazilika planı birçok kilise mimarisinin ana temelini teşkil etmektedir.

rın sunağın karşısında ve binanın ana merkezinde topluca otururabilecekleri yerler bulunmaktadır.³⁷⁵

İlerleyen zamanlarda Bazilika'dan başka iki ayrı Hıristiyan tapınak tarzı gelişmiştir. Belirgin farklılıklara rağmen Doğu ve Batı kiliselerinin ortak özellikleri bulunmaktadır. Her ikisi de sunağı ibadet edenlerden ayırmaktadır. Bu, Doğu kiliselerinde ayinlerdeki gizem ile Batı'daki kiliselerde icra edilecek komünyonun gizeminin vurgulanmasının sonucu ve etkisidir. Bu çok bölümlü kilise düzeni Ortaçağ boyunca devam etmiştir. Orta bölümün yanlarına sayısız sunakların ilave edilmesi ve her birinin sunağı olan şapel-lerin eklenmesiyle durum daha da karmaşık bir hal almıştır. Protestan reformcuların bütün inananlıları rahip olarak kabul etmesiyle Ortaçağ'dan reform dönemlerine kadar gelen kiliselerin kullanımı değişmiştir. Protestanlık ile yan tarafta mevcut olan sunakların yerini genelde sabit olmayan masa tarzı yapılar almıştır.³⁷⁶ Kiliselerde icra edilen bazı ayinlerde İsa'nın kanını, etini temsil eden şarap ve ekmek ayini için şarap, ekmek ve tabakları kilisenin değişik bir yerinde ufak masada hazırlanır ve inananlıların duası sonrası, kilisede bulunanlar tarafından yeni ve eski takdimeler sunaka götürülür. Rahip getirilen sunuları alır ve sunak masasına koyar ardından dualar edilir. Rahip şarap kupasını kaldırmadan önce İsa'nın yapmış olduğu gibi içine su ekler. Sonrasında ise İsa'nın havarilerinin ayaklarını yıkaması gibi bir kişi tarafından rahibin elleri yıkanır.³⁷⁷ Böylelikle Hıristiyanların temel inançlarından olan İsa'nın tanrıya sunulması ritüeli de gerçekleştirilmiş olur. Katolik kiliselerinin geleneksel

375 Sefton, "Binalar ve İnançlar", s. 45.

376 Sefton, "Binalar ve İnançlar", s. 46-47.

377 Evharistiya, Sunak Bölümü, (t.y.), <http://www.meryemana.net/books/efkaristiya/sayfa-11> (01 Eylül 2013).

olarak kutladığı bu tören Ortodoks ve Doğu kiliselerinde de mevcuttur. Kiliseler arasındaki farklılıklar nedeni ile bir başka mezhebe mensup inananlıların kendi kilisesi dışında törene katılması zordur. Kiliseler arasındaki İsa'nın kendisini tanrıya sunmasında, ekmek ve şarap ayınındeki türleri içinde biçim değişikliği tartışmalı konu olmuştur. Ortodoks Kilisesi, Katolik Kilise'si ile aynı düşünmesine rağmen madde dönüşümünü (İsa'nın eti, kanının şaraba ve ekmeğe dönüşümü) benimsemez. Özellikle Ermeni Kilisesi ekmeğe maya, şaraba su katmamaktadır, İsa'nın kanının ve etinin ekmek ve şaraba dönüşmesi düşüncesini kabul etmemektedir. Protestanlarda bu konuya olumsuz bakarlar ve Hz. İsa'nın son yemeği hatırasına yapılan bu törende papazın iştirakine gerek duymazlar.³⁷⁸

1.3.1. Sunu ve Sunağın Manası ve Önemi

İlk dönem Hristiyanları Yahudilik'ten gelmeydi, bu nedenle de Yahudi uygulamalarıyla Hristiyanların uygulamaları arasında tam manasıyla herhangi bir kesinti de söz konusu değildi. İlk zamanlar Mesih, Yahudi umutlarının yerine getirilmesi olarak görülmüştü. Erken dönem hristiyanlığın geleneğinde Kudüs'teki mabedde sunağı kullanma ve buna itibar etme gayet de doğaldı. Çok geçmeden ikinci geleneksel gelişme Aziz Pavlus'un dini yayma misyonu ile birlikte birçok paganın kiliseye kabul edilmesiyle başlamıştır. Bütün bu hareketlenmelerle birlikte Yahudi-Hristiyan ve Putperest-Hristiyanlığı oluşmuştur. Zamanla putperestlikten gelen Hristiyan sayısı Yahudilik'ten gelenlerden katbekat artmıştır. Hatta bu nedenle Aziz Pavlus, Putperestken Hristiyan olanları, azınlıktaki Yahudiyken Hristi-

378 Ali Erbaş, **Hristiyanlık'ta İbadet**, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2003, s.168.

yan olanlara yönelik kibir ve gurura karşı uyarmıştır. Esas vurgulanması gereken nokta, Hristiyanların daha önceki yapageldikleri Yahudi uygulamalarından, özellikle mabet ve sunak kültüründen hızlıca vazgeçmesidir.³⁷⁹ Böylelikle ilk kilise babalarından Fulgentius'un Pier'e mektubunda³⁸⁰ bahsetmiş olduğu önceki peygamberlerden süregelen sunu ve sunak geleneğinin terkedilmesiyle Hristiyanlığın temel inançlarından Mesih'in kendisini tanrıya sunduğu düşüncesi temelsiz kalmamış olacaktı. Fulgentius'a göre Kutsal Kitap'ın (Yeni ve Eski Ahit) tanrısı ilk zamanlar kurban olarak hayvan eti sunulmasını emretmekteydi. Zira bütün bu kurbanlar bir tek şeyin habercisiydiler, o da ileride gerçekleşecek olan tanrının biricik oğlunun insanlık için kendisini kurban etmesidir.³⁸¹ Hristiyan inancına göre, İsa inanlılar için bizzat sunak mahaline gidip hayvanların kanı yerine kendi kanını akıtarak sunusunu gerçekleştirmiş ve baş rahip olmuştu. Böylelikle sunaktaki İsa hem baş rahip, hem de en güzel kurban, hem tapınak hem de tanrı idi.³⁸² Böylelikle Hristiyan inancına göre İsa, tanrı ile inananlılar arasında uzlaşmayı sağlayan bir köprü olmuştur.

Hiç şüphesiz Hristiyanlık, litürjik bir özelliğe sahiptir. Bu, tanrı-insan olan, yüce kurban ve sonsuz rahibin çar-

379 Peter J. Riga, "Origins and Meaning of Christian Altar" (t.y.) <http://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=2787> (30 Ağustos 2013).

380 Fulgentius of Ruspe, "Christ the Perfect Sacrifice", http://www.crossroadsinitiative.com/library_article/1006/Christ_the_Perfect_Sacrifice_Fulgentius_of_Ruspe.html (01Eylül 2013).

381 Fulgentius of Ruspe, "Christ the Perfect Sacrifice", (t.y.), http://www.crossroadsinitiative.com/library_article/1006/Christ_the_Perfect_Sacrifice_Fulgentius_of_Ruspe.html (01Eylül 2013).

382 İsa'nın tanrılaştırılması ile ilgili geniş bilgi için bkz. Richard E. Rubenstein, **İsa Nasıl Tanrı Oldu**, (ter. Cem Demirkan), İstanbul, Gelenek Yayınları, 2004.

mıha gerilmesinden evvel havarileriyle yediği son yemeği, evharistiya ile doğrudan ilişkilidir.³⁸³ Çünkü Hristiyan inancına göre Mesih, sonrasında inananlıların keffareti uğruna bizzat kendisini tanrıya sunmuştu. Bunun anısına icra edilen komünyon (kutsal sofrası) Hristiyanlık açısından önemli bir ayindir. Bundan dolayı, kutsal komünyonun bir unsuru sunak, sembolik olarak gerçekten Hristiyan gizeminin önemli bir merkezinde durmakta ve en temel anlayışını oluşturmaktadır.³⁸⁴

Hristiyanlığa mensup şahısların önemli bir karar verdiği durumlarda tanrının yönlendirilişini ummak maksadı ile tanrıya bir süre dua edip ona şükran niyetiyle niyazda bulunması bir sunudur. Bazı durumlarda insanlar bir sıkıntıya düşer, üzüntü, keder, bunalım içerisinde bulunurlar, bu nekahat döneminden kurtularak yeni bir başlangıç yapmayı arzu ederler. Bundan ötürü tanrının huzurunda, dua ederek arz ettiği maddi kurban bir sunudur. İnsanların yeni bir dönemece girdiğinde ve bunun esenlikle devam etmesi durumunda tanrıya dua ve tapınma ile yaklaşarak verdiği maddi kurbanlar sunudur. Kısacası sunu, bir Hristiyanın kişisel zaaflarından arınması, ruhsal sıkıntılarının kurtulması, korunma, bereket, sağlık, afiyet, başarı vb. birçok taleplerinin gerçekleşmesi maksadıyla tanrıya duayla

383 I. Korintliler’de bununla ilgili şu şekilde bilgi mevcuttur: “Size ilettiğimi ben Rab’den öğrendim. Ele verildiği gece Rab İsa eline ekmek aldı, şükredip ekmeği böldü ve şöyle dedi: ‘Bu sizin uğrunuza feda edilen benim bedenimdir. Beni anmak için böyle yapın.’ Aynı şekilde yemekten sonra kâseyi alıp şöyle dedi: ‘Bu kâse benim kanımla gerçekleşen yeni antlaşmadır. Bunu her içtiğinizde beni anmak için böyle yapın.’ Bu ekmeği her yediğinizde ve bu kâseden her içtiğinizde, Rab’bin gelişine dek Rab’bin ölümünü ilan etmiş olursunuz.

384 Peter J. Riga, “Origins and Meaning of Christian Altar” (t.y.) <http://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=2787> (30 Ağustos 2013).

birlikte arz ettiği takdimelerdir. Sunu şükran ifadesi, tanrıya yaklaşma aracıdır.³⁸⁵

1.3.2. Sunu ve Sunak Çeşitleri

a) Kurban, Kefaret

Önceki bölümlerimizde ifade ettiğimiz gibi Hristiyan doktrininde önemli bir unsur olan Tanrı'nın ete kemiğe büründüğü, ilahi rahmetin bir tecellisi olarak gönderdiği oğul³⁸⁶ İsa'nın insanların günahlarına keffareti için bir kurban olarak acılar çekip kendisini takdim etmesi³⁸⁷ Hristiyanlık'ta en önemli sunulardandır. Çünkü Adem ile Havva'dan kaynaklanan asli günahın kefareti olarak görülen bu sunu neticesinde İsa çarmıhta kanını dökerek tanrının günahkar olan insanlığa karşı öfkesini azaltacak ve tanrı ile insanları barıştırmış olacaktır.³⁸⁸

Hristiyan din adamlarına göre Hz. İbrahim ile başlayan kurban sunusu, Hz. İsa'nın kefaretinin de bir habercisi idi.³⁸⁹ Nihayetinde Hz. İsa'nın kendisini tanrıya sunduğu en önemli kurban olduğu düşüncesi, kanlı kurban olarak nitelendirilen Hz. İbrahim'den gelen bu sunu ritüelini de sonlandırmış oluyordu. İncil'de 'çünkü boğaların ve ergeçlerin kanı günahlardan kaldırmaz'³⁹⁰ ifadesi bunun en açık

385 "Hristiyanlık'ta Ondalık Sunu ve Sadaka", http://www.presbiteryen.org/oss12.html#_ftn2 (21.10.2013)

386 Yuhanna, 1/14.

387 Romalılara Mektup, 3/25-26; 4/25; 5/8-10; 8/3, 32.

388 Felicien Challeye, **Dinler Tarihi**, (ter. Samih Tiryakioğlu) İstanbul, Varlık Yayınları, 1998, s. 191-192.

389 Fulgentius of Ruspe, "Christ the Perfect Sacrifice", (t.y.), http://www.crossroadsinitiative.com/library_article/1006/Christ_the_Perfect_Sacrifice_Fulgentius_of_Ruspe.html (01Eylül 2013).

390 İbranilere Mektup, 10/4.

göstergesidir. Gerçi Gökçeada ve çevresinde yaşayan Ortodokslardaki gibi Hristiyanlık'ta kabul gören bu genel inanıştan farklı olarak Hz. İbrahim'den gelen geleneği benimseyerek yılın belli zamanlarında, önceliği Hz. İsa'nın annesi Meryem'e adanmak üzere, bir takım Hristiyan azizleri de kapsayacak şekilde onlar adına kurbanlar sunulmaktadır.³⁹¹

b) Rabbin Akşam Yemeği

Hristiyan inancında önemli bir unsur olan ve bu komünyon vasıtası ile İsa'nın kurban olarak sunulmasına katılımı mümkün görülen Rabbin Akşam Yemeği sakramenti, Hristiyanlık dinine mensup kişilerce o günün anısına asalet ve kurtuluşun aracı olarak tasavvur edilmektedir. Kiliselerde mihrabın yanında bulunan din adamlarına ait bölümün ortasında üzerinde bir örtü serili sunak yer almaktadır. Bu sunağın üstünde bir örtü daha yayılmış olup incil, haç, ekmek ve şarap hazır bulundurulmaktadır.³⁹² Böylelikle Mesih'in yediği son yemekte yaptığı bu konuşmada icra edilenler temelde Mesih'e katılmayı ve onunla birleşmeyi temsil etmektedir. Bu sakramentte bölünüp yenilen ekmek ve beraberinde içilen şarap ile Mesih'in kanına ve bednine katılım sağlanmaktadır.³⁹³ Özellikle İsa'nın yediği son yemekteki ekmeğin ete, içilen şarabın kana nasıl karıştığı inancı kiliselerce farklı anlaşılmaktadır. Bu konuda Katolik kilisesi dönüşümü (transubstantiation) kabul etmektedir. Yani komünyonda yenilen ekmeğin, içilen şarabın cevher ve

391 İskender Oymak, "Gökçeada Hristiyanlarında Kurban Geleneği", **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt 4, Sayı 12, 2002, s.169.

392 Kiliselerde ayinlerin icra edilmesi için çeşitli şekillerde hazırlanmış sunaklar İsa Mesih'in mezarını temsil etmektedir. Sunağın üzerindeki örtü ise İsa'nın kefenini belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Durak, **Süryani Ortodoks Kilisesinde İbadet**, s. 224.

393 1 Korintliler, 10/16, 11/23-25, 29.

araz olmak üzere ikiye ayrıldığına inanılır. Ayin anında cevherin, İsa'nın etine ve kanına dönüştüğünü, arazın ise yenilen içilen şeyin tadını, kokusunu oluşturduğunu düşünülür. Ortodokslar ise bu görüşe katılmayarak yenilen ve içilen nesnenin Mesih'in gerçek kanı ve eti olduğunu iddia ederler. Protestanlar ise cevher ve araz olarak yenilen ekmeğin, içilen şarabın İsa'nın hem eti hem kanı olduğunu ve Mesih'in bu ayinde hazır bulunduğunu ifade ederler.³⁹⁴Ayrıca Süryani Ortodoks Hristiyanlarında da bu ayinde İsa'nın bedensel olarak aralarında var olduğuna inanılmaktadır.³⁹⁵

c) Ondalık, Sadaka

Hristiyanlık'ta zekat tabiri yerine sadaka ve ondalık kavramları kullanılmaktadır. Ondalık, kilisenin masraflarını karşılamak³⁹⁶, bu uğurda kendisini tanrının hizmetine sunmuş olan kişilerin³⁹⁷ iâşesini ve ibatesini karşılamak gayesiyle gönüllü olarak verilmesi gereken bir takdimedir.³⁹⁸ Sadaka ise vermesi gerekli olan, insanlık yaşamı boyunca dayanışmayı sağlayan bir unsur, Rabbe sunulan bir borç, kat kat geri getiren tohumdur. Papa XVI. Benediktus, 2008 yılında oruç devresinin mahiyetini anlattığı bir konuşma-

394 Gündüz, **Hristiyanlık**, s. 44.

395 Durak, **Süryani Ortodoks Kilisesinde İbadet**, s.204.

396 “Kutsallara yapılacak para yardımına gelince: Galatya kiliselerine ne buyurduysam, siz de öyle yapın. 2 Haftanın ilk günü herkes kazancına göre bir miktar para ayırıp biriktirsin. Öyle ki, yanınıza geldiğimde para toplamaya gerek kalmasın.” Bkz. I. Korintliler, 16/1.

397 “Tapınakta çalışanların tapınaktan beslendiklerini, sunakta görevli olanların da sunakta adanan adaklardan pay aldıklarını bilmiyor musunuz? Bunun gibi, Rab Müjde'yi yayanların da geçimlerini Müjde'den sağlamasını buyurdu.” Bkz. I. Korintliler, 9 /13-14.

398 Samuel Akdemir, **Dini Kurallarımız**, Hollanda, Bar Hebraeus VerlagMor, 1988, s. 65.

sında, iç yenilenme sürecinde inananlıları somut bir şekilde muhafaza için kilise'nin dua, oruç ve sadaka gibi bazı özgül yollar sunduğunu belirtmiştir. Bunlardan sadakanın dünyevi varlıklara bağlılıktan kurtulmanın bir şekli olduğunu da ifade etmiştir.³⁹⁹ Ayrıca Papa XVI. Benediktus'a göre, sadaka insanların sürekli ayartılmasına mani, insanların gereksinimlerinin karşılanmasına da yardımcı olur ve paylaşmayı sağlar. Bu nedenle dünyanın bir çok yerinde oruç devresinde, İlk zamanlar Kilisesinde olduğu gibi, yoksulların yararına düzenlenen özel hibe toplanmasının da maksadı budur.⁴⁰⁰

Sunu, sadaka ve ondalığa göre değişkendir; herhangi bir amaçla teşekkür için veya temenni, istek gibi niyetle tanrıya sunulan takdimelerdir. Ondalıkta kişi aylık veya haftalık geliri nispetinde genellikle sabit bir bağışta bulunur. Fakat sunu böyle değildir. Kişinin değişik niyet ve nedenlerden ötürü tanrıya arz ettiği maddi kurbana sunu denmektedir.⁴⁰¹

Hıristiyanlık'ta sadaka hem kilise müntesiplerine hem de kilise dışından olanlara tanrının merhametli elini uzatmak için yapılan bağışlardır. Sadaka vermek, kişinin sıkıntılarının giderilip rahatlığının sağlanmasıyla esenliğe kavuşması niyetiyle şefkat göstermektir. Sadaka sunmak, insanlığa arz edilmiş olan tanrının sevgisini ve merhametini bir başkasına eylemle sunma şeklidir.⁴⁰²

399 Papa XXI. Benediktus, "2008 Yılı Oruç Devresi İletisi", <http://www.meryemana.net/books/vaazlar-guncel/sayfa-341> (21.10.2013)

400 Papa XXI. Benediktus, "2008 Yılı Oruç Devresi İletisi", <http://www.meryemana.net/books/vaazlar-guncel/sayfa-341> (21.10.2013)

401 "Hıristiyanlık'ta Ondalık Sunu ve Sadaka", http://www.presbiterien.org/oss12.html#_ftn2 (21.10.2013)

402 Hughes Oliphant Old, **Worship Reformed According to Scripture**, USA., Westminster/John Knox Box Press, 2002, s.157-159.

1.4. Kutsal Metinlerde Sunu ve Sunak

Bu bölüme kadar Hristiyanlık'ta sunu ve sunağın manası, önemi ve çeşitleri sunuldu. Bu bölümde ise Hristiyanlığın kutsal metinlerinde sunu ve sunak kavramı incelenerek, örnekleriyle izah edilmeye çalışılacaktır.

1.4.1. Yeni Ahit'te Sunu ve Sunak

Yeni Ahit'te sunak üzerine malumat çok olmasına rağmen yetersizdir. Eğer doğrudan sunak mefhumu ile ilgili herhangi bir referans arandığı taktirde, metinler hayli azdır ve bunlar sembolik, yoğun mecazi manalara sahiptir. Sunağa dair doğrudan referansları bulmak ise günümüzün kanonik metinlerinde zor olsa da imkansız değildir. Çünkü ilk dönem Hristiyanları Yahudilik'ten ayrılmış bir vücut gibiydiler ve aralarında tamamen ayrılmış bir hususiyet de yoktu, ayrıca geleneksel bir çok uygulamaları da Yahudilik'ten gelmekteydi. Zira ilk dönem hristiyanlığın geleneğinde Kudüs'teki mabedde sunağı kullanma ve buna itibar etme vardı, bu da gayet normal bir durumdu.⁴⁰³

Hristiyan sunağı, kurban seromenisini icra etmek gayesiyle masa şeklinde yükseltilmiş bir yüzeyden oluşmaktadır. Bunun ilk örneklerini Paul'un Korintlilerinde "hem Rab'bin kâsesinden, hem de cinlerin kâsesinden içemezsiniz. Hem Rab'bin masasına (trapeza), hem de cinlerin masasına ortak olamazsınız"⁴⁰⁴ ifadesinde belirlildiği gibi, zıtlıkları barındıran evharist sunuların yapılabilmesi için 'tanrının masası' ile putperestlerin sunağı olan 'cinlerin masası' ibarelerinde

403 Peter J. Riga, "Origins and Meaning of Christian Altar" (t.y.) <http://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=2787> (30 Ağustos 2013).

404 I. Korintliler, 10/21.

görmekteyiz. Trapeza terimi, sunum için, Yunan liturjisinde ve Yunan Babalarında en yaygın ibarelerden biri olmaya devam etmiştir. İbranilerde zikredilen “bir sunağımız var ki, tapınma çadırına hizmet edenlerin ondan yemeğe hakkı yoktur”⁴⁰⁵ ifadesindeki sunakta, Septuagint’teki Nuh’un sunağını⁴⁰⁶ kasteden ‘thysiasterion’ kelimesi gibi Hristiyan sunağına değinilmektedir.⁴⁰⁷

İsa’nın, Musa ile Ferisi ve din adamlarının arasında cereyan eden hadiseyi zikretmesinin ele alındığı Matta pasajlarında, Musa’nın karşısında yer alan Ferisilerin ve din adamlarının, “tapınak üzerine ant içenin andı sayılmaz, ama tapındaki altın üzerine ant içen, andını yerine getirmek zorundadır” ayrıca “sunak üzerine ant içenin andı sayılmaz, ama sunaktaki takdime üzerine ant içen, andını yerine getirmek zorundadır”⁴⁰⁸ ifadeleri eleştirilerek anlatılmaktadır. Sonrasında ise “Ey körler! Hangisi daha önemli, adak mı, adağı kutsal kılan sunak mı? Öyleyse sunak üzerine ant içen, hem sunağın hem de sunaktaki her şeyin üzerine ant içmiş olur”⁴⁰⁹ denilmektedir. Yeni Ahit metinlerinden de anlaşılacağı üzere Musa dönemindeki sunak ile sunulardan bahsedilmektedir. Her ne kadar söz konusu olan bu sunak ve sunular Yahudi liturjisinden olsa da önceki ifadelerimizde belirttiğimiz gibi her iki dinin benzer öğelerini birbirinden ayırmamız zordur, zira ilk dönem Hristiyanlığı ile Yahudiliğin unsurları iç içe bir durum arz etmekteydi.

405 İbraniler, 13/10.

406 Yaratılış, 8/18-20.

407 History of Christian Altar, New Advent, <http://www.newadvent.org/cathen/01362a.htm> (07.12.2013).

408 Matta, 23/16-17.

409 Matta, 23/19-20.

Markos İncili'nde, 'İsa'nın tapınağın içerisinde yer alan bağış kutusunun karşısına oturmuş vaziyette kutuya para atıp ve buradan ihtiyaç sahiplerinin paraları almasını izlediği'⁴¹⁰ belirtilmektedir. Bütün bu ifadeler göz önünde bulundurulduğunda mabette yer alan bağış kutusuna bırakılan meblağlar Tanrı'ya arz edilen sunular mahiyetindedir. Tanrı'ya takdim edilen bu sunular diğer ibadetler gibi iman işlerinin yanında bir eylemdir. Maddi kurbanlar, dualarla tanrının övülmesi gibi Hristiyan hayatının bir parçasıdır. İbraniler'de 'Habil'in Kabil'e (Kayın) nazaran Tanrı'ya daha iyi bir sunum gerçekleştirdiği, böylelikle O'nun beğenisini kazandığı'⁴¹¹ ile Makabeler'de 'İshak'ın yakılma kurbanı olarak takdim edildiği'⁴¹² belirtilmektedir. Tüm bu zikredilenlere rağmen önceki paragraflarımızda da belirttiğimiz gibi Hristiyanlık'ta asıl sunu İsa'nın kendisini arz etmesidir, sunak ise kutsal addedilen haçtır.⁴¹³

410 Markos, 12/41-44.

411 İbraniler, 10/4.

412 IV. Makabeler, 18/11.

413 Romalılara Mektup, 3/25-26; 4/25; 5/8-10; 8/3, 32.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İSLAM'DA DUA, SUNU VE SUNAK

1. İSLAM'DA DUA, SUNU VE SUNAK

Şimdiye kadar yapılan araştırmada Yahudilik ve Hristiyanlık'ta dua ve sunağa dair bilgiler verildi. Her iki dinin kutsal kitaplarında zikredilen örneklere de değinildi. İslam'da Dua, Sunu ve Sunak başlığı ile verilen bu bölümde ise dua, sunu ve sunak bilgileri İslam'ın kutsal saydığı, müslümanların ehemmiyet verdiği metinlerde aranacaktır

1.1. İslam'da Dua

İslam'a göre dua kaçınılmaz bir gerekliliktir. Dua, eden ile edilen arasındaki ilişkinin mahiyetini de göstermektedir. Dua Allah ile kul arasındaki bir bağ olduğu kadar müminlerin her yönden yenilendiği, güç bulduğu, dünya ve ahiret hayatına odaklandığı bir araçtır.

Kur'an-ı Kerim duanın gerekliliği ile ilgili açıklamayı şu ayeti kerimesiyle yapmıştır: “Kullarım, beni senden so-rarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O halde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler.”⁴¹⁴

1.1.1. Dua'nın Manası ve Önemi

Dua kelimesi Arapça'da 'dea-yed'u' sözlerinden gel-mekte ve davet etmek, nidada bulunmak Yaratıcıdan rah-met, mağfiret, selamet, inayet, rızık, sağlık ve afiyet gibi taleplerde bulunma kasdıyla sarfedilen, acziyetin ifadesini belirtmek için söylenen sözdür.⁴¹⁵ Dua'nın açıklamasını en güzel ifade ile Hz. Peygamber (s.a.v) “Dua ibadettir” sözü

414 Bakara, 2/86.

415 Serdar Mutçalı, **Arapça Türkçe Sözlük**, İstanbul, Dağarcık, s. 269.

ile yapmıştır.⁴¹⁶ Dua çağırma manasında olup, lisan-ı kâl ve lisan-ı hâl ile yapılan, aşağıdan yukarıya, küçükten büyüğe gerçekleştirilen dilek ve temennilerin olduğu yakarış, yalvarışlardır.⁴¹⁷

İnsan yaratılış gereği, fitraten, haliki olduğu rabbine karşı sığınma, dayanma, tanıma, münasebet kurma hissiyatı içersindedir ve esas gereği de kulluk vazifesidir. İnsanın kulluğunu icra edebilmesi için, yaratana gurbiyeti sağlamak, onun hoşnutluğunu kazanmak, hem söz ile hemde hâl ile rızasını ummak aracı olan dua mekanizmasını kullanması gerekmektedir. Bunun vesilesiyle heran irtibat halinde olan insan ile haliki arasında münasebet neticesinde kul aczini anlayarak, kendi ihtiyaç ve kusurlarının, noksanlarının telafisini ayrıca kendisini daha iyiye, mükemmele götürecektir. Zira dinsiz olan bir kişinin dara düştüğünde bir sığınak aramasının kaçınılmaz olması gibi, duasız bir kulun düşünülmesi de imkânsızdır. Bu nedenle dua insanın sığınağıdır ve maddi manevi yönden destekçisidir.

1.1.2. Dua'nın Zamanı ve Mekânı

Dua'nın gayesi insanın halini Allah'a arz etmesidir. Diğer bir ifade ile aciz mahluk olan insanın, aciz olmayan, sonsuz kudret sahibiyle kurduğu bir bağıdır. Sınırlı kudret sahibi varlıkla sınırsız kuvveti olan güç arasında köprüyü sağlayan dua için herhangi bir mekanın veya herhangi bir zamanın sınırlaması söz konusu değildir. İslam'a göre tüm müslümanlar heran, her yerde dua edebilmektedir. Gerçi

416 Cilacı, "Dua", s. 529-530.

417 Kuşeyri, Ebu'l-Kasım, **Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyri Risale**, (hz. Süleyman Uludağ), İstanbul, Dergah Yayınları, 1981, s.37.

duanın edilebilmesi için, herhangi bir ön koşul ve sınırlama olmamasına rağmen, duanın zamanla ve mekânla bir ilişkisi vardır. Özellikle bazı ibadetlerin ifa edilebilmesi için zamanında ve geçerli mekânda yapılması gerekli dualar mevcuttur. Namaz esnasında okunan Fatihâ-ı Şerif, mevta-ya dua mahiyeti taşıyan cenaze namazı, hac ibadeti ve esnasında vakfeye durulması bunlara örnek olmakla birlikte özel gün ve gecelerde kadir gecesi, cuma günü, arefe gibi günlerde edilen dualarda misal olarak zikredilebilir.

Duanın edilmesi gerekli görülen mekânlar açısından Kâbe, Medine ve Arafat İslamiyet'te önemli konumdadırlar. İslam dininde sözünü ettiğimiz duanın zamanı ve mekânı gibi hususlar, duanın kesinlikle kabulü manasını taşıyan özellik değildirler.⁴¹⁸ Sadece duanın kabulünün umulduğu zaman ve mekânlardır. Belirtildiğinin aksine İslam'da, duanın kabul edilmesi gayesi taşıyan ve bu maksatla gidilen birtakım türbe, yatır, kutsanmış ağaç, taş gibi mekânlar ile buna bağlı tayin edilmiş bir zaman da söz konusu değildir.

1.1.3. Dua'nın Çeşitleri

Duanın içeriğini yansıtan ve dua eden kulun ruh halini açığa çıkaran bazı çeşitleri bulunmaktadır. Bunlar şekil, muhteva, anlatım biçimine göre birkaç kısma ayrılmaktadır. Özellikle İslamiyet'te secdeye kapanma, rukûye gitme, ellerini duaya kaldırma, vücudunu kıbleye yöneltme, kıyamda durma, oturma, yatma gibi eylemler şekil bakımından duaya örneklerdir. "Onlar Allah'ı ayakta oturken ve yatarken zikreder ve yerin yaratılışı üzerinde derin derin düşünür-

418 Adil Bebek, **Din ve Düşünce Açısından Dua**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 1998, s.33.

ler...”⁴¹⁹ ayeti müslümanların her koşulda, her durumda dua için hazır vaziyette olduğunu belirtir.

Tevbe, afv, şükür, hamd, sena, talep ve yerme (beddua) duaları, muhteva bakımından dualara misaldirler. Bunlardan en yaygın olanı sena yani yalvarıp yakarma dualarıdır. Bu dualarda insanoğlu herhangi bir kötülükten beri olmayı ve iyiliğe kavuşmayı arzular. Hz. Adem (a.s.) ve Eşi'nin “Rabbimiz! Biz nefsimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan biz ziyan edenlerden oluruz”⁴²⁰ duası ile Hz. İbrahim'in “Rabbimiz! Hesap görülecek günde, beni anamı-babamı ve inananları bağışla”⁴²¹ “Ya Rabbi, Sana dayandık, Sana yöneldik, dönüş sadece sanadır. Ya Rabbi bizi inkâr edenler için bir sınav yapma. Bizi bağışla, ya Rabbi yegâne galip, hüküm ve hikmet sahibi sensin”⁴²² duaları tevbe, afv; Hz. Zekeriya'nın “Rabbim! Beni tek başıma bırakma, Sen varislerin en hayırlısısın”⁴²³ duası nida, Hz. Muhammed'in (as) “Rabbim beni (gireceğim yere) doğruluk ve esenlik içinde girdir, (Çıkacağım yerden de), doğruluk ve esenlik içinde çıkar. Katından bana yardımcı kuvvet ver”⁴²⁴ ayrıca “Rabbim ilmimi artır”⁴²⁵ duaları talep, Yüce Yaratan'ın, “Ebu Lehebin elleri kurusun, kurudu da!” ile Hendek Gazvesi esnasında müşriklerin yoğun saldırıları karşısında Hz. Peygamber ve müminler vakit namazlarını eda edemeyişi sebebiyle Hz. Peygamber'in “Onlar nasıl güneş batıncaya kadar bizi meşgul edip namazdan alıkoysalardı, Allah da onların evlerine, karınlarına, kabirlerine

419 Âli İmran, 3/161.

420 A'raf, 7/23.

421 İbrahim, 14/40-41.

422 Mümtehhine, 60/4-5.

423 Enbiya, 21/89.

424 İsra, 17/80.

425 Taha, 20/114.

ateş doldursun!”⁴²⁶ ifadeleri yerme (beddua) türüne örnek teşkil eden dualardır.

Diğer yaygın olan dua çeşidi ise şükür ve hamd etmedir. Yaratıcıyı üstün isim ve sıfatları ile yüceltmektir.⁴²⁷ Bu dua çeşidine en güzel örnek olarak Fatih suresi’ndeki “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla: Hamd, Alemlerin Rabbi Allah’a mahsustur. O Rahman ve Rahim’dir, Din Gününün sahibidir. Ancak Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileriz. Bizi doğru yola eriştir. Nimete erdirdiğin kimselerin yoluna; gazaba uğrayanların, ya da sapıtanların yoluna değil” ayeti misal olarak sunulabilir.

Uslup, yani anlatım biçimine göre dualar ise bireysel ve toplu, formel informel, dini ve dini olmayan ile sanal dualardır. Dua, insanın yaratışından ötürü Allah’a yönelişidir. Allah ile kul arasında Allah’ın merhametini ve bağışlamasına vesiledir. Bu manada dua bireyseldir. Yani Allah ile kul arasındaki rabitadır. Hz. Süleyman’nın, “Ey Rabbim! Beni bağışla, bana benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümlanlık ver. Sen şüphesiz daima bağışta bulunansın”⁴²⁸ sözü biraz önce zikrettiğimiz dua türüne örnek teşkil etmektedir.

Dua’nın bireysel olmasının yanında toplu olarak yapılan dualar da mevcuttur. Bunlar duanın makbuliyeti bakımından önem arz etmektedir. Özellikle Vakfe duası toplu duanın olmazsa olmazıdır. Cenaze namazı toplu eda edilmesi gereken ibadettir. Hz. Peygamber tarafından öğretilen ve topluca yapılan yağmur duası ile dua niyeti taşıyan

426 Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **es Sahih**, Daru Tûkî’n-Necât, Beyrut, 1422h. Megazi 29.

427 Cilacı, “Dua”, s. 529.

428 Sâd, 38/35.

namazların cemaatle ifa edilmesi toplu edilen dualardır. Formel ve informal olarak nitelendirdiğimiz dua çeşidi ise Allah'ın, Resulü'ne veya kullarına, Resul'un ise ümmetine öğrettiği veya öğretmediği dua ile ilgilidir. Duanın nasıl olması gerektiği ile öğretilen dua grubu formel dualardır. Kur'an-ı Kerim'de ve Hadislerde zikredilen dualar bu türden dualardır. Örneğin Hz. Peygamber'in hayatın çeşitli merhalelerinde buyurdukları ve ümmetine öğrettiği ezan, nikah, cenaze, hutbe, sefer, şifa, tövbe istiğfar gibi dualar formel dua grubuna dahildirler.

Ayrıca dini ve din dışı nitelendirebileceğimiz dualar vardır. Gerçi duanın bu tür sınıflandırmasını yapmak güç olsa gerektir. İslam dinin naslarla kişiyi hata ve günah işlemeye yönlendiren nefsin basit istek ve arzularından, kin ve hasetlikten, duyarsız bir yaşamdan, cahillikten, faydasızlıktan kurtulma, merhameti, iyiliği ve güzelliği elde etme yönünde, ahlaki ve erdeme ulaştırmada insana öğrettiği dualara dini dualar denilebilir. İslam dinin aktardığının dışında dine muhalif içerikli dualar ise din dışı dualar grubuna dahil edilebilir. Batıl, şirke götüren, küfür içerikli, müstehcen dualar ile İslam'ın kesinlikle yasakladığı sihir ve büyüler ise din dışı dualara örnek teşkil eder.

1.1.4. Dua Araçları

Dua Allah ile kul arasında cereyan eden bir olgudur. Ayrıca dua insanın yaratıcısına gösterdiği hürmetin nişanesidir. Bunun yanında Allah ile kul arasında bir bağ olan duada belli prensipler dahilinde İslam'ın uygun gördüğü veya görmediği bazı araçlar mevcuttur. Bu bölümde müslümanların dua ederken müracaat ettiği birtakım uygulamalara⁴²⁹,

429 Kur'an-ı Kerimde konumuz ile alakalı husus iki yerde zikrolunmaktadır.

İslam açısından kabulüne veya reddine bakmaksızın, yani helalliğini veya haramlığını göz önünde bulundurmaksızın *maddi, manevi ve sanal* başlıkları altında değinilecektir.

1.1.4.1. Maddi (Fiziki)

Dua esnasında müslümanlar tarafından çok sık rağbet edilen dua araçlarından bir tanesi maddi içerikli olanlardır. Bunlar, kişilere ait eşyalar, makamlar, yerler, sadaka, kurban, yazı taşıma, yaşayan kişiler, ezan ve sâlâ'dır.

a) Kişilere Ait Eşyalar

Dua esnasında veya herhangi bir durumda önemli görülen kişilere ait kullanım eşyaları olan tabak, çanak, elbise, sarık, tespih, âsâ, cübbe gibi eşyaların müslümanlarca teberrağın yanlarında bulundurarak, kullanarak veya giyinerek vesile kılınması, aracı kılınması konumuzun başlığına örnektir. Kur'an-ı Kerim'de zikredilen "Peygamberleri onlara: Onun hükümdarlığının alâmeti, Tabut'un size gelmesidir. Meleklerin taşıdığı o Tabut'un içinde Rabbinizden size bir ferahlık ve sükûnet, Musa ve Harun hanedanlarının bıraktıklarından bir kalıntı vardır. Eğer inanmış kimseler iseniz sizin

"Ey iman edenler, Allah'tan korkun, O'na yaklaşılmaya vesile arayın." (Maide, 5/35) ayeti ile "Onların yalvardıkları bu varlıklar Rablerine vesile ararlar"(İsra, 17/57) ayetidir. İslam âleminde uzun zamandan beridir mevzu olan başlığımızın içerisinde de yer alan dua araçları ile ilintili yani diğer bir ifadeyle *vesile-tevessül* hem kabul edilen hem de red edilen tartışmalı bir konudur. Ayrıntılı Bilgi için bkz. Zekeriya Güler, "Vesile ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri (Tahric ve Değerlendirme)", **İlam Araştırma Dergisi**, Cilt:2, Sayı: 1, 1997, s.83-132.; Zekeriya Güler, "Vesile ve Tevessülün Hadislerinin Kaynak Değeri", **Tasavvuf İlmî ve Aratırma Dergisi**, Ankara, 2003, s.45-98.; M. Necmeddin Bardakçı, "Tasavvufî Bir Terim Olarak Tevessül ve Vesile", **Tasavvuf İlmî ve Aratırma Dergisi**, Ankara, 1999, s.33-48.

için bunda şüphesiz bir alâmet vardır, dedi”⁴³⁰ ifadesinde belirtilen Hz. Musa’nın tabutu savaşlarda ordunun önünde bulundurması örneğindeki gibi Osmanlı’nın savaşlarda muzaffer olma duasıyla Hz. Peygamber’in sancak-ı şerifinin en önde taşınması âdeti ile Said b. Mensur’un ifadesine göre, Halid b. Velid’in Hz. Peygamber’in umre yaptığı esnada başını traş ettikten sonra Hz. Peygamberin saçından alması ve sarığının içersine saklaması ve ‘bu sarık benimle olduğu her savaşta zafer bana nasip edildi’⁴³¹ demesi kişilere ait kullanım eşyalarının dua aracı olarak kullanılmasına misal teşkil etmektedir.

b) Makamlar

Müslümanlar tarafından duanın edilmesinin makbuliyeti açısından veya bu şekilde bazı makamların kutsiyetine inanıldığından ötürü camii, türbe, mezar ve makamlarda dualar edilmektedir. Günümüzde en sık ziyaret edilen yerlerden olan Peygamber makamları, Ebu Eyyüb el Ensari’nin türbesi, Oruç Baba türbesi, Aziz Mahmut Hüdayi türbesi, Somuncu Baba, Ashab-ı Kehf mağarası gibi mekânlar konumuza örnekler. Sıkça rastladığımız, çoğunlukla bayanların gerçekleştirdiği türbe ve mezar ziyaretleri bunun en bariz olanıdır. Zira buralarda ziyaretçiler tarafından sergilenen, bez bağlama, mezar taşlarına sürtünme, para yapıştırma, dilek yazma, evlenme, iyi bir yaşam, sağlıklı bir hayat, üniversitede okuma, zengin olma veya kötülük dileme gibi eylemler her ne kadar İslam kaidelerine göre ters olsa da bu durum günden güne artmaktadır. Çünkü buraların en belirgin özelliği, kişileri kutsalla ilişkilendiren, kişiye manevi

430 Bakara, 2/248.

431 İbn el-Hacer, Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed, **Fethu’l-Bâri Şerhu Sahihi’l Buhari**, Mektebetü’l-Guraba, Medine 1417/1996, c. VII, s.101.

duygular yaşatan, şifa veren, kişinin çeşitli problemlerine çözüm bulan yerler olduğu düşüncesidir.⁴³²

c) Yerler

İslam'da, müslümanların maneviyatı için gerekli ruhi ve bedeni hususiyetleri oluşturacak dua, ibadet yerleri belirlenmiştir. Bu gibi yerler aracılığı ile manevi atmosfer içerisinde bulunan insanların Allah'a yönelerek, O'na yakarışlarda bulunması ile her türlü zihni melekelerini dinginlemeyi, hayatın zorluklarına karşı durmayı ve bedeni tüm yeterlilikleri sağlamayı elde edebileceklerdir. İslam dininde duanın kabul olması açısından herhangi bir yerin sınırlandırılması mümkün değildir. Ancak duanın makbuliyeti bakımından naslarca tavsiye edilen yerler⁴³³ mevcuttur. İslam'da mübarek kılınmış Mekke, Medine, Kudüs ile önem atfedilmiş Kabe'nin içi, Arafat, Müzdelife, Ravza-ı Mutahhara, Hira ile Sevr Mağarası, Makam-ı İbrahim, Haceru'l Esvet, Safa ile Merve⁴³⁴ gibi yerler müslümanlar tarafından duada, ibadette öncelikli yerler olup aracı kılınan mekânlardır.

d) Sadaka ve Kurbanlar

İslamiyet'te kurban ve sadaka müslümanların Allah'a yakınlaşması için bir araç olarak düşünülmektedir. Bunun için müslümanlar kendilerini Allah'a yakınlaşma umuduyula, O'nun rızasına mazhar olmak, sevgisini kazanmak, gazabından korunmak, afv ve mağfiret dilemek, herhangi

432 Ali Köse, Ali Ayten, **Türbeler: Popüler Dindarlığın Durakları**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s.14.

433 "Kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescidi Haram'dan (Mekke'den), kendisine bir kısım ayetlerimizi göstermek için, çevresini mübarek kıldığımız Mescidi Aksa'ya (Kudüs'e) götürün Allah'ın şanı yücedir. Doğrusu O, iştir ve görür." İsra, 17/1.

434 Bakara, 2/158.

bir sıkıntıdan kurtulmak, isteğinin yerine gelmesi, nimet sonrası şükrün edası ve sırf kulluğun göstergesi yani Allah rızası için dua niyetine kurban (nezir, akika sadaka kurbanı gibi) kesmekte⁴³⁵ ve ihtiyaç sahiplerine sadaka⁴³⁶ vermektedirler.

e) Yaşayan Kişilerin Aracı Kılınması

Müslümanların duada bulunduğu vakit veya herhangi bir vakıa ile karşılaştıklarında yaşayan kişileri aracı kıldığı gözlemlenmektedir. Bu yaşayan kişilere, herhangi bir kişi, yetim, hasta, mazlum, mağdur, yaşlı, çocuk, şeyh, âlim, fâzıl, gibi zâtlar örnek olarak sunulabilir. İslam'ın ilk döneminde Hz. Peygamber'in 'muhacirlerin fakirleri ile Allah'tan zafer istemesi'⁴³⁷, Hz. Ömer'in: "Allah'ım Peygamberimiz ile sana dua ederdik de bize yağmur verirdin, Peygamberimizin amcası ile sana tevessül ediyoruz bize yağmur ver"⁴³⁸ demesindeki gibi günümüzde de yağmur duası yapılırken özellikle duada çocukların, yaşlıların bulundurulması ile Hz. Peygamber'in umreye gidecek olan Hz. Ömer'den dua istemesine⁴³⁹ benzer müslümanların birbirlerinden dua talep etmeleri, kendisine edilecek duada bir başkasını aracı kılması zikrettiğimiz hususa misaldir.

435 Şafak, "Kurban: Manası ve İlgili Bazı Meseleler", s.3.

436 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, "Sadaka Kavramının Kur'an'daki Anlam Çerçevesi Semantik Bir Tahlil Denemesi, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 12-13, 2001, s. 457-487.

437 Ebu'l Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, El Mu'cemu'l-Kebir, Mektebetü ibn Teymiyye, Kahire 1415/1994, c. I, s. 292.

438 İbni Huzeyme, Muhammed b. İshak en Nişaburi, **Sahih**, II, (thk. M. Mustafa el A'zami), Beyrut, 1975, s. 337-338.

439 Ebu Dâvûd Süleyman b. Eş'as, **Sünen**, El-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut (ty), Ebu Dav'ud, Sünen, Vitri, 23; Muhammed b. İsa et-Tirmizi, **Sünen**, Daru'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut, 1998, Deavat, 109.

f) Yazı Taşıma (cevşen, muska, hamayil vb)

Müslümanlar tarafından kendilerini belalardan, müsi-
betlerden, sihir, büyü, cin, kötülük, hastalık, savaş gibi arızı
durumlardan muhafaza edeceğine inanıldığı için takılan,
içerisinde el yazısı, ebced hesabı veya çeşitli şekillerle hazırlanmış yazıları barındıran muska⁴⁴⁰, cevşen⁴⁴¹ ile Tılsimatı-ı Kur'aniye olarak bilinen, birçok vefklerin olduğu hamayil taşındığı gözlemlenmektedir.

g) Ezan ve Sâlâ

Lügatte “bildirmek, çağrıda bulunmak, ilan etmek” manasında bir masdar olan Ezan-ı Muhammediye, terim olarak vakti gelen farz namazları duyurmayı ifade etmektedir.⁴⁴² Kur'an-ı Kerim'de bildiri, ilam manasında Tevbe 9/3, nida kökü ve türevleriyle Maide 5/58; Cuma 62/9 ayetlerinde zikrolunmaktadır. Hadislerde ise ezan kelimesi terim anlamında hem isim olarak hem de çeşitli fiil kalıplarıyla çokça yer almaktadır. Ezan sünnet yoluyla meşru kılınmıştır. Kur'an-ı Kerim'deki “namaza çağırıldığınızda onu alay ve eğlence konusu yaparlar”⁴⁴³, “Cuma günü namaza çağırıldığınız vakit hemen Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın”⁴⁴⁴ ayetlerinde ezanın bir dua aracı olduğu sonucu ortaya çıkar.

Arapça'da dua ve namaz anlamlarına gelen sâlâ (salât), Hz. Peygamber'e Allah'tan merhamet ve esenlik dileyen, onu öven, onun şefaatinı isteyen, Hz. Peygamberin ailesine

440 İlyas Çelebi, “Muska”, **DİA**, C. XXX, s.267.

441 Mehmet Toprak, “Cevşen”, **DİA**, C. VII, s.463.

442 Abdurrahman Çetin, “Ezan”, **DİA**, C. XII, s.36-38.

443 Maide, 5/8.

444 Cum'a, 62/9.

de iyilik ve güzellikler arzu eden çeşitli maksatlarla okunan dua ifadeleri içeren sözlerdir. Sözleri Arapça olup bir kısmı besteyle okunan salâlar okundukları yere ve zamana göre sabah salâsı, cuma ve bayram salâsı, cenaze salâsı, salât-ı ümmiyye, salâtü selâm gibi adlarla anılmıştır.⁴⁴⁵

1.1.4.2. Manevi (Fizik Ötesi)

Dua esnasında müslümanlar tarafından çok sık rağbet edilen dua araçlarından bir tanesi de manevi içerikli olanlardır. Bunlar, salih amel, kutsal değerler, ölen kişiler, esma'ül hüsnâ'dır.

a) Salih Amel

Salih ameli aracı kılarak Allah'a dua etmek müslümanlar tarafından uygulanagelen bir husustur. Bununla ilgili sıhhati tartışılmayan, meşru kabul edilen en önemli örnek "mağara hadisi"⁴⁴⁶ (hadisü'l-ğar) olarak adlandırılan Hz. Peygamber tarafından zikredilen vakıa olmuştur.

b) Kutsal Değerler

Hemen hemen tüm islam ülkelerindeki müslümanlar tarafından kutsal değerler üzerine, din, Kur'an, namus, nikah gibi yeminler edilmektedir. Bu değerler yine müslümanlarca dualarda aracı kılınmaktadır. Bir çok insanın mushaf hakkı, din hakkı, namus için dua da bulunduğu gözlemlenmektedir.

c) Ölen Kişilerin Aracı Kılınması

Ölen kişilerin aracı kılınması İslam harici diğer dinlerde de uygulanan bir durumdur. Örneğin Mısır ve Ba-

445 Nuri Özcan, "Salâ", **DİA**, C. XXXVI, s.15-16.

446 Buhari, Edeb 5.

bil krallarının ölümünden sonra kendilerinden yardım umulan değerli kişiler veya tanrıya dönüşen kutsal ruhlar olduğu bu sebeple onların halk tarafından aracı kılındığı bilinmektedir. İslam öncesi Arapların değerli şahısları tanrıya yaklaştıracı bir araç olarak gördükleri de rivayet edilmektedir.⁴⁴⁷ Müslümanlar tarafından değer verilen ölen kişilerin dualarda vesile edildiği de malumdur. Günümüzde türbelerin ziyaret edilerek dua edilmesi, oralarda adaklar adanması⁴⁴⁸ bir gerçekliktir. Buraya duaya gelen kişilerle yapılan söyleşilerde her ne kadar medfun bulunan zâtlara dua edilmediği belirtilse de yapılan eylemleri gözlemlendiğinde ve ziyaretçilerce yapılan dualarda ölen kişilerin aracı olarak görüldüğü açıktır.

d) Esmau'l Hüsna

Hız. Peygamber (sa) Allah'ın isimlerini zikrederek "Allahım! Ben senin tahir, tayyib, mübarek ve sana en sevimli olan isminle senden diliyorum. O isim ki, onunla sana dua edildiğinde icabet edersin, onunla senden istendiği zaman verirsin, onunla senden merhamet talep edildiğinde rahmet edersin ve sıkıntıdan kurtulmak için onunla senden yardım dilendiği zaman çıkış yolu/genişlik verirsin"⁴⁴⁹ şeklinde dua ederdi. Hız. Peygamber'in bu uygulaması müslümanlar açısından örnek teşkil etmekte ayrıca Allah'ın isimlerinin zikredilerek dua edilmesi, Hız. Peygamber tarafından tavsiye edilmektedir.

447 Ahkâf, 46/28.

448 İ. Lütü Çakan, **Hurafeler ve Batıl İnançlar**, İstanbul, Marifet Yayınları, 1981, s. 67.

449 İbni Mâce Abu Abdillâh Muhammed b. Yezid el Kazvini, **es Sünen**, Daru ihyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut (ty), Dua, 9.

1.1.4.3. Sanal

Sanal dualar olarak gruplandırabileceğimiz nitelikte olan dualar, internet ortamında forumlar, çeşitli sosyal paylaşım siteleri aracılığıyla kişilerin birbirleri ile paylaştıkları salat-ı tefriciye, salavat, tesbihat, sure paylaşımları ile birbirlerine karşı hayır veya şer içerikli söylemlerdir. Bir tweetter kullanıcısının takipçilerine okuyup, dua etmesi ve diğerlerine yayılması maksadıyla gönderdiği tweet zikrettiğimiz sanal duaya örnek teşkil edebilir.⁴⁵⁰

1.2. Kutsal Metinlerde Dua

Şimdiye kadar İslam'da dua'nın manası, önemi, zaman mekân ilişkisi, çeşitleri ve araçları aktarıldı. Bu bölümde ise İslam Dini'nin en önemli metinleri Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde dua kavramı incelenecek ve örnekleriyle izah edilmeye çalışılacaktır.

1.2.1. Kur'an-ı Kerim'de Dua

Kur'an-ı Kerim'de *da'ua* ve *da'vet* kelimeleriyle aynı anlamda kullanılan dua yirmi yerde zikrolunmaktadır. Ayrıca pek çok ayette de dua kökünden gelen fiiller bulunmaktadır.⁴⁵¹ Kur'an-ı Kerim'de dua kelimesi hem fiil hem de isim olarak kullanılmaktadır ve Allah'a yönelmek, O'na

450 Kadir Gecesi Duası, <https://twitter.com/sedattapkan/status/36099133349244928/photo/1>. (30.07.2013) Ayrıca bkzn. <https://twitter.com/Allahiseviyor/status/362952793755508736> (01.08.2013) Ayrıca internet üzerinden mezar taşlarının fotoğraflanması sonrasında fatiha istenmesine örnek bkz. "İnternette Online Fatiha Okuma Dönemi" <http://mehmetayaz.blogspot.com.tr/2007/09/internette-online-fatiha-okuma-dnemi.html> (13.06.2015)

451 Parladr, "İslam'da Dua", s. 530-535.

ibadette bulunmak⁴⁵², dua etmek⁴⁵³, yardım dilemek (istiane), nida, çağırnak⁴⁵⁴, davet etmek⁴⁵⁵, istemek (sual-istiğase)⁴⁵⁶, Allah’a yakarılan söz, isim koyma (tesmiye)⁴⁵⁷, iman etmek⁴⁵⁸, tapınmak, yalvarmak⁴⁵⁹, yüceltmek⁴⁶⁰, anlamlarına gelmektedir.⁴⁶¹

Kur’an’ı Kerim öncelikle kulların Allah’a duada, niyazda bulunması gerektiğini belirterek bunun nasıl olacağına dair de usulleri açıklamıştır. Müslümanlara, dua esnasında Allah’a nelerin talep edilmesiyle ilgili bilgiler sunularak, peygamberlerin⁴⁶² ve bazı müminlerin, meleklerin, cennetkilerin, cehennemdekilerin⁴⁶³, araftakilerin⁴⁶⁴, nankörlerin, hayır yapmadan ölenlerin⁴⁶⁵, müşriklerin, şeytanın⁴⁶⁶, kâfirlerin⁴⁶⁷, duaları örnekler verilerek izah edilmeye çalışılmıştır. Müminlere sadece dünya hayatı olmadığı vurgulanarak, onlardan samimi bir hâl ile hem dünyalık hem de

452 Şuara, 26/213.

453 Yunus, 10/10.

454 Bakara, 2/171.

455 Nuh, 71/5.

456 Bakara, 2/68; 17/11.

457 Nur, 24/63.

458 Furkan, 25/77.

459 Ankebut, 29/65.

460 İsra, 17/110.

461 Sıtkı Gülle, “Kur’an-ı Kerim’de Dua Kavramı”, **Ekev Akademik Dergisi**, Yıl:8, Sayı: 18, 2004, s.116. Ayrıca Bknz. Oman Cilacı, **İlahi Dinlerde Dualar**, Arı Basım, Konya, 1982.

462 Kur’an-ı Kerim’de Hz. Muhammed’in yanı sıra on bir peygamberin duası zikredilmektedir. Allah’a en çok niyaz eden peygamber ise Hz. İbrahimdir ve Hz. Nuh ile Hz. Musa peygamberin bedduası da dualar içerisinde.

463 Sâd, 38/61.

464 A’raf, 7/47.

465 Münafikun, 63/10.

466 Araf, 7/14; Hicr, 15/36; Sâd, 38/79..

467 Sâd, 38/16.

ahiretlik talebinde bulunulması istenmiş ve bu şekilde olunduğu takdirde duaya icabet⁴⁶⁸ edileceğinden bahsedilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de duanın usulüyle ilgili olarak Allah'ın tazimi ve tenzihi ile başlanıp övgü ifadeleriyle son bulması gerektiği belirtilmektedir.⁴⁶⁹ Dua'nın sadece Allah'a yapılması⁴⁷⁰ beyan olunarak duada istenilen talebin makul⁴⁷¹, gizli ve alçak sesle⁴⁷² gösterişsiz, samimi, kısa ve özlü olması gerektiği ifade edilmektedir.

1.2.1. Hadisler'de Dua

Kur'an-ı Kerim'de diğer peygamberlerin duasının yer aldığı gibi Hz. Peygamber'in yaptığı duaların metinleri yer almamaktadır. Fakat Kur'an tarafından açıklanan Hz. Peygamberin nasıl yapması gerektiği dualar hadis metinlerinde ayrıntılı bir şekilde zikredilmektedir. Hz. Peygamber, dua konusunda söylediği ve yaptığı bazı davranış biçimleri, lafızlar Kur'an-ı Kerim'e göre uygunluk arz etmekteydi, daha öncesinde bahsetmiş olduğu husus üzerine ilgili ayetler nazil olduğunda ise kendi buyurduğundan vazgeçerek ayet lafızları ile dua eder ve bunları tavsiye ederdi. Hz. Peygamber Kur'an-ı ve onun sunduğu ahlakı kendisinde birleştirmiş bir resul olarak emreolunan tevbe ve istiğfarı uygulamış ve bununla da iftihar edip çokça dua eden bir kul olmuştur.⁴⁷³ Hadislerde Müslümanların etmesi gerektiği duanın gerekliliği hakkında birçok ifade vardır. Ayrıca hadislerde

468 Bakara, 2/86.

469 Yunus, 10/10.

470 En'am, 6/71; Yunus, 10/106; Şuara, 26/213.

471 Duhan, 44/51; Kasas, 28/88; Mü'minun, 23/99-100; İsra, 17/11.

472 A'raf, 7/55; 19/3.

473 Veli Atmaca, "Hadiste Dua Edebiyatı'nın Oluşumu ve Kaynakçası", **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt:9, Sayı:27, 2007, s.62-64.

dua etmenin bir çeşit ibadet olduğu belirtilmektedir. Hadislerde dua, müminlerin imanı⁴⁷⁴, ibadetin özünü⁴⁷⁵ teşkil etmektedir. Bu nedenle Allah'ın takdiri ve kazası olsa bile dua edilmesinin gerektiği⁴⁷⁶, edilmediği takdirde bunun gaza zaba neden olabileceği⁴⁷⁷ belirtilmektedir.

1.3. İslam'da, Sunu ve Sunak

İslam anlayışında, diğer dinlerde olduğu gibi sunak düşüncesi bulunmamaktadır. Kutsal kılınan mescidler dışında⁴⁷⁸, gelmiş geçmiş dinlerde bir mekâna, bir eşyaya kutsallık atfetme anlayışı İslam dininde yoktur. Hz. Ömer'in, Hudeybiye antlaşması öncesi beyatın yapıldığı ağacı, sonrasında müslümanlar tarafından yoğun ilgi görmesi üzerine, kesmesi dinin uygun gördüğünün haricinde kutsal addedilmesinin önüne geçilmesine yönelik bir örnektir. Ancak günümüzde dini bir dayanağı olmadan kabir, tekke, türbe gibi belli mekânlara kutsallık atfedilmekte ve bu mekânlarda dinin cevaz vermediği bir takım uygulamaların yapıldığı gözlemlenmektedir. Allah'ın rızasını kazanmak ve duanın kabulü için yapılan ibadetler “yeryüzü bana mescid kılındı”⁴⁷⁹ mucibince her yerde yapılabilmektedir. İslami kurallara uygun olduğu takdirde tüm yeryüzü bir ibadetgah'tır.

İslam'da sunu, diğer dinlerde anlaşılanın, yani tanrıya sunulacak bir nesnenin, kurban, yemek, içki vs ikram

474 Buhari, İman, 2.

475 Tirmizi, De'avat, 1

476 Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, **Müsned**, Daru'l-Hadis, Kahire, 1416/1995, c. IV, s. 461, Nr.13417.

477 İbn-i Mace, Dua, 1.

478 Buhari, Enbiyâ, 8; Ebu'l-Hasen Müslim b. Haccac, **es-Sahih**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut (ty), Mesâcid, 2.

479 Ahmed b. Hanbel c.3, s.37. nmr.2255; İbn Mace, Teyemmüm 1.

takdimeleri gibi olması düşünülemez. Zira diğer dinlerde tanrıya sunulacak şey özel kutsiyet atfedilmiş bir mekânda yapılabilmektedir. İslam’da Allah’a takdim edilebileceğini düşündüğümüz, yani rıza-ı ilahiye için yapılacak takdimeler her yerde mümkündür. Özel bir yapısı, ayrı bir mekanı da yoktur. Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak maksadıyla icra edilen kurban ibadeti de diğer dinlerde olduğu gibi özel bir mekâna hasredilmemiştir.

1.3.1. Sunu ve Sunağın Manası ve Önemi

Araştırmanın buradaki konusu olan İslam’da Sunu başlığı, İslam literatüründeki infak kavramıyla hemen hemen örtüşmektedir. Gerçi infak Kur’an-ı Kerim’de mali yükümlülükleri ve ibadetleri anlatan terim olması hasebiyle bir malın, hayır işlernek suretiyle, bir başkasına verilmesi veya sahibinin elinden çıkması olarak görülmüştür.⁴⁸⁰ Ancak Hz. Peygamber’in “Güzel söz sadakadır”⁴⁸¹ ifadesi infakın sadece mal ile sınırlı olmayacağını göstermektedir. İnfak bir kişinin sahip olduğu mal ve diğer şeyleri insanların iyiliği ve hayrı için Allah yolunda sarf etmesi, Allah rızası için takdim etmesidir.

İnfak sadece maddi olmayıp bireyin sahip olduğu diğer tüm imkânlar ile de mümkün olmaktadır. Diğer bir deyişle infak insanın sahip olduğu mal ve diğer güzellikleri başkalarıyla paylaşmasıdır.⁴⁸² O halde müslümanların sahip olduğu olanakları Allah rızası gözetmek maksadıyla diğer bir kişi ile paylaşması, sadaka, zekat vermesi, kurban kesmesi,

480 Yunus Ekin, “Dünyevileşmeye Bir Çözüm Olarak İnfak Anlayışı” **Sakarya Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi**, Sayı: 6, 2002, s.82.

481 Buhari, Cihad, 128; Müslim, Zekat, 56.

482 Durak Pusmaz, “Kur’an-ı Kerim’de İnfak Kavramı”, **Diyanet İlmi Dergi**, Cilt:35, Sayı:4, 1999, s.49.

toplum yararı gözetilen hizmetleri yapması maddi ve bedeni sunular olarak görülür. İnsanın haiz olduğu ve uyguladığı bu tür hasletler Kur'an-ı Kerim'de ve Hadislerde övülmekte ve ifası istenmektedir.

1.3.2. Sunu ve Sunak Çeşitleri

Her ne kadar İslam'da takdimeleri diğer dinlerdeki gibi düşünemesek de Allah rızası için yapılan hem maddi hem de bedeni bazı sunular mevcuttur. Buradaki sunudan maksat Allah rızası için, onun sevgisini kazanmak, rahmetine sığınmak, gazabından sakınmak ve duaların kabulü için yapılan dinin uygun gördüğü bazı fiiliyatlardır. Diğer dinlerde anlaşıldığı üzere sunağın İslam dininde tam manasıyla karşılığı bulunmamaktadır. Fakat kıran ve temettü hac farızasının edasının rüknu olan kurban sunumunun yapılması belirli bir mekâna hasredilmektedir. Müzdelifenin kurban takdiminin yapıldığı bir yer olarak varsaydığımızda, buranın Müslümanların hac farızasından sonra Yaraticıya kurban sunduğu özel bir mekân olarak düşünülebilir. Ayırca mescidlerde imamın namazı kıldırıldığı yer (mihrab), insanların Allah'a tazim gösterdiği hususi bir yapı olarak görülebilir.

Osmanlı döneminde görülen sadaka taşları, tekkelerde bulunan zekat sandıkları ile günümüzde bazı cami, vakıf ve derneklerde konulan sadaka kutuları fıkıh kaidesi gereği dinen benimsenen bir amaca götürdüğü için güzel kabul edilmiş⁴⁸³ ve yıllarca uygulana gelmiştir. Bu tür uygulamalar insanların birbirini görmeden yardımlaşmayı sağlayan bir araç niteliğindedir. Tarihten günümüze dek gelen bu tür

483 Ebu'l Abbas Sihabüddin el-Karafi, *Envaru'l Buruk fi Envâi'l Furuk*, I-IV, Âlemu'l Kutub, c. III. s.3.

yardım araçları da Müslümanların Allah'ın rızasını kazanmak, herhangi bir musibetten, sıkıntıdan kurtulmak, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek maksadıyla takdimini gerçekleştirebildiği bir sunak olarak düşünülebilir.

1.3.2.1. Maddi

Allah'ın rızasına mazhar olmak gayesini taşıyan dünya ve ahiret hususunda da beklentisi olan İslam inancına mensup müslümanlar tarafından maddi (mâli) olarak gerçekleştirilen sunulardır.

a) Sadaka

Kur'an-ı Kerim'de, Allah Peygamber'e (sav) "Mü'minlerin mallarından sadaka al ki, malları arınsın, kendileri de temizlensin. Ve onlara dua et. Hiç şüphe yok ki senin duan onlar için sükûn ve huzur kakynağıdır. Ve Allah mutlak işiten ve bilendir"⁴⁸⁴ buyurmuştur. Bu ayette sadaka tabiri kullanılmaktadır. Burada zikredilen sadaka genel manayı kasdetmektedir ve fakir fukaraya Allah rızası için karşılıksız verilen mala ya da paraya denmektedir. Sözedilen sadaka tabiri zekât ve fitreyi de kapsamaktadır. Zekât farz, fitre vaciptir, bu ikisi dışında kalan sadakalar ise kişinin iradesine tevdi edilmiş olup dileğine göre verip vermemekte serbesttir.⁴⁸⁵ İslam'ın diğer ibadetlerinde olduğu gibi sadaka da yani (zekat, fitre ve diğer sadakalar), yalnızca dünya veya ahirete yönelik bir ibadet olmayıp, dünyevi ve uhrevi gayeleri beraberinde barındıran bir ibadettir.⁴⁸⁶ Ku-

484 Tevbe, 9/103.

485 M. Şevki Özmen, "Sadakanın Önemi", **D. İ. Başkanlığı Dergisi**, Cilt: 4, Sayı:12, s.215.

486 Hüseyin Certel, "Psiko-Sosyal Açıdan Zekât", **Atatürk Ün. İlahiyat Fak. Dergisi**, Sayı: 13, 1997, s.348.

lun, O'nun hoşnutluğunu kazanmak, rızasına nail olmak, Rabbi'ne yaklaşmak gibi maksatlarla dünyevi ve uhrevi karşılığının yanında saadeti, huzuru da beklediği sosyal hayatta kişiye çeşitli faydalara sevk ettiği bir ibadettir. Bu nedenle sadaka vermek Müslümanların müracaat ettikleri bir ibadettir. Böylelikle bir Müslümanın bu fiilati gerçekleştirmesiyle yaratıcısına bağlılığı, sevgisi, saygısı, tazim ve şükranı gösterilmiş olur. Kur'an-ı Kerim'de zikredilen "Allah'ın, kullarının tevbesini kabul ettiğini, sadakalar aldığını, Allah'ın tevbeleri kabul ve merhamet eden olduğunu bilmiyorlar mı?"⁴⁸⁷ ayetine baktığımızda sadakaların Allah tarafından alındığı belirtilmektedir. O halde konu ile ilgili ayetleri de göz önünde bulundurduğumuzda sadakaların Allah'a takdim edilen birer sunular olduğunu da ifade edebiliriz.

b) Kurban

Kurbanı inanan bir kişinin kutsalla ilişki, iletişim kurmasını, yakınlaşmasını sağlayan bir araç olarak zikretmiştik. Bu ibadetin özünde yaradanı için kendisinin değerli saydığı, önem atfettiği bir şeyden fedakarlıkta bulunarak feragatı söz konusudur. Kurban ibadeti başlangıçta Allah'ın rızasına erme, sağlığa kavuşma, kötülüklerden korunma, günahlardan arınma, tevbe, şükür ve kefaretiyle yapılmaktadır. Burada sunulan kurbanın, diğer pagan dinlerinde uygulanan farkı vardır. Bir paganın tanrısına sunduğu kurbanda onun kendisinin veya ruhunun kurbanı yemesi inancı hakimdir. İslam'da böyle bir durum söz konusu değildir. Zira Kur'an-ı Kerim'de Allah için sunulan kurban takdimlerinin ne etlerinin ne de kanlarının Allah'a ulaşacağından bahsedilmektedir. Allah'a ulaşacak olanın müslümanların

487 Tevbe, 9/104.

sadece yaratıcısı için yaptığı gösteriştense uzak amel ve ibadetleridir.⁴⁸⁸ Burada kurbanın manası genel tutulmuş olup, nezir, akika, sadaka gibi ayırım söz konusu edilmemiştir; zira kurban ister farziyeti bakımından ister mubahlık bakımından sonuçta Allah’a takdim edilen bir sunudur.

Ayrıca ayette “dünya hayatını ahiret hayatı karşılığında satanlar”⁴⁸⁹ olarak Kur’an’ın nitelendirdiği, dünyadaki elde edecekleri maddiyatı geri planda bırakarak bedenleriyle kendini feda eden şehitleri de düşündüğümüzde kendilerini baki ahiret hayatı uğruna Allah’a takdim etmeleri konumuz açısından önemlidir. Her ne kadar İslam dininde insanın hangi sebeple olursa olsun kurban olarak sunulmasına cevaz verilmese de Allah’ın rızası, dinin bekası için insanın kendisini Allah’a sunması caiz görülmüştür ve övülmüştür.⁴⁹⁰ Burada zikrettiğimiz şehitlik hem maddi hemde bedeni bir hüviyete haizdir. Şehitlikle ilgili ayetleri örnek olarak aldığımızda maddi sunular içerisinde kurban başlığı altında ifade etmemiz daha uygun düşecektir.

c) Kefaretler

Kefaret, İslam dininin belirtmiş olduğu emir ve nehiylerini uygulamayan İslam’a iman etmiş kimselerin cezalandırılması maksadıyla ve affedilmesi temennisiyle sorumlu tutulduğu köle salıverme, fakirleri doyurma, giydirme, oruç tutma gibi ceza içerikli mali (maddi) veya bedeni ibadettir.⁴⁹¹ Kefaret, belirli bir dini kuralın çiğnenmesi neticesinde kul ve kamu hakkı telafisi için değil; Allah hakkına ilişkin ahirete

488 Hac, 22/37.

489 Nisa, 4/74.

490 Hac, 22/58; Tevbe, 9/111; Âli İmran, 3/157-158.

491 Abdudullah Çolak, “Oruç Kefaretinin Dayandığı Hadislerin Tahlili”, **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl:9, Sayı: 23, 2005, s.163.

taalluk eden sonuçların telafisi için bu yükümlülüğten kurtulmanın bir aracıdır, işlenen günahın Allah tarafından affedilmesine yönelik bir taleptir.⁴⁹² Öyleyse Allah'ın affetmesine karşılık bir istek olan kefareter, kulun Allah hakkını ödemesi bakımından yaratıcıya hem maddi hem de bedeni bazı şeylerin sunusunu icra etmesi için bir fırsat niteliğindedir.

Kefâretlerin nedeni islam'ın uygun gördüğü, yapılması gerekli bir şeyin yapılmaması halinde veya uygun görmediği bir durumun vuku bulması durumunda cereyan eden günah tabir edilen hatalı davranışlardır. O halde sergilenen bu olumsuzluğu bertaraf etmek gayesi ile Allah kullarını affettirmesine kefareter ile olanak sağlamıştır. Kur'an ve Sünnet'te belirtilen veya sadece Hz. Peygamber'in söz ve uygulamasıyla sabit olan kefâret nevileri olarak; kasten yapılan yeminin bozulması⁴⁹³, zihar yemini⁴⁹⁴, kastetmeksiz adam öldürme⁴⁹⁵, ihramlı iken avlanma veya traş olma⁴⁹⁶ hayızlı kadın ile cinsi münasebet ve Ramazan orucunun bilerek bozulmasını⁴⁹⁷ zikredebiliriz.

3.3.2.2. Bedeni

Allah'ın sevgisini, beğenisini kazanmak, onun rızasına kavuşmak maksadını taşıyan, dünyada ve ahirette saadete erme beklentisi olan Müslümanlar tarafından bedenen gerçekleştirilen sunulardır.

492 Rahmi Yaran, "Keffaret", **DİA**, XXV, s.180.

493 Maide, 5/89.

494 Mücadele, 58/2-4.

495 Nisa, 4/92.

496 Bakara, 2/196.

497 Alauddin Abdülaziz b. Ahmed el-Buhari, **Keşfu'l-Esrar**, Daru'l-Kütübî'l-İslamî, (ty), c. II, s. 647-648.

a) Hac Menasiki

İslam Dini'nin beş şartından biri olan Hac ibadeti, hem bedeni, hem de mali bir ibadettir. Hac, insanın bedence sağlığının ve mali varlığının bir şükran ifadesidir. Bu ibadeti ifa etmek isteyen bir müslüman, sevdiği her şeyini ailesini, vatanını, evini terkederek, Allah'a yakınlaşmak, O'nun rızasına ulaşmak ve emirlerini yerine getirmek için İslam'ın kutsal addettiği topraklara gitmektedir.⁴⁹⁸ Bu kutsal topraklarda haccın rükunlarını eda etmektedir. Hac'da ifası gerekli, Kâbe'de tavaf etme, müzdelifede vakfeye durma, Sâfâ ile Merve arasında say yapma gibi haccın bedenlen gerçekleştiren ibadetleri kişinin kendisini bizatihi yaratıcıya karşı sunduğu takdimeler olarak görülebilir.

b) Hacet Namazı

Hacet namazı müslümanların Allah'tan dilek ve isteklerini bildirmek maksadıyla Allah rızası için kıldıkları namazdır. Hacet namazı ile; sağlık, afiyet, eş, evlat, huzurlu bir yaşam, sınavlarda başarılı olma gibi dünyaya yönelik taleplerin yanında affedilme, cennete girme, şefaate nail olma, kabir ve cehennem azabından korunma gibi ahirete yönelik istekler de söz konusudur. Bunun için müslümanlar Cuma geceleri, mübarek gün ve gecelerde, kandillerde veya diledikleri bir gün ve zaman dilimi içerisinde Allah'a dualarının kabulü için namaz kılarlar.

c) Toplum Yararına Yapılan Hizmetler

Toplum yararına olarak görülen hizmetlerin yapılması Müslüman'ın icra ettiği bedeni sunulara girmektedir. Çün-

498 İsmail Cerrahoğlu, "Kur'an-ı Kerim'de Hac", **D.İ.Başkanlığı Dergisi**, Cilt:9, Sayı: 102-103, 1970, s.361.

kü burada yapılan hizmetlerdeki gaye, Allah'ın rızasına kavuşacak, dine ve topluma yararlılıklar göstermektir. Hz. Peygamberin 'insanoğlunun ölümünden sonra amel defterinin kapanmayacağı ile ilgili sadaka-i cariyeye, faydalanan ilim ve kendine dua eden salih evlat'⁴⁹⁹ ifadesi toplum yararına yapılan hizmetlerin gerekçesini ve yönetimini açıklar mahiyettedir. Müslüman bir kişinin insanlığa fayda sağlayacak bir eser bırakması, herhangi bir kişinin insanlığın, nebatatın, hayvanatın nasiplenmesi niyetiyle ağaç dikmesi⁵⁰⁰, karşıdan karşıya geçmeye çalışan yaşlı, çocuk, sakat kişilere yardım edilmesi, faydalı ilmin öğrenilmesi ve öğretilmesi gibi örnekleri sayılamamak derecede yüzlerce misaller toplum yararına yapılan hizmetler olup sadaka türünden gerçekleşen sunulardır.

1.4. Kutsal Metinlerde Sunu ve Sunak

Bir önceki başlıklarda İslam'da sunu ve sunak çeşitleri ele alınmıştı. Burada ise İslam Dini'nin en önemli metinleri olan Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde sunu ve sunak kavramları incelenerek, bu kavramlarla ilgili örnekler aktarılmaya çalışılacaktır.

1.4.1. Kur'an-ı Kerim'de Sunu ve Sunak

İslam literatüründe ilk sunu Hz. Adem'in oğulları Habil ile Kabil tarafından gerçekleştirildiği bilinmektedir. Vuku bulan bu hadise, Kur'an-ı Kerim'de zikredilmektedir.⁵⁰¹ Korumuz açısından önem arz eden Allah'ın Hz. Peygamber

499 Ebu Davud, Vesâya, 14.

500 "Müslüman bir kişi bir ağaç diker de ondan insan, hayvan veya kuş yerse, bu yenen şeyler kıyamet gününe kadar o Müslüman için sadaka olarak yazılır." Bkz. Müslüm, Mûsâkat, 10.

501 Maide, 5/27-31.

için, “Onlara Adem’in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat, Hani birer kurban sunmuşlardı da birisi kabul edilmiş diğer birisi ise kabul edilmemişti”⁵⁰² ifadesidir. Burada hadisenin tamamını zikretmek⁵⁰³ konumuz dışına çıkacağı anlamına geleceği için sadece ayette ilgili kısma yer verilecektir. Ayrıca Habil ile Kabil’in sunusunun gerçekleştiğinin göstergesi, gökten inen bir ateşin o sunuyu yok etmesi; kabul edilmeyen takdimenin ise yırtıcı hayvanlar tarafından yenmesiydi.⁵⁰⁴ Habil ile Kabil’in sunusunu belli bir yapıya, sunaka mı, mekâna mı nereye bıraktığı ile ilgili herhangi bir bilgi de yoktur. Yalnız her ikisinin bıraktığı sunular bir dağın tepesi olarak zikredilmektedir.⁵⁰⁵

Konumuz ile alakalı diğer bir örnek, Allah’ın Hz. İbrahim’den oğlu Hz. İsmail’i kurban olarak sunması hadisesi verilebilir. Burada, Hz. İbrahim, Allah’tan salih bir evlat niyaz etmiş ve duası kabul olunarak kendisine uysal bir oğul müjdelenmiştir. Çocuk babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa gelince yavrusuna kendisine bir rüya gördüğünü ve Allah’a sunması gerektiğini sorduğunda, çocuğun emrolunanı yap babacığım, beni sabredenlerden bulursun mukabelesi neticesinde Hz. İbrahim’in emri uygulaması ve akabinde oğlunun yerine bir kurban verilmesi anlatılmaktadır.⁵⁰⁶ Allah’ın Hz. İbrahim’i ve oğlunu sınaması olarak kabul edilen bu vakıa ve sonrasında Yaratan’ın özelde Hz. İbrahim’e genelde ise tüm insanlığa ikram ettiği kurban

502 Maide, 5/27.

503 Ömer Faruk Harman, “Hâbil ve Kâbil”, **DİA**, XIV. 376-377.

504 Ebû Muhammed el-Beğavî, **Meâlimü’t-Tenzil**, Beyrut 1985, II. 240.

505 Mustafa Öztürk, “Kur’an, Kitab-ı Mukaddes ve Sümer Mitolojisinde Habil-Kabil Kışası”, **Ç. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi**, Cilt:4, Sayı:1, 2004, s.5.

506 Saffat, 37/100-111.

müslümanların Allah'a sunacakları takdimenin neviini de gösterir mahiyettedir.

Yukarıda örneklendirdiğimiz her iki misal Allah'a takdim edilen kurban neviinden şeylerdir. Kur'an-ı Kerim'de Âli İmran suresinde söz konusu olan İmran'ın karısının karında olan evladını (Meryem) sırf Allah'a adaması (sunması) ve takdimimi kabul et⁵⁰⁷ diye duada bulunması kurban sunusu olmayıp Allah'a hizmet konusunda insanın adanmasına, takdim edilmesine örnektir.

Allah'a yakınlaşma, rızasını kazanma, şükranı ifade etme aracı olarak kurban sunusu Kur'an-ı Kerim'de bir çok yerde zikredilmektedir. Özellikle kurban takdimesinin yapılması hususunda 'Allah'ın, her ümmet için kendilerine rızık verilen kurbanlık hayvanların kendi isminin anılarak kesilmesini meşru kıldığını'⁵⁰⁸ belirtmesi konumuz açısından önemlidir. İslam düşüncesinde insanlığın kurban sunusunu icra ettiği yönünde bir bilginin olması bu ayet ile. Nihayetinde ister nezir, akika isterse sadaka veya keffaret kurbanı olsun İslam'a göre her ne sebeple olursa olsun Allah rızası için kesilen kurbanın ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşmaktadır. Ulaşan sadece ve sadece Allah için yapılan gösteriştin, riyardan uzak ameller ve ibadetlerdir.⁵⁰⁹

Kur'an-ı Kerim'de müslümanların Allah'a ve O'nun rızasına yönelik kurban sunusu haricinde diğer sunularla alakalı takdimeler de zikredilmektedir. Bu tür sunuları genel anlamda maddi (mali) ve bedeni sunular olarak sınıflandırılmıştı. İki çeşit gruplandırılan sunularda genel düşünce

507 Âli İmran, 3/35.

508 Hac, 22/34-35.

509 Hac, 22/37.

sadaka esaslı olup tüm sunular insanlık için yararlılık gösterme, Allah'ın affına mazhar olma, günahlardan uzaklaşma, ilahi iltifata layık olma niyeti taşımaktadır. Kur'an-ı Kerim'de zikredilen sadaka türünden olan bu ibadetlerin, bizatihi Allah tarafından alındığı ibaresi⁵¹⁰ göz önünde bulundurulduğunda, Allah'a takdim edilen birer sunular olduğu ifade edilebilir.

Önceki bölümlerde dua araçlarında 'yerler' alt başlığında Allah'a ibadet etmeye vesile olan nişanelerden söz edilmişti. Bu gibi Allah'ın şairi⁵¹¹ olarak ifade edilen mübarek mekânlar, müslümanların ibadetlerini yapmalarında öncelikli yerler olduğu gibi, tavsiye edilen mekanlardır.⁵¹² Allah'ın nişaneleri olarak nitelenen bu özel yerlerde kulların kendilerini ibadet aşkıyla sunmaları bizce kayda değerdir. Gerçi sunak kavramı üzerinde düşünüldüğünde İslam'da o türden anlaşılan bir sunağın olmadığı ifade edilmişti. İslam açısından ehemmiyetli olan mekânlarda müslümanların ibadet etmeleri, kendilerini Allah'a ve onun rızasına layık olmaya adadıkları düşünüldüğünde buraların da müslümanların kendisini sunduğu sunaklar olarak düşünülmesi mümkündür.

1.4.2. Hadislerde Sunu ve Sunak

Kur'an-ı Kerim'de müslümanlara yapılması istenilen veya tavsiye edilen sunular hadislere nazaran detaylı değişimlerdir. Hadisler, Kur'an-ı Kerim'in açıklaması mahiye-

510 Tevbe, 9/104.

511 "Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın nişanelerindendir. Kim Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini de tavaf etmesinde bir beis yoktur. Kim gönülden iyilik yaparsa, karşılığını görür. Doğrusu Allah şükürün karşılığını verendir ve bilendir." Bakara, 2/158.

512 Bakara, 2/198-196.

tinde olduğu için müminlerin anlayacağı ve uygulayacağı biçimde daha tafsilatlıdır. Bu nedenle Kur'an tarafından belirtilenlerin ayrıntıları, Hz. Peygamberin nasıl yaptığı hususu, ne söylediği hadis metinlerinde zikredilmektedir. Hz. Peygamberin, sunu, takdimeler konusunda söz ve fiiliyle yaptığı bazı uygulamalar, elbetteki Kur'an-ı Kerim'e göre uyum arz etmektedir.

Hz. Peygamber Kur'an-ı ve onun arz ettiği prensipleri kendisi bizatihi gerçekleştirmiş ve örneklendirmiş bir peygamber olarak emir olunanı olduğu gibi ifa etmiş ve bununla da Müslümanlara emsal teşkil etmiştir. Hadislerde Müslümanların yapması gerektiği çeşitli ibadetler hakkında birçok ifade vardır. Ayrıca hadislerde izah edilen sunuları hayata geçirmenin bir çeşit ibadet olduğu da belirtilmektedir. Hz. Peygamber'in "bir hurma da olsa sadaka ver"⁵¹³ buyurması Allah'a takdim edilecek sununun insanların gücü nispetince olabileceğini göstermektedir. Bu gücü yettiğince yapılabilecek olan şeyin Allah'ın rızasını taşımak maksadıyla olması önemlidir. Bir ağaç dikmenin⁵¹⁴, güzel söz sarfetmenin, gülümsemenin dahi ibadet olarak görüldüğü İslam dininde Allah'a sunulan takdimelerin ne kadar geniş olduğu Hz. Peygamber'in sünnetinden anlaşılmaktadır. Hadislerde sunu kavramını Hz. Peygamberin şu hadisi özetlemektedir: "İnsanoğlu öldüğünde üç şey hariç, amel defteri kapanır. Bu üç şey, sadaka-i cariyeye, faydalanılan ilim ve salih evlattır."⁵¹⁵

513 Buhari, Zekat, 8; Müslim, Zekat, 63, (1014).

514 Bkz. Müslim, Müsâkât, 10.

515 Müslim, Vasiyyet 14. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Vasâya 14.

ALTINCI BÖLÜM

DUA, SUNU VE SUNAK MUKAYESESİ

1. ÇEŞİTLİ DİNLERİN DUA, SUNU VE SUNAK YÖNÜNDEN MUKAYESESİ

İlk bölümlerde, çeşitli dinlerde dua sunu ve sunak hakkında çeşitli malumatlar sunulmuştur. Bu bölümde ise zikredilen bilgilerin genel mukayesesi yapılacaktır. İncelemesi arz edilen çeşitli dinlerden maksat, ilahi dinlerin dışında kalıp da geçmişte mensubu bulunan veya bulunmayan dinlerdir.

1.1. *Dua Yönünden Mukayese*

Tarih boyunca dua etmeyen kişi veya kişilere rastlanılmamıştır. İnsan ve din nasıl birbirinden ayrılmaz bir bütünü oluşturuyorsa dualarda bu bütünün içerisinde yer almaktadır. Genel itibarıyla ibtidai dinlerde dua insanı kötülüklerden, tanrı veya tanrıların gazabından korunma, dünya nimetlerinden faydalanma olarak düşünülen bir ritüel olarak görülmüştür.

Mezopotamya’da MÖ. 4000-3000 yıllarında yerleşik kültüre geçiş ile birlikte insanlık kültür ve medeniyetinde önemli değişiklikler olmuştur. Hassaten bu bölgelerde tapınakların inşa edilmesi sonrasında dinin ve dini ritüellerin, din adamlığı müessesinin, mimarının şekillendiği gözlenmiştir. Dolayısı ile icra edilen ibadetler, dualar ve sunu merasimleri daha sistemli bir hale getirilmiştir. Bu bölgede tarih sahnesinde yer almış Sümer, Babil, Akad, Hitit gibi devletlerin milletleri de aynı dini hususiyettedirler. Yine antik dönem milletlerinin inandıkları düşünceye binaen kendilerinin yaratılma gayesi, tanrılara mabed inşa etmek, kurbanlar sunmak, dualar etmek şeklindedir. Bu sebeple yapageldikleri tapınaklarda, insan figürleriyle simgeledikle-

ri tanrılarının heykellerini yapmış, çeşitli dualar ile onlara sunularını gerçekleştirmişlerdir.

Babil medeniyetine ait metinlerde tanrılara gösterilen hürmet incelendiği taktirde bu dönemlerde tanrıya edilen duaların içeriklerinin neler olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Söz konusu bu metinlerde hanelerin şenlenmesi, tüm sıkıntılardan kurtulmak gibi sebeplerden ötürü tanrıya dualar edildiği, mabedlerinde yiyeceklerden adaklar sunularak buhurlar yakıldığı bilinmektedir.

Antik Mısır ile ilgili kaynaklarda, buradaki insanların inanç sistemi, dini yaşamı konusundaki bilgilerin mitoloji türünden eserler olması hasebiyle bilgiler kesin değildir. Yine mezopatamya bölgesinde olduğu gibi Mısır'da da şehirleşmeyle birlikte dini müesseselerde kurumsallaşmalar gözlenmiştir. Mısır'da çok tanrılı (İsis, Osiris Horus vb) bir inanç olduğu için tapınaklarda bir çok tanrı tasvirleri oluşturulmuştur. Dönem dönem Mısır'da tanrı düşüncesi farklılık göstermiştir. Güneş tanrısı Ra'nın zamanla yerini Osiris'e bırakması gibi örnekler Mısır'da tanrı düşüncesinin de değiştiğini, doğal olarak Mısır halkının da dualarında farklılık arz ettiğini ispatlamaktadır. Bu dönemde tanrıya hizmet etmek krala hizmet etmekten daha önemli olduğu için dini kurumsallaşmalar olmuş ve rahiplik teşkilatı oluşturulmuştur.⁵¹⁶

VI. Hanedan sonrasında Mısır'da din algısı değişmiştir. Özellikle zengin, fakir, çiftçi, din adamı ile firavun arasında bazı engeller kalkmıştır. Devam eden XI., XII. Hanedanlar döneminde halka bazı haklar verilerek onlara dini metinler aktarılmıştır. Her bireye dua edebilmesi ve sunaklar inşa

516 Erik Hornung, *Anahatlarıyla Mısır Tarihi*, s.41.

edebilmesi imkanı tanınmıştır. Eski Mısır'da özellikle tarım kesimi toplumunda ineğe (Hathor Tanrıçası) tapınmak, dua etmek ve takdimeler sunmak mevcuttu. Çünkü inek bereketi simgeleyen en büyük anayı temsil etmekteydi. Çocuk sahibi olmak isteyenlerin ana tanrıçaya (Hathor) dua etmesi ve adak sunması⁵¹⁷, bereket için bereket tanrıçası İsis'e ilk ürünlerden sunmaları. Osiris adına yapılan bir çok sunaklar, tapınaklar⁵¹⁸ bu dönemin dua anlayışını izah etmektedir.

Yunan dininin ilk kaynağını İlyada ve Odysseia destanları oluşturmaktadır.⁵¹⁹ Dor'ların hakimiyetinin devam ettiği bu dönemlerde Yunanlıların çoklu tanrı anlayışı ve on iki tanrı 'Olympos düşüncesi' şekillendirilmiştir. Din adına yapılan duaların gayesi kendi biçimlendirdikleri kahramanlar ile tanrılar arasındaki irtibatı sağlamak içindir. Antik dönem Yunan toplumunda çeşitli toplantı, festival, savaş gibi faaliyetler dua ile başlamaktaydı. Diğer inançlarda olduğu gibi Yunan milletlerinin dini geleneklerinde dua, tanrılar ile halkın arasında bir bağ şeklinde algılanmış ve her tür istek ve niyazlarda bir araç haline gelmiştir.

Antik Roma'nın inanç sistemine bakıldığında, Hellenistik dönemle birlikte Yunan kültürü ve Yunan tanrılarının etkisinde olduğunu görebiliriz. Bu nedenle Roma'yı dini bakımdan Yunan inancından ayrı düşünmememiz gerekmektedir. Zira antik Roma'da çok tanrılı bir din olduğu için Romalıların dini inançlarında çok farklılığın görülmesi normaldir. Yunan dönemi ile Roma dönemi kıyas edildiğinde Roma'da toplumun inanç yapısı daha içe dönük ve kapalı-

517 Watterson, *Gods of Ancient Egypt*, s.115.

518 Anabolu, *Küçük Asya'da Bulunan Roma İmparatorluk Çağı Tapınakları*, s. 101.

519 Hamilton, *Mitologya*, s.6.

lık arz etmektedir. Bu nedenle halk kendi inandığı, koruyucu olarak gördüğü, doğa üstü tanrılarına kendi evinde inşa ettiği sunakta dualar etmekteydi.

Geçmiş ve müntesibi bulunmayan antik Mezopotamya, Mısır, Yunan ve Roma dinlerinde dua, insan şeklinde algılanan tanrılara (antropomorfizm) edilmekteydi. Bu tanrılar farklı olağanüstü güçlere haiz objelerdi. İsimlendirmeleri farklı olsa da hemen hemen her bir olağanüstülük bir veya birkaç tanrıda toplanmıştı. Bunlara kötülüklerden korunmak, tanrının gazabından emin olmak, hastalıklardan şifa bulmak, bereket, bolluk, çeşitli istek gibi maksatlarla dualarda bulunulmaktaydı.

Günümüzde müntesibi bulunan dinlerden olan Hinduizm’de en geniş ölçüde duaları kapsayan Vedalar önem arz etmektedir. Bu metinlerdeki dualarda Brahman’a övgüler yer almaktadır. Günümüzde müntesibi bulunmayan antik dönem olarak nitelendirdiğimiz dinlerdeki tanrıların olağanüstülüğüne göre benzer bir şekilde Hinduların sınıflandırdığı tanrılara (Brahma, Vişnu, Siva gibi) dualar bu dinin müntesiplerince edilmektedir. Yine bu metinlerde Vişnu’nun tezahürü olarak görülen Krişna ve Rama’ya ve diğer kutsal atfedilen varlıklara dualar bulunmaktadır.⁵²⁰ Hinduizm’de tapınaklar tanrıların ikamet ettikleri yerler olarak görüldüğünden Hindular tarafından buralar sık sık ziyaret edilip, onlara sıkıntılar, üzüntü, keder ve dertler arz edilir ve onlardan hastalıktan, çeşitli belalardan kurtulma, mal mülk evlat sahibi olma, tanrıların gönlünü alma, kefareti gibi hususlar nedeniyle duada bulunulmaktadır. Hinduizm’de

520 Cilacı, “Dua”, s. 530.

her tanrının bir mabedi, tasvirleri ve heykelleri bulunduğu için her tanrıya ait dualar vardır.⁵²¹

Hindular hem mabetlerinde hem de evlerinde tanrıların heykellerine karşı bir insana gösterilen muameleyi göstermektedirler. Tanrılar düzenli bir şekilde uyandırılır, yıkanır, giydirilir, kokular sürülür, çeşitli ikramlarda bulunur, dualarla onlara tazim edilir. Hindularca yapılanların bütün sebebi tanrıların sevgisini kazanmaktır. Hint mistisizminde, Upanişadlar'dan gelen bir dua türü 'om' bulunmaktadır. Bu, İslamiyetteki bir tür besmele gibidir.⁵²² Tanrıların isimlerini zikrederek sabah duasını evindeki *puja* bölümünde veya Ganj nehri kıyısında sabah ibadetini icra etmektedirler. Kuşluk veya öğle, akşam vakti ibadeti tanrılara yiyecek, içecek gibi materyallerin sunumu eşliğinde gerçekleştirilmektedir. Yahudilik'te yer alan erkeklerin dine girişlerinde 13. Bar Mitsva, kızların 12. Bat Mitsva yaş ritüeline benzer bir şekilde Hindu çocuklarının dine girişlerinde de *gayatri duası*⁵²³ öğretilmekte ve çocuklardan okunması istenmektedir.

Hindistan'da neşet etmiş bir diğer din olan Budizm'de dualar genel olarak bireysel yapılmakla birlikte bazen de cemaatle idrak edilebilmektedir. Hinduizm'e nazaran Budizm'de düzenli bir ayinden bahsetmek zordur. Halk tapınaklara ancak müsait olduklarında dua etmeye gitmektedir. Bu din de Hinduizm'den farklı olarak, dua ve çeşitli ritüeller herhangi bir tapınağa bağlı kalmaksızın evlerde de icra edilebilmektedir.⁵²⁴ Budizm'de aşkın bir varlığa dua etme

521 Güç, *Dinlerde Mabet ve İbadet*, s. 60.

522 Cilacı, "Dua", s. 531. Ayrıca bkz. Yitik, "Hinduizm", s.284.

523 Yitik, "Hinduizm", s. 299.

524 Güç, *Dinlerde Mabet ve İbadet*, s. 69.

söz konusu olmamakla birlikte kutsallaştırılan Buda'ya duada bulunarak ondan taleplerde bulunmak daha önemlidir.

Buda'nın çağdaşı Jina (Mahavira) tarafından kurulmuş olan Caynizm'de insanların kendi kendine yetebileceği düşüncesi nedeniyle ilahlara dua etmek gereksizdir. Zamanla müntesiplerince Tirtankaralara kutsiyetler atfedilmesi nedeniyle kutsal varlıklara inanma düşüncesi oluşmuştur.⁵²⁵ Ayrıca Jina'nın kendisi de dinin merkezine yerleşmiştir. Caynistler, Hindular ve Budistlerden farklı olarak dualarında herhangi bir tanrıya yer ayırmamaktadır. Hinduizmde tanrılara karşı bir insana gösterilen muameleye benzer bir ritüelle, Caynistler de mabetlerinde ilahlaştırdıkları Tirtankaralara aynı şekilde uygulamalarda bulunmaktadır.⁵²⁶

Hinduizm, Budizm, Caynizm'in zuhur ettiği Hindistan'da İslam'ın bu bölgelere gelmesi sonucu 14. yüzyılda başlayan İslam ile Hinduizm'in sentezleştirildiği Guru Nanak'ın öncülüğünde bir din meydana getirilmiştir.⁵²⁷ Tapınaklarda icra edilen dualar Adi Grant'tan bazı bölümlerin okunması şeklinde yapılmaktadır. Hinduizm'de, Budizm'de olduğu gibi tanrı olarak gördükleri heykeller sabah uyanırılıp, akşam yatırılmakta ve onlara bir takım takdimeler sunulmaktadır. Ancak Hinduizm'deki gibi gurulardan herhangi birinin tasvirine secde edilmemektedir.⁵²⁸ Sihlerin sabah duası İslam'daki abdeste benzer bir uygulama sonrasında Adi Grant'tan metinlerin okunması ile yapılmaktadır.

525 Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi II**, Kabalcı, İstanbul, 2003, s. 97-99.

526 Geoffrey, Parrinder, **Worship in the World's Religions**, London, 1961, s. 67-69.

527 Abdurrahman Küçük, "Sihizm", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 28, 1986, s. 391-393.

528 Huzeyfe Sayım, "Sihizm'in Din Anlayışı", s. 279.

Sihler’de, Hristiyan mabetlerinde pazar ayinlerinde gerçekleştirilen yiyecek ritüeli benzeri Guru Nanak tarafından oluşturulmuş ‘yeme-içme komünyonu’⁵²⁹ vardır.

Lao Tzu tarafından kurulan Taoizm ilerleyen zamanlarda Budizm’den etkilenecek Hinduizm’deki gibi sayısız tanrıları benimsemiş ve ona göre tapınaklar inşa edilmiştir. Budizm’den çok etkilendiği için tanrı isimleri farklı olsa da, inanç düşünceleri, dua ve ayinleri, hemen hemen yakındırlar.

Çin’in bir diğer önemli dini Kung Fu-tzu tarafından oluşturulan Konfisyüsçülük, tam anlamıyla dönemin Çin gelenek ve kültürlerini yansıtan bir inanç sistemidir. Kendisinin tanrıya çok dua ettiğini ve duanın çok faydalı olduğunu belirtmiştir. Ona göre dua bir vazifedir. Gerçi ilerleyen zamanlarda Konfıçyüs’ün düşüncelerini benimseyen halk, Konfıçyüs’e de tapınmaya başlamış, ona çeşitli dualarda bulunarak kurbanlar sunmuşlardır.

Animist öğeler içeren VI. yüzyılda Japonya’da neşet etmiş bir inanç olan Şintoizm, Budizm’den, Konfısyüsçülüğten etkilenmiş ve zamanla da milli bir din haline gelmiştir.⁵³⁰ Şintoizm’de dini ritüel olarak kamilere (tanrılar) dua okumak önemlidir. Bu dinde tanrıların nazarlarını üstlerine çekmek maksadıyla dualara el çırpılarak başlanmaktadır. Dua salonunda bir perdenin arkasında, örtünün altında tanrının vücudunu (Şintay) temsil eden bir takım nesneler bulunmaktadır.⁵³¹ Burada edilen dualar genel olarak dünyalık talepler içermektedir.

529 Güç, **Dinlerde Mabed ve İbadet**, s. 83.

530 Demirci, “Bir Din Olarak Şintoizm”, s. 319.

531 Sarıncıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, s. 215.

Genel itibariyle günümüz doğu dinleri olarak zikredilen Hinduizm, Budizm, Caynizm, Sihizm, Taoizm, Konfigyüsçülük ve Şintoizm’de dua içerikleri farklılık arz etse de gayesi bakımından dualar hemen hemen benzerdirler. İnsan tiplemeleri halindeki tanrılara bireysel veya cemaat şeklinde, tapınakta veya herhangi bir mekânda çeşitli sağlık, bereket vb. taleplerle dua ve niyazlarda bulunmaktadır.

1.2. Sunu ve Sunak Yönünden Mukayese

İnsanla birlikte varlığı devam eden bir olgu olan dua, kutsallık atfedilen objeye bağlılığın simgesi olmuştur. Aynı zamanda duanın eyleme dönüşmesi olarak görülen sunular da tanrıya yakınlığın bir aracı haline gelmiştir. Genel itibariyle ibtidai dinlerde sunaklar dini törenlerin icra edildiği, kanlı kurbanların veya buğday, arpa, meyve, tuz, yağ, şarap gibi çeşitli kansız sunuların tanrıya arz edildiği belirli yapılar olmuştur.

Mezopotamya’da şehirleşmeyle birlikte dinin de kurumsallaşması ile din adamları müessesesi oluşmuş, tapınak kültürü gelişmiş, dini yaşam alanında bir çok değişiklik gerçekleşmiştir. Bölgede yaşayan milletler dini yaşayışlarını sürdürebilmeleri için tapınaklar inşa etmişler, buralarda oluşturdukları sunaklarda onlara kurbanlar sunmuşlardır.⁵³² Özellikle Babil kültürüne ait bilgiler içeren Enuma Elish’teki metinlerde tanrıya kendilerinin sıkıntılardan kurtulmak maksadıyla yiyeceklerden adaklar sunulup buhurlar yakıldığından bahsedilmektedir.⁵³³ Bu metinlerde, Yahudilik’te

532 Yiğitoğlu, “Antik Yakın Doğu Milletlerinde Tanrı”, s. 120.

533 Dennis Bratcher, “Enuma Elish: ‘when on High...’ The Mesopotamian/Babylonian Creation Myth”, 2006, <http://www.crivoice.org/enumaelish.html> (12 Haziran 2013) (VI. Tablet)

tanrıya sunakta arz edilen takdimelerin yakılmasına benzer bir şekilde, tanrılara sunulan ‘kurbanların yakılmasından’⁵³⁴ söz edilmektedir. Tanrılara kurbanların sunaklarda yakılması ritüeli Yahudilik’te sunakta kurban sunumuna çok benzemektedir.

Her inançta, her toplumda kutsal varlıklara birşeyler takdim etme anlayışı hep olmuştur. Mısır toplumu için de kutsal gördükleri nesnelere ve o nesneler adına krallara, firavunlara bazı sunuların takdimi de söz konusudur. Bunun için ilahlar adına, kurban merasimleri yapılmakta ve sunulacak hayvan sunak taşına götürülerek, şarap, tütsü gibi bir takım işlemlerden sonra kesilip bir kısmı yakılarak tanrıya sunulmaktadır. Eski Mısır’da, günümüzde müntesibi bulunan Hinduizmde olduğu gibi, inek kutsal bir hayvandır ve bu nedenle ineğe (Hathor Tanrıçası) tapınma söz konusudur.⁵³⁵ Buğday/bereket tanrıçası İsis’e karşı Mısır halkının ilk maksulü ekinler sunu olarak takdim edilmektedir. Bu uygulama da tanrı’nın İsrailoğullarına miras olarak verdiği toprakların şükürü gereği yetiştirilen ve toplanan ürünlerin ilk mahsullerin (hurma, üzüm, nar, incir, zeytin, buğday, arpa gibi)⁵³⁶ sunağa konularak takdim edilmesine benzenmektedir. Yine benzer uygulamalar antik dönemdeki diğer milletlerin icra ettiği ritüellerde gözlenmektedir. Mısırlılar tarafından Osiris’in figürlerini mezarlara yerleştirme uygulaması mezar-sunakların antik dönemdeki örneklerindendir.

Yunanlılar tarafından meydana getirilen Olimpos tanrılarına dualar edilirken aynı zamanda bu tanrılar adına inşa

534 Enuma Elish, <http://www.sacred-texts.com/ane/enuma.htm> (112-113. Satırlar) (04 Haziran 2013).

535 Watterson, **Gods of Ancient Egypt**, s.115.

536 Tesniye, 26/1-12.

ettikleri sunaklarda et, kemik, kan, bağırsak, yağ gibi sunular takdim edilmekteydi. Ayrıca Yunan din geleneğinde, diğer dinlerdeki uygulamalara benzer bir şekilde tanrılara sunular sadece hayvan ürünleri değildir. Buna ilaveten çeşitli yemek, şarap, zeytinyağı gibi sunularda görülmektedir. Yunan din geleneğinde sunaklar genelde tapınak önlerinde ve yüksek merkezlerde oluşturulmuşlardır. Yunan tanrılarının üstlendikleri rollerin farklılığından ötürü halkların bunlara karşı sunu ve sunakları da değişkenlik arz etmektedir.⁵³⁷ Genel itibarıyla inşa edilen sunaklar mabetlerin önlerinde sabit bir şekilde yapılırken, evlerde ve bazı mekanlarda da portatif sunaklar kullanılmaktadır. Antik Yunan'da sunakların ilkleri, Ephesos, Artemis ve Samos Hera Kutsal alanlarındaki tapınakların sunaklarıdır.⁵³⁸

Roma köklü ve eskilere dayanan bir medeniyete sahip olmasına rağmen Hellenistik dönemle birlikte Yunan kültürü ile tanışarak kendi inanç sistemine Yunan din ve geleneğini de dahil etmiştir. Bu nedenle Roma'yı dinsel açıdan Yunan inancından ayırmak mümkün değildir. Fakat buna rağmen Roma dini yaşayışı Yunanlılarınkinden daha örtük bir yapıya haizdir. Bu durum kendisini tapınak, sunak mimarisinde de göstermiştir. İçeride dönüklüğün yoğunlaştığı Roma döneminde halk inandığı kutsal öğelere kendi evinde inşa ettiği sunakta yiyecek, içecek, et kan vb gibi çeşitli sunular, takdim edebiliyordu.⁵³⁹

xxHinduizm'de tanrıların ikamet ettikleri yerler olarak görülen tapınaklar, aynı zamanda Hindular ile tanrıların biraraya geldikleri mekanlar, çeşitli sunuları icra ettikleri

537 Yavis, *Greek Altars Origins*, s. 54-55.

538 Hollingsworth, *Dünya Sanat Tarihi*, s.58.

539 Yavis, *Greek Altars Origins*, s. 14.

sunaklar olarak görülmektedir. Bu sebeple insanlar onları ziyarete giderek, hastalık, mal mülk evlat isteme, sıkıntılardan kurtulma niyetiyle kutsal varlıklara çiçek, yiyecek içecek ve buhurlar eşliğinde sunular takdim etmektedir. Hinduizm’de, din adamları mabed görevlisine süt sunmaktır. Tanrılara arz ettikleri en önemli sunu ise sarhoş eden bir bitkinin suyudur. Hinduizmde din adamlarıyla birlikte toplu icra edilen sunulara ilaveten aile reisiyle birlikte tanrıların rızasını kazanmak için yapılan ev sunuları da mevcuttur. Bunlar evlerde tanrılar adına yapılan sunaklarda gerçekleştirilmektedir.⁵⁴⁰

Mabedlerde ve evlerde bulunan tanrılar normal bir insana yapılan muameleye benzeyen bir ritüele tabi tutulmaktadır. Bunlara düzenli olarak pişmiş veya çiğ yemekler (kanlı veya kansız), içecekler sunulmakta ve özel yağlar ile kutsanmaktadır.

Budizm’de pagodalarda genellikle bireysel olarak gerçekleştirilen ayinler mevcuttur. Buna ilaveten ailece veya grupla icra edilen ayinler de vardır. Budizm’de tapınaklara bağlı olmaksızın evlerde de çeşitli ayinler yapılabilmektedir. Mabede gelen kişi veya kişiler buhurlar yakıp, Buda, Dharma, Sangha’ya sığınarak duada bulunup, bağış sunusu ve meditasyon yapmaktadır.⁵⁴¹ Buradaki nesneler Hinduizm’de takdim edilen sunular gibi, yemek,koku (tütsü), giysi, çiçekler, ışıklar (mum, kandil vs), müziktir. Bütün bunlar, Buda’yı övmek maksadıyla yapılan dua içerikli sunulardır.⁵⁴² Mabedler dışında Çin Budist kutsallarından gelen mit gereği,

540 Eliade, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, s. 154.

541 Güç, **Dinlerde Mabed ve İbadet**, s.72.

542 M. N. Water, **a.g.md**, s.21.

merkez tapınağın dışında, aç ruhları beslemek maksadıyla yapılmış sunaklarda mevcuttur.

Buda'nın çağdaşı Jina (Mahavira) tarafından insanlara kendilerine yeteceği ve bu nedenle tanrının da gereksizliği düşüncesi nedeniyle bu varlıklara tazim de faydasızdır. Buda sonrasında müntesiplerince Buda'ya ve tirtankaralara karşı inanma eğilimi gözlenmiştir.⁵⁴³ Caynizm'de tanrı düşüncesi gelişmediğinden dolayı dini ayinlerinde tanrılar yerine tirtankaralara tazim vardır ve bu varlıklara sunular tertip edilmektedir. Bu gerçekleştirilen sunu ise Budizm ve Hinduizmden de farklı değildir. Tirtankaralara su, süt, içki, pirinç gibi çeşitli yiyecek içecek sunuları takdim edilmektedir.⁵⁴⁴ Yine bu tasvirlerle uygulanan muamele de aynı bölge dinlerinki ile benzerlik arz etmektedir.

Hem Hint kültürünü hem de İslam medeniyetini kendisinde sentezleştirmiş bir inanç sistemi olan Sihizm'de, Hindu, Budist, Caynistlerde kutsal varlıklara uygulanan muameleler ve bir takım takdimelerin sunulması benzeri uygulamalar kutsal kitap Adi Grant'a karşı yapılmaktadır. Fakat Sihlerde bu tasvirlerle diğerlerinde olduğu gibi secde yoktur.⁵⁴⁵

Lao Tzu tarafından kurulan Taoizm zaman içerisinde Budist bir yapı haline gelerek hem dini mimaride hem de dini ritüellerde aynılık kazanmıştır. Öyle ki Taoistler tapınaklarında Budistlerin ibadetlerini icra edebileceği bölümleri oluşturmuşlardır. Çok sayıda tanrı tasvirleri sunakların

543 Mircea Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi II**, Kabalcı, İstanbul, 2003, s.97-99.

544 Geoffrey, Parrinder, **Worship in the World's Religions**, London, 1961, s. 67-69.

545 Huzeyfe Sayım, "Sihizm'in Din Anlayışı", s.279.

üzerinde tutulmakta ve bu yerlerde tanrılara sunular arz edilmektedir.⁵⁴⁶ Tanrı isimlendirmeleri gibi bazı hususiyetler haricinde Budizm uygulamalarıyla örtüşmektedir.

Konfiçyüsçülükte tanrıya tazim önemlidir bu nedenle, duaya ve kurban takdimine ayrı bir önem vermiştir. Ayıca ata ruhlarına kurban ve adaklar sunulması gerekmektedir.⁵⁴⁷ Çünkü bu ruhlar, kendi aralarında dolaştığına inanılmaktadır. Bundan dolayı mezarlara, evlere önceden belirlenmiş çeşitli sunaklara çeşitli sunular konulmaktadır.⁵⁴⁸

Zamanla ata ruhlarına şükran için sunaklara kurbanlar sunma, mum yakma, para bağışlama, doğum ve ölüm merasimlerinde atalarına yiyecek, içecek gibi kansasunular arz etme şeklinde değişiklik göstermiştir. Ata ruhlarına serd edilen hürmet aynı şekilde kutsallaştırılan Konfiçyüs'e de gösterilmiştir. Konfiçyüs'e inananlar, ona tapınmaya başlamıştı, tutsu, hububat, şarap gibi kansasunular ile koyun, öküz gibi kanlı takdimeleri özel olarak oluşturdıkları sunaklarda arz etmişlerdir.

Japonya'nın milli bir dini haline gelen Şintoizm'de zamanla Budist öğeleri bünyesinde barındırmıştır. Şintoistlerde olağan üstü güçlere sahip olan kamiler ayrı bir ehemmiyete haizdir. Kamilere dua okumanın yanısıra onlara pirinç ve pirinçten üretilmiş şarap sunumu takdimi önemli ritüellerdendir.

Geçmişte müntesibi kalmayan dinler ile varlığı ve inanlıları devam eden Uzakdoğu dinlerinin hususiyetleri incelendiği takdirde birçok dini ritüellerin birbirinden ayrı olmadığı gözlenmektedir. İnsana ait olan din duygusunun

546 Güç, **Dinlerde Mabed ve İbadet**, s.85.

547 Fettahoğlu "Konfüçyüs ve Öğretisi", s. 315.

548 Hüseyin Y. Yurdaydın, Mehmet Dağ, **Dinler Tarihi**, s. 151-153.

getirdiği tanrıya tapınma ihtiyacı ile birlikte ona çeşitli sebeplerden ötürü yapılan sena ve talep duaları ile bütün bunların tezahürü olan sunular da bu duygunun sonucudur. Kaçınılmaz bir nihayet olan tanrıya inanma ve ona tazim beraberinde duayı ve takdimeleri zorunlu kılmaktadır. Farklı figür ve tanımlamalarla tasvir edilen tanrılara istekler zikredilen dinlerde hemen hemen aynıdır. Çünkü dünyada yaşamını sürdüren insan tabiatı gereği istekleri de aynı olacaktır. Bu nedenle tanrılara edilen dualar afv dileme, şükür, hamd, talep, sena şeklindedir. Buna ilaveten kutsal atfedilen varlıklara sunulan takdimeler ise kanlı kurban olarak nitelendirilen öküz, inek, koyun, keçi ile kansız kurban şeklinde değerlendirilen şarap, su, zeytinyağı, arpa, buğday, pirinç vb gibi ürünlerdir. Ayrıca Hint dininin bir unsuru olan Puja'ya ait tanrılara çeşitli sunular sunulması niyeti ile sanal bir sunak oluşturulması ve din müntesiplerince tapınaklara gitmeksizin online olarak internet üzerinden dualarda bulunarak çeşitli sunular takdim edilmesi, dua sunu ve sunak düşüncesinde gelinen boyutu göstermesi bakımından çok önem arz etmektedir.

2. YAHUDİLİK, HİRİSTİYANLIK VE İSLAM'DA DUA, SUNU VE SUNAK MUKAYESESİ

Bir önceki bölümde çeşitli dinlerde dua, sunu ve sunak hakkında bilgilerin mukayeseşi yapıldı. Bu kısımda ise Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da dua, sunu ve sunak hususunda gerekli karşılaştırmalar yapılacaktır.

2.1. Dua

Yahudilik'te dua tanrının işitmesi ve mukabelede bulunması anlayışı üzerine oturtulmuştur. Yahudilik'te duanın duygusal bir özelliği de vardır. Çünkü dua israiloğullarının iç duygularının, özlemlerinin, tanrıyı arayışlarının itiraf edilmesidir. Buna göre Yahudilik'te dua, şükran, övgü, şefaât, hayranlık, hatırlama, yakınma, sitem, itiraf, tefekkür, talep gibi bir çok kalıba girmektedir.⁵⁴⁹

Diğer bütün dinlerde olduğu gibi, Yahudilik'te de dua, yer ile gök arasında kutsal bir yoldur ve bu yol sayesinde tanrıya ulaşılabilir. Yahudilik'te her gün ifa edilen dualar, İbrahim, İshak ve Yakup tarafından derlenen dualar⁵⁵⁰ günde üç vakit ibadet etme 'tefila' olarak adlandırılmıştır. Bu üç tefila, sabah (şahrit), öğlen (minha) ve akşam (arvit)'dir. Hergün düzenli olarak tekrarlanan bu tefilalarda Sidur adı verilen dua kitapları okunmaktadır.⁵⁵¹

Ayrıca; İsrailoğullarının sıkıntılardan kurtulması, korunması için 'anoten'; cumartesi ve bayram günlerinde tanrıya sena eylemek amacıyla 'berih Şeme'; ibadetlerin belirli bölümlerinde okunan 'kadiş'; toplumsal barışın sağlanması için cumartesi ve bayram günleri en yetkili din görevlilerince okunan 'mişe berah'; erkek ve kadın herkes tarafından 'illul veya Ellul' ayında, Yamim Norayim (ulu günler) süresince, afv için 'selihot' Yahudilerce okunan dualardır.⁵⁵²

549 Abrahams, "Prayer", s.457.

550 Barahot, 26b

551 Naim A. Güleriyüz, "Yahudilik'te Özel Terimler", [turkyahudileri.com](http://www.turkyahudileri.com) (ty), <http://www.turkyahudileri.com/content/view/431/223/> (15.11.2013).

552 Naim A. Güleriyüz, "Yahudilik'te Özel Terimler", [turkyahudileri.com](http://www.turkyahudileri.com) (ty), <http://www.turkyahudileri.com/content/view/431/223/> (15.11.2013).

Yahudilerde duanın zamanı konusunda hem Hristiyanlık'ta hemde İslamiyet'te olduğu gibi herhangi bir kısıtlama söz konusu değildir.⁵⁵³ Yahudiler bakımından okunması cebri olan ve tanrının birliğinin günde iki kez tekrarlandığı 'şema' ifadesi ile başlayan dua çok önemlidir. Yahudilik'te 'keriyat şema' olarak okunan bu dua çeşidine İslamiyet'teki 'Fatıha Süresi'⁵⁵⁴ ve Hristiyanlık'ta Matta'da geçen 'Rabbin Duası'⁵⁵⁵ örnek olarak zikredilebilir.

Yahudilik'te dua'da mekânın önemi hususunda Süleyman Mabedi'nin yeri çok farklıdır. Çünkü mabet merkezli bir din olan Yahudilik'te, mabedin yokluğu dinin yaşanılabilirliği bakımından hayati önem taşımaktadır. Bütün dini faaliyetlerini mabette icra eden Yahudiler çeşitli saldırılar neticesinde mabedsiz kalmış ve ibadetler konusunda sıkıntıya düşmüş, neticede Tanrı ile irtibat kuramadıklarını belirtmişlerdir⁵⁵⁶ Mabedin yıkılması ve ibadetin imkânsızlığı nedenleriyle din değiştiren Yahudiler de olmuştur.⁵⁵⁷

Diğer dinlerde ve ilahi dinlerde olduğu gibi Yahudilik'te de dua çeşitleri bulunmaktadır. Bunlar şekil, muhteva, anlatım biçimine göre birkaç bölüme ayrılmaktadır. Yahudilik'te ayakta durma, yataкта dua etme⁵⁵⁸, yüz üstü yere kapanma⁵⁵⁹, diz çökme, ellerini semaya kaldırma⁵⁶⁰ gibi eylemler şekil bakımından duaya misaldirler. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de zikredilen "onlar Allah'ı ayakta

553 I. Samuel 15/11; Mezmurlar, 88.

554 Fatıha, 1/1-7.

555 Matta, 3/9.

556 Shaye J. D Cohen, "Roman Domination, The Jewish Revolt and the Destruction of the Second Temple", s.205-235.

557 Matthews, **Manners and Customs in the Bible**, s. 180.

558 Altıntaş, **Yahudilik'te Kavram ve Değerler**, s.130.

559 2. Samuel, 14/4; Çölde Sayım, 16/4.

560 I. Krallar, 8/54.

oturuken ve yatarken zikreder ve yerin yaratılışı üzerinde derin derin düşünürler...”⁵⁶¹ ayetini çağrıştırmaktadır. Zira Yahudilik’te’de her koşulda, her duruşta bir hazır olma durumu söz konusudur.

Şekil bakımından duaya değindikten sonra, istek, tevbe, afv, şükür, hamd, sena ve yerme gibi muhteva içerikli dualar vardır. Yahudilik’te duaların genel çerçevesi yakarış, talep, tefekkür, sitem ve yalvarma içeriklidir.⁵⁶² Muhteva bakımından yerme dualarına bütün dinler sıcak bakmasa da Yahudi kutsal metinlerinde bu dualar çokça zikredilmektedir.⁵⁶³

Yahudilik’te bireysel edilen, sinagogda topluca yapılan dualar da vardır ve bunlar çokça teşvik edilmektedir. Çünkü toplu olarak edilen dualar kabul olması bakımından önem taşımaktadır. Hemen hemen tüm dinlerde olduğu gibi Yahudilerde de, birlikte edilen dualar en güzel dua şekli olarak görülmektedir. Bu dualar daha çok kutsal metinlerde yer alan ve din görevlilerince belirlenen kalıplı dualardır ve sinagoglarda gerçekleştirilen topluca dualar resmi dua olarak kabul edilir. Kişisel yapılan dualardan daha ziyade bu dualarda bir düzen, bir kalıp olduğu için daha üstündür.

İnternet vasıtası ile çeşitli site ve paylaşım ağlarıyla gerçekleştirilen dualar olarak zikredilen sanal dualar Yahudilere kolaylık sunan bir araç haline gelmiştir. Herhangi bir ülkeden, şehirden Kudüs’e gitme imkânını elde edemeyenler için bir hizmet olarak sunulan bu siteler Kudüs’ü ve Ağlama Duvarı’nı internet üzerinden adeta yanına getir-

561 Âli İmran, 3/161.

562 Abrahams, “Prayer”, s.457.

563 Bkz. Nehemya, 4/4; Hz. Nuh’un bedduası, Yaratılış, 9/25-27.

mektedir. Böylelikle bu özel mekânlara gidemeyenler için ücretli ya da ücretsiz bir şekilde bulunduğu yerden dualarının ulaştırılması mümkün olmaktadır.⁵⁶⁴ Buna benzer uygulamalar Amerika'daki bazı kiliselerde de görülebilmektedir.⁵⁶⁵ İslamiyet'te internet üzerinden ibadet edilmesi gibi bir uygulama ise söz konusu değildir. Türkiye'de bazı internet sitelerinde bir kişinin ölen mevtasına web ağı üzerinden Fatıha, İhlas sureleri gönderme seçeneği konulsada, bu durum ilahiyat mütehasısları ve bilinçli halk tarafından kabul gören bir durum değildir.

İnsanların tanrı ile münasebetleri süresince belli prensipler içerisinde Yahudiliğin uyguladığı bazı araçlar mevcuttur. Bunlar, Tanrı'ya saygının bir ifadesinin simgesi, Talmud'da dindarlığın bir göstergesi başı örtmek için kullanılan Kippa'dır.⁵⁶⁶ Tanrı'nın çeşitli özelliklerde yapılmasını Hz. Musa'dan istediği ve alınan kutsal levhaların içine konulduğu 'Aron ha Eduth' bir sandıktır. Bu sandık Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler tarafından savaşlarda savaş kazanmak için götürüldüğü belirtilmektedir.⁵⁶⁷ Deriden hazırlanan içerisinde Tevrat'tan bazı metinlerin yazılı olduğu kutu 'tefillin'dir. Tefilin ibraniceden genellikle 'hamail veya muska' olarak tercüme edilmektedir.⁵⁶⁸ Yine Yahudiler tarafından antik dönemden itibaren kullanılan, günümüzde dua şalı olarak adlandırılan giysi 'tallitir.⁵⁶⁹ Kapı pervazlarına takılan ve her defasında tanrıyı hatırlatan dua aracı

564 Bu sitelere örnekler: www.thekotelprayer.com, www.tzetel.com, www.jerusalemwesternwall.com ve ücretsiz hizmet sağlayan www.aish.com'dur.

565 Ayrıntılı bilgi için bkz. Haberli, "Dini Tecrübe Aracı Olarak Sanal Ritüeller", s. 24.

566 Basalel, "Kipa", s.330.

567 Fahraddin er Razi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l Gayb*, s.344.

568 Louis Isaac Rabinowitz "Tefillin", s.577.

569 Suzan Alalu, Klara Arditi vd., *Yahudilik'te Kavram ve Değerler*, s.268.

‘mezusa’dır.⁵⁷⁰ Duaların kabulü ve afv kapılarının açılması niyeti ile bir aracı olarak kullanılan ‘şofar’dır.⁵⁷¹ Sabah ve akşam olmak kaydıyla, sunu yerinde tanrıya yakınlaşma aracı olarak yakılan buhurdanlık ‘koteret’tir. Yahudilerin dini ve milli sembelleri arasında olan, Tevrat’ta saf altından yapılması istenen ve Sina’da tanrının Musa’ya gözükmelerini simgeleyen, tanrıyı hatırlatan bir şamdan menoradır.⁵⁷²

Tanrı’ya yakınlaşma adına sunulan bu kurbanlar ilk önceleri sünnetin icra edilmesi, sonrasında insan kurbanı şeklinde olmuştur. Hemen akabinde ise Tanrı’nın İshak’ın yerine bir koç göndermesiyle yeni bir kurban kültü yerini almıştır.

Yahudilik’te hayırgahlık “tsedaka”, inanlının imanını kanıtlama, imanlarını sürdürmenin ölçütü bakımından önemli bir araçtır. Ayrıca sadaka toplumsal dayanışmayı sağlayan, adalet unsurunu teşkilini kolaylaştıran bir öğe olarak kabul edilmektedir.⁵⁷³

Yahudiler açısından mabed öncesinde ibadetlerin gerçekleştiği, ahit sandığının konulduğu, kurbanların sunulduğu mişkan, sonrasında inşasıyla birlikte Süleyman Mabedi tanrıya yakınlaşma için vesile olan özel yerlerdir. Kudüs’te inşa ettirilen mabedin M.S. 70 yıllarında Romalılar tarafından yıkılması sonrasında tapınaktan arta kalan tek parçanın Ağlama Duvarı, ‘ha Kotel ha Ma’raavi’de tanrıya bir bağ kurmaya aracı olan bir mekandır.

570 Yasanın Tekrarı, 6/9.

571 Basalel, “Şofar”, s.682.

572 Basalel, “Menora”, s.394-395.

573 Basalel, “Tsedaka”, s.747-748.

Hemen hemen bütün dinlerde inanan kişilerin önem attığı ve tanrıya yakınlaşmaya aracı kıldığı manevi dualar mevcuttur. Bunlar Yahudilik'te kutsal metinler, ahit sandığı, mabedlerdeki kutsal eşyalardır.

Yahudi kutsal metinlerinden Mezmurlar bölümünde 'Süleyman Kral'ın adının sonsuza dek yaşaması, güneş döndükçe adının var olması, onun aracılığıyla insanların kutsanması'⁵⁷⁴ ifade olunmaktadır. Buna göre Yahudilik'te; kişilerin, insanlarca ve bizzat Tanrı tarafından vesile kılınabileceği sonucu çıkmaktadır.

Yahudilik, İslamiyet'te olduğu gibi Hristiyanlık'ta da dua büyük bir önemi haizdir. Hristiyanlık'ta dua tanrıya ulaşma, onu kavrama, onu bilme ve vicdanın sesi olarak bilinmektedir. Hristiyan din bilimcilerinden Höffding'in söylediği Hz. İsa'nın Zeytin Dağı'nda çarmıha gerildiği esnada ettiği dua, diğer dinlere kıyasla, dua tarihindeki en yüksek mertebedir.⁵⁷⁵ Ruhani hayatı çok önemseyen Hristiyanlık açısından dua ayrılmaz bir unsurdur ve Hristiyanlık ile özdeşleştirilmektedir.

Hristiyanlık'ta da dua, tüm dinlerde olduğu gibi zamansız ve mekânsızdır. İnsanın acziyetinin, sığınacak bir olgu aramanın nişanesi olarak görülen dua insanın ruh hali, karşılaştığı müspet-menfi durum ve imanı ile doğrudan ilişkilidir. Hristiyanlık'ta duada zaman ve mekan olmamasına rağmen; İnciller'deki metinlerde duanın edilmesi gereken bazı zaman dilimleri ve mekânlar vardır.

574 Mezmurlar, 72/17.

575 Heiler, *Prayer, A Study in the History and Psychology of Religion*, s.123.

Hız. İsa'nın herhangi bir anda⁵⁷⁶ duada bulunduğunu belirten pasajların yanı sıra sabah⁵⁷⁷, akşam⁵⁷⁸, gece⁵⁷⁹, ıssız, tek kalınmış bir yerde⁵⁸⁰ tanrıya niyazda bulunduğu ile ilgili bilgiler de mevcuttur. Bu durum Yahudilik'te bahis olunan günlük sabah, öğlen, akşam dualarını hatırlatmaktadır.

Günümüzde ise Hristiyanların geçmişten gelen, Yahudilerin günlük, haftalık (Cumartesi-Sebt) ve yıllık icra ettikleri (Yom kipur, Pesah) dualara benzer, çeşitli din adamları eşliğinde edilen, belirli zamanlarda yapmış oldukları sabah, öğle akşam şeklinde günü birlik, haftalık (Pazar) ve yıllık (Paskalya) duaları mevcuttur. Hristiyanlık'ta dualar evde bireysel veya kilisede cemaatle yapılabilir.

Her dinde olduğu gibi Hristiyanlık'ta da duanın yapısını oluşturan ve duacının maneviyatını, psikolojik özelliğini yansıtan bazı çeşitleri bulunmaktadır. Hristiyanlık'ta bazen secdeye varma, yüz üstü yere kapanma⁵⁸¹, diz çökme⁵⁸², ellerini duaya kaldırma, yüzünü göğe çevirme gibi hareketler şekil bakımından duaya örnekler. Her inananın tanrıyla ilişkisindeki duasında ifade biçimi farklıdır. Hristiyan geleceğinde duada üç temel ifade biçimi (Sesli dua, meditasyon ve içsel dua) mevcuttur. Muhteva bakımından diğer dinlerden ayrı sayılmayan tövbe, istek, şükür, sena, hürmet, sevgi, hamd ve yerme duaları da Hristiyan inancının bir yansıması niteliğindedir.

576 Luka, 18/7.

577 Markos, 1/95.

578 Matta, 14/23.

579 Luka, 6/12.

580 Markos, 1/35; Luka 22/39-40.

581 Markos, 14/35.

582 Matta, 21/41-42.

Hristiyanlık'ta da yerme dualarına 'yaşamdan zevk almak ve iyi günler görmek isteyen, dilini kötülükten, dudaklarını hileli sözlerden uzak tutsun'⁵⁸³ ifadesiyle sıcak bakılmamasına rağmen Yeni Ahit'te yerme dualarına dair birçok örnek yer almaktadır.⁵⁸⁴ Yukarıda zikredildiği gibi Yahudilik'te nasıl Şema duası, İslamiyette Fatıha Süresi var ise Hristiyanlık'ta da önem bakımından benzerlik arz eden Rabbin duası⁵⁸⁵ vardır.

İnternet üzerinden çeşitli forumlar, sosyal ağlar ve online yayın yapan kilise siteleri vasıtası ile yapılagelen dualar, sanal dualar olarak tasniflendirdiğimiz bu gruba dahildir. Bu sanal âlem inanan kişiye, müntesibi olduğu kiliseye görsel ve işitsel olarak iştirak etme olanağı sağlamaktadır. Amerikan'ın Pensilvanya Eyaleti'ndeki Saint Anns Basili- ca Kilisesi bunlardan sadece bir tanesidir.⁵⁸⁶

Hiç şüphesiz inanan insanların tanrı ile ilişkilerinde nasıl bazı araçlar var ise Hristiyanlık'ta da tanrıya bir vesile kılınabilecek bazı vesileler mevcuttur.

Çoğu dinlerde olduğu gibi, Hristiyanlık'ta da özellikle ibadet eden ve dualarda bulunan Hristiyanlar tarafından çeşitli zamanlarda, farklı dualar ile kullanılan⁵⁸⁷ ip ve benzeri malzemelere sıralanmış İslamiyetteki tesbih benzeri boncuklar bulunmaktadır. Ayrıca Hz. İsa'nın topluluğunu, kendisine olan bağlılarını simgeleyen dua ipleri de mevcuttur.

583 1. Petrus, 3/9-10.

584 Bkz. Nehemya, 4/4; Hz. Nuh'un bedduası, Yaratılış, 9/25-27.

585 Matta, 3/9.

586 Haberli, "Dini Tecrübe Aracı Olarak Sanal Ritüeller", s. 24.

587 Ayrıntılı bilgi için bkz. Christian Prayer Beads, <http://www.pray-with-beads.com/christian-prayer-beads.html> , (21 Ağustos 2013). Anglikan Kiliseleri için dua boncuğu ile yapılan uygulama için bkz. Christian Prayer Beads, <http://www.giftsofaith.com/Files/ChristianPrayerBeads.pdf>, (21 Ağustos 2013).

Dua, meditasyon, ruhsal rahatlama düşüncesiyle kullanılan dua labirentleri günümüz Hristiyanlarınca yaygın olan dua aracıdır. Kiliselerde yer alan çeşitli unsurları simgeleyen şamdan, kandil, mum, tütsü, buhurdanlık Hristiyanlar açısından önemli vesile materyalleridir. Zikredilen nesneler Yahudilik'te mabette dua aracı olarak kullanılan menora, kase, şamdan, buhurdanlığa benzemektedir. İslamiyet'te mescitlerde ise dua aracı olarak bu türden malzemeler kullanılmamaktadır. Ayinlerde kullanılan çan, göksel tanrıya medhiyeler sunmak üzere kiliseye çağıran bir davetçidir.⁵⁸⁸ Hz. İsa'nın son akşam yemeğinde kullandığı düşünülen kutsal kâse (Holy Grail) Mesih'in havarilerle yediği son yemeğin anısına ifa edilen kutlamada kutsal kâse dua aracı olarak kullanılmaktadır.

Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesini simgeleyen ve Hristiyanlığın ana sembollerinden olan Haç, dua aracı olarak kullanılmaktadır. Çünkü bunu taşımak ve bu işareti yapmak (istavroz) kendilerini kötü ruhlardan korumak ve başarılar elde etmek içindir.⁵⁸⁹ Yine çeşitli manastır ve kiliselerde bulunan, azizlerin mezarlarından çıkarılan kafatasları veya kemikleri, Kutsal Kudüs'ten getirilen toprağı ihtiva eden kutsal sandıklar da bereket ve şifa umuduyla dua aracı olarak kullanılmaktadır.⁵⁹⁰ Hristiyanlık'ta Azize Helene'nin Hz. İsa'nın doğduğu, öldüğü, çarmıha gerildiği ve büyük kiliselerin kurulduğu yerleri ziyaret etmek önem arz etmektedir. Bu nedenle Kudüs, Petus, Pavlus ve birçok önemli kişinin bulunduğu yer Roma, havari Büyük Yakub'un merkezi

588 Durak, *Süryani Ortodoks Kilisesinde İbadet*, s. 224.

589 Pye, *Comparative Religion, An Introduction through Source Materials*, s. 130.

590 Demir, "Süryani Ortodoks Kilisesinde Kavramlar ve Terimler", s. 31.

Compostelle gibi özel yerler Hristiyanlar açısından kullanılan dua mekânlarıdır.⁵⁹¹

Yahudiler açısından manevi önemi olan bir çok öğenin yanında Hristiyanların da ehemmiyet verdiği Eski Ahit'e ilaveten Yeni Ahit, tanrı ile bağı sağlayan bir araçtır. Zira Hristiyanlığın çeşitli mezheplerinde kutsal kitaba tazim göstermek, dua ve ayinlerde İncil'i öpmek 'bereket'in bir nişanesidir.⁵⁹² Hristiyanlık'ta kutsal değer olarak görülen en önemli husus duaya Mesih'in adıyla başlanmasıdır. Çünkü duaya Mesih'le başlanması kişileri Tanrı'ya yaklaştıran bir araçtır.

Erken dönemlerden itibaren kiliselerde ikonolaşmanın başlaması ve sonrasında bunun yaygınlaşması, zamanla bu kişilerin tasvirlerine saygı gösterilmesi, Hristiyanlarca bunlara dualarda aracı yapıldığını göstermektedir.

Tüm dinlerde olduğu gibi İslam'da da dua kaçınılmaz bir gerekliliktir. İslam'da dua Allah ile kul arasındaki bir bağ olduğu kadar müminlerin her yönden yenilendiği, güç bulunduğu, dünya ve ahiret hayatına odaklandığı bir araçtır. Diğer dinlerde olduğu gibi İslam'da dua'nın gayesi sınırlı kudret sahibi varlıkla sınırsız kuvveti olan güç arasında köprüyü sağlamaktır. Bunun içinde dua da herhangi bir mekanın veya zamanın sınırlaması söz konusu değildir. Yahudilik ve Hristiyanlık'ta olduğu gibi İslam'da da heran, her yerde dua edilebilmektedir. Gerçi duanın edilebilmesi için, herhangi bir ön koşul ve sınırlama olmamasına rağmen, hiç şüphesiz duanın zamanla ve mekânla bir ilişkisi muhakkak-

591 Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", s.111. Ayrıca bkz. Harman, "Hac", ss. 382-386.

592 Barsaw, **Ruhsal Hazine Dua Kitabı**, s.49.

tır. Özellikle bazı ibadetlerin yapılabilmesi bazı zaman ve mekanı gerekli kılabilmektedir. Namaz esnasında okunan Fatihâ-ı Şerif, zammı sureler, ölen kişiye dua mahiyeti taşıyan cenaze namazı, hac ibadeti süresince okunan dualar, vakfeye durulması bunlara örnektir. Ayrıca özel gün ve gecelerde kadir gecesini, cuma günü, arefe gibi günlerde edilen dualarda misal olarak zikredilebilir.

İslam'da duanın mahiyetini yansıtan ve dua eden kullun ruh halini açığa çıkaran şekil, muhteva, anlatım biçimine göre bazı çeşitleri bulunmaktadır. Özellikle İslamiyet'te secdeye kapanma, rukûye gitme, ellerini duaya kaldırma, vücudunu kibleye yöneltme, kıyamda durma, oturma gibi eylemler şekil bakımından duaya örnektirler. Hiç şüphesiz müslümanların çeşitli şekillerde icra ettikleri ibadetlerin Yahudilik, Hristiyanlık'ta bazı benzerlikler taşıdığı zikredilmiştir.

Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinde söz konusu olan tevbe, afv, şükür, hamd, sena, talep ve yerme (beddua) duaları İslamiyet'te de var olan muhteva içerikli dualardır. Dua, Allah ile kul arasında Allah'ın merhametini ve bağışlamasına vesiledir. Bu manada dua bireyseldir. İslam'da dua'nın bireysel olmasının yanında toplu olarak yapılan dualar da mevcuttur. Bunlar duaların makbuliyeti bakımından önem arz etmektedir. Özellikle Vakfe duası toplu duanın olmazsa olmazıdır. Cenaze namazı toplu eda edilmesi gereken ibadettir. Ayrıca İslam dininin vaz ettiğinin aksine ve dine muhalif içerikli dualar din dışı dualardır. Batıl, şirke götüren, küfür içerikli, müstehcen dualar ile İslam'ın kesinlikle yasakladığı sihir ve büyüler ise din dışı dualara örnektir.

Sanal dualar olarak gruplandırabileceğimiz nitelikte olan bu dualar Yahudi bazı oluşumlarca veya birtakım Hristiyan kiliselerce yapılanlardan farklıdır. Çünkü Yahudi ve Hristiyanların iştirak ettikleri bu web sitelerinde yapılan bizzat kişinin ayine gidemeyişinde, o ibadetin icrası söz konusudur. İslami siteler aracılığı ile online dini ritüeller gerçekleştirilmemektedir. Gerçi bazı web sitelerinde mezarlıklardaki ölüye Fatıha-ı Şerif gönderme eyleminin olduğunu ve bunun ilahiyat din bilimcileri tarafından itibar edilmediğini belirtmiştik. İnternet ortamında forumlar, çeşitli sosyal paylaşım siteleri aracılığıyla kişilerin birbirleri ile paylaştıkları salat-ı tefriciye, salavat, tesbihat, sure paylaşımları ile birbirlerine karşı hayır veya şer içerikli söylemler yukarıda zikredilenden farklıdır. İslami olarak adlandırılan siteler aracılığı ile yapılanlar kişiler arasında birlikteliğin sağlanması, duaların hatırlatılması ve yaygınlaşması içindir. Ayinlerin yapılamadığında sanal olarak ifa edilmesi şeklinde algılanmamalıdır.

Dua, tanrı ile kul arasında cereyan eden bir olgudur. Bunun yanında Yahudilerde ve Hristiyanlarda tanrı ile kul arasında vesile olarak düşünülen bazı dua araçlarının olduğu gibi belli prensipler dahilinde müslüman ilahiyatçıların uygun gördüğü veya itirazda bulunduğu kul ile tanrı arasında bazı vesileler söz konusudur. Bunlar. bazılarınca önem atfedilen kişilere ait kullanım eşyaları olan tabak, çanak, elbise, sarık, tespih, âsâ, cübbe gibi malzemelerdir. Bu tür malzemeler müslümanlarca teberrüken yanlarında bulundurulur, kullanılır veya giyinilir ve böylelikle vesile kılındığı düşünülür. Osmanlı'nın savaşlarda Hz. Peygamber'in sancak-ı şerifinin en önde taşınması âdeti buna örnektir.

Müslümanlar tarafından duanın edilmesinin makbuliyeti açısından veya bu şekilde bazı makamların kutsiyetine inanıldığından ötürü camii, türbe, mezar ve makamlar bir araç olarak görülmektedir. Bütün dinlerde mevcut olan insanların manevi ihtiyacına binaen gerekli dua ve ibadet yerleri zorunluluk arz etmektedir. İslam dininde duanın kabul olması için herhangi bir mekan sınırlandırılması söz konusu değildir. Ancak duanın makbuliyeti bakımından naslarca tavsiye edilen yerler⁵⁹³ bulunmaktadır. Bunlar Mekke, Medine, Kudüs ile Kabe'nin içi, Arafat, Müzdelife, Ravza-ı Mutahhara, Hira ile Sevr Mağarası, Makam-ı İbrahim, Haceru'l Esvet, Safa ile Merve⁵⁹⁴ gibi yerlerdir.

Yahudilik ve Hristiyanlık'ta Allah'a yakınlaşma aracı olarak görülen sadaka İslamiyet'te de aynı maksatla icra edilmektedir. Yahudilik'te Hz. İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban etmesi ile başlayan kurban, İslamiyet'te oğul İsmail'in kurban edilmesi ve nihayetinde Allah katından bir hayvanın gönderilmesi ile neticelenen kurban sunulması inancı, bu dine inananlar için ilahi varlığa yakınlaşmada bir araç olmuştur. Hristiyanlık'ta bizzat Hz. İsa'nın günahları bağışlatmak maksadıyla çarmıha gerilmesi sonucu Hz. İbrahim'den gelen bu kurban kültürünün son bulduğu görülmektedir.

Müslümanların, duada bulunduğu vakit veya herhangi bir vakıa ile karşılaştıklarında yaşayan kişileri aracı kıldığı gözlemlenmektedir. Bu yaşayan kişilere, herhangi bir kişi, yetim, hasta, mazlum, mağdur, yaşlı, çocuk, şeyh, âlim, fâzıl, gibi zâtlar örnek olarak sunulabilir. İslam'ın ilk döneminde Hz. Peygamber'in 'muhacirlerin fakirleri ile Allah'tan

593 İsra, 17/1.

594 Bakara, 2/158.

zafer istemesi'⁵⁹⁵, Hz. Ömer'in 'Hz. Peygamber'i anarak yağmur duasında'⁵⁹⁶ bulunması kendisine edilecek duada bir başkasını aracı kılmasına misaldir.

Müslümanlar tarafından kendilerini belalardan, müsi-betlerden, sihir, büyü, cin, kötülük, hastalık, savaş gibi arızı durumlardan muhafaza edeceğine inanıldığı için takılan, içerisinde el yazısı, ebced hesabı veya çeşitli şekillerle hazırlanmış yazıları barındıran muska⁵⁹⁷, cevşen⁵⁹⁸ ile Tılsimat-ı Kur'aniye olarak bilinen, birçok vefklerin olduğu hamayil taşındığı gözlemlenmektedir. Müslümanların kullandığı bu materyaller Yahudilerin üzerlerinde taşıdığı tallit ve tefilini anımsatmaktadır.

Yahudiler tarafından kullanılan şofar, Hıristiyanlarca kiliselerde ibadete duaya çağrıda bir araç olan çan gibi Müslümanlar tarafından namaza davet için okunan ezanlar ile ölünün ilanını ve namazını haber eden sala önemli bir araçtır. Salih ameli aracı kılarak Allah'a dua etmek müslümanlar tarafından uygulanagelen bir husustur. Bununla ilgili sıhhati tartışılmayan, meşru kabul edilen en önemli örnek "mağara hadisi"⁵⁹⁹ (hadisü'l-ğar) olarak adlandırılan Hz. Peygamber tarafından zikredilen vakıa olmuştur.

Çoğu dinlerde kutsal değerler üzerine yemin edildiği gibi bütün müslümanlar tarafından maneviyat içerikli öğeler üzerine, din, Kur'an, namus, nikah gibi yeminler edildiği gözlenmektedir. Ölen kişilerin aracı kılınması İs-

595 Taberani, **El Mu'cemu'l Kebir**, I, 292.

596 İbni Huzeyme, Muhammed b. İshak en Nişaburi, **Sahih**, II, (thk. M. Mustafa el A'zami), Beyrut, 1975, s. 337-338.

597 Çelebi, "Muska", s.267.

598 Toprak, "Cevşen", s.463.

599 Buhari, Edeb 5.

lam harici diğer dinlerde de uygulanan bir durumdur. Örneğin, Hristiyanların Meryem Ana, Azizlerin, kutsal ruha dönüşen Mısır ve Babil krallarının, İslam öncesi Arap toplumundaki putların⁶⁰⁰, Yahudilerin kahinlerin ve bazı figürlerin aracı kılınması gibi Müslümanlar tarafından değer verilen ölen kişiler dualarda vesile kılınmaktadır. Buna günümüzdeki türbelerin ziyaret edilerek dua edilmesi, orala-ra adaklar adanması⁶⁰¹ misal teşkil etmektedir.

Yahudilik'te tanrının ismini boş yere anma beyanına tezat oluşturacak bir husus olan İslam'da Allah'ın isimlerinin anılması ve bu isimlerle dualarda bulunulması, Esmâ'ül Hüsnâ'nın müslümanlar tarafından aracı kılındığını göstermektedir.

2.2. *Sunu ve Sunak*

İlk olarak Kain ve Abel'in takdimesi ile başlanan, Nuh ve diğer peygamberler tarafından uygulanan, din adamları eliyle de günümüze kadar devam ettirilen sunu kültürü kutsal metinlerde nasıl yapılması gerektiği belirtilmiştir. Kral Süleyman tarafından yaptırılan mabet henüz yok iken, Mişkan'larda (Çadır Mabet) bu sunular Yahudilerce takdim edilirdi. İsrailoğulları'nın kutsal addedilen topraklara yerleşmesiyle kalıcı Mişkan yapılarak sunular burada oluşturulan sunaklara konulurdu. Fakat bunlarında yokluğunda ise Yahudiler tarafından yüksek yerlerde sunu merasimi yapılırdı. Kral Süleyman'ın inşa ettirdiği mabet (Süleyman Mabedi/Beth ha Mikdaş) tamamlanınca, daha evvelinde süregelen Mişkan ve 'yüksek yerler'deki sunuların takdimi

600 Kur'an-ı Kerim, 46/28.

601 Çakan, *Hurafeler ve Batıl İnançlar*, s. 67.

de yasaklanmıştır.⁶⁰² Miladi 70 yılında Roma tarafından mabedin yıkılmasıyla, kısmen de olsa Miladi 132-135 yılları arası hariç, sunu ritüeli sonlandırılmıştır.⁶⁰³

Antik İsrail döneminde, tanrının insana, insanın da tanrıya yaklaştırdığına inanılan, hem hayvan olarak hem de diğer ürünlerin yaratıcıya takdim edilmesi şeklinde görülen ritüel söz konusuydu. Korbanot olarak adlandırılan bu sunular, Yahudilerce hem manen hem de simgesel olarak büyük bir önemi haizdi.

Yahudilere göre Hz. İbrahim ile başlayan bu sunu kültü,⁶⁰⁴ tarih boyunca İsrailoğullarının şekil vereceği ibadet türünün temel esası olmuştur. Zira, Yahudilik'te bilinen ibadetlerin tamamı kurban ibadetinin geliştirilerek değiştirilmiş ve nesilden nesile aktarılmış halidir. Kurban ve kurbanın sunulduğu sunak ise, sadece bir kurban fiilinin gerçekleştirildiği bir yer değil, aynı zamanda tanrı ile ona kurban sunan insanın buluştuğu yer olarak kabul edilmiştir.⁶⁰⁵ Mabedin yıkılması sonrası sabah akşam ve sebt günleri ile bayramlarda sunuların icra edilememişinden dolayı bu ritüelin yerini dua almıştır.⁶⁰⁶

Yahudilik'te tanrıya sunulan takdimeler üç bölüme ayrılmaktadır. Tanrıya teslim, şükran için ve istenmeyen bir ih-

602 Zevahim, 18b, 112b

603 Korbanot: Sacrificies and Offerings, jewfaq, <http://www.jewfaq.org/qorbanot.htm> (06.05.2015).

604 Yaratılış, 22/5.

605 İsmail Taşpınar, "Yahudilik ve Hristiyanlık'ta İbadet ve Kurbanın Merkeziliği", **Köprü Dergisi**, Sayı: 109, 2010, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=1039> (07.05.2015).

606 Rav Moşe Benveniste, Tora Sohbetleri, Neden Dua Ederiz?, Türk Yahudileri, <http://www.turkyahudileri.com/content/view/1174/288/lang.tr/> (08.05.2015).

mal neticesinde sunulan takdimelerdir.⁶⁰⁷ Dört çeşit hayvan sunusu bulunmaktadır. Bunlardan bazıları sabah ve akşam olmak üzere mabette sunulmaktadır.⁶⁰⁸ Tanrı'ya arz edilen sunular, sığır, davar, koyun, keçi, kümes hayvanları olarak adlandırılan kuş türlerinden kumru ya da güvercindir., İfade edilen hayvanların kanları kahinler tarafından sunağın her tarafına dökülmeli ve sunakta yakılan ateşe, hayvanın başı, iç yağı, parçaları ile hayvanın içkembesi, bağırsakları ve ayakları tanrıya hoşnut veren bir koku olmak üzere konulmalıdır.⁶⁰⁹

Hız. İsa'nın oluşturduğu ilk cemaat kendisini hakiki Yahudiler olarak görenlerden müteşekkildi. Bu nedenle o dönemde yeni bir Yahudi mezhebi olarak düşünülmüştü. Gerçi icra ettikleri dualar, ayinler, ibadetler zaten Yahudilik'ten gelmekteydi. Bu nedenle her türlü Yahudiliğe ait ibadet ve dualara iştirak söz konsuydu.⁶¹⁰ Özellikle erken dönem Hıristiyanlık geleneğinde Kudüs'teki mabedde sunağı kullanma ve buna itibar etme gayet de doğal görülmüştür. Çok geçmeden ikinci geleneksel gelişme Aziz Pavlus'un dini yayma misyonu ile birlikte birçok paganın kiliseye kabul edilmesiyle başlamıştır. Böylelikle Yahudi-Hıristiyan ve Putperest-Hıristiyanlık oluşmuştur. Nihayetinde Hıristiyanların daha önce yaptıkları Yahudi uygulamalarından, özellikle mabet ve sunak kültüründen hızlıca vazgeçmiştir.⁶¹¹

607 Jewish Practices and Rituals: Sacrifices and Offerings (Karbanot), Jewishvirtuallibrary, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/qorbanot.html> (07.05.2015).

608 Sinclair, "Qorbanot", s. 563-564.

609 Levililer, 1/1-17.

610 Güç, **Dinlerde Mabed ve İbadet**, s.172.

611 Peter J. Riga, "Origins and Meaning of Christian Altar" (t.y.) <http://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=2787> (30 Ağustos 2013).

Özellikle Hristiyanların bir araya gelerek dualarda bulunması, sunular takdim etmesi, ibadetleri icra edebilmesi için oluşturulan kilisenin ilk izleri bu dine iman edenlerin evleri olmuştur.⁶¹² Bu evler, Rabbin Sofrasının kutlanması, vaftizin yapılabilmesi için planlanan yapılarıdır.⁶¹³ 313 yılında Milano Fermanı ile kilisenin statüsünde önemli değişiklikler yapılarak aynı zamanda kiliselerin yapılarında da farklılıklar meydana getirilmiştir.

Kiliselerde icra edilen en önemli ayin, Hristiyan temel inançlarından olan, İsa'nın Rabbe sunulması ritüelidir. Bunun nedeni, Yahudi Kutsal Kitabı'nda tanrı ilk zamanlar kurban olarak hayvan eti sunulmasını emretmekteydi. Hristiyan düşüncede ise emredilen bütün kurbanlar ileride gerçekleşecek olan Tanrı'nın biricik oğlunun insanlık için kendisini kurban etmesinin habercisidir.⁶¹⁴ İsa müntesipleri için bizzat sunak mahaline gidip, kendi kanını akıtarak sunusunu gerçekleştirmiş ve baş rahip olmuştur. Böylelikle kiliselerde, İsa'nın kanını, etini temsil eden şarap ve ekmek ayini icra edilegelmiştir

Hristiyanlık'ta sunu, bir bireyin kişisel zaaflarından arınması, ruhsal sıkıntılarından kurtulması, korunma, bereket, sağlık, afiyet, başarı vb. birçok taleplerinin gerçekleşmesi amacıyla tanrıya duayla birlikte arz ettiği takdimelerdir. Sunu şükran ifadesi, tanrıya yaklaşma aracıdır.⁶¹⁵ Hristiyan doktrininde önemli bir unsur olan tanrının

612 Malcolm, **Kilise Başlangıç Tarihine Giriş**, s.79.

613 "The dove and tabernacle", <http://www.newadvent.org/cathen/01362a.htm> (08.12.2013).

614 Fulgentius of Ruspe, "Christ the Perfect Sacrifice", (t.y.), http://www.crossroadsinitiative.com/library_article/1006/Christ_the_Perfect_Sacrifice_Fulgentius_of_Ruspe.html (01Eylül 2013).

615 "Hristiyanlık'ta Ondalık Sunu ve Sadaka", <http://www.presbiteryen.org/>

ete kemiğe büründüğü, ilahi rahmetin bir tecellisi olarak gönderdiği oğul⁶¹⁶ İsa'nın insanların günahlarına keffareti için bir kurban olarak acılar çekip kendisini takdim etmesi⁶¹⁷ Hristiyanlık'ta en önemli sunulardandır. İncil'de 'boğaların ve ergeçlerin kanı günahlardan kaldırmaz'⁶¹⁸ ifadesi ve Hz. İsa'nın kendisini tanrıya sunduğu en önemli kurban olduğu düşüncesi, kanlı kurban olarak bilinen Hz. İbrahim'den gelen bu sunu ritüelini de kaldırmış olacaktır.

Hristiyan inancında çok önem verilen bu komünyon vasıtası ile İsa'nın kurban olarak sunulduğu, Rabbin Akşam Yemeği sakramenti, Hristiyanlık dinine mensup kişilerce o günün anısına asalet ve kurtuluşun aracı olarak tasavvur edilmektedir. Böylelikle Mesih'in yediği son yemekte yaptığı bu konuşmada icra edilenler temelde Mesih'e katılmayı ve onunla birleşmeyi temsil etmektedir.

Yahudilik'te tsedeka, İslamiyet'te sadaka olarak nitelenen bu sunu Hristiyanlık'ta da mevcuttur. Sadaka Hristiyanların vermesi gerekli olan, insanlık yaşamı boyunca dayanışmayı sağlayan bir unsur, Rabbe sunulan bir borç, kat kat geri getiren tohumdur. Zekat tabiri yerine sadaka ve ondalık kavramları kullanılmaktadır.

İslam düşüncesinde, önceki bölümlerde zikredilen diğer dinlerde olduğu gibi sunak düşüncesi bulunmamaktadır. Dinen kutsallığı belirtilmiş mescidler dışında⁶¹⁹, gelmiş geçmiş dinlerde bir mekâna veya herhangi bir eşyaya kutsallık atfetme anlayışı İslam dinin bulunmamaktadır. Fakat

oss12.html#_ftn2 (21.10.2013)

616 Yuhanna, 1/14.

617 Romalılara Mektup, 3/25-26; 4/25; 5/8-10; 8/3, 32.

618 İbranilere Mektup, 10/4.

619 Buhârî, Enbiyâ, 8; Müslim, Mesacid, 2.

günümüzde dini bir dayanağı olmadan kabir, tekke, türbe gibi mekânlara kutsiyet atfedilmektedir ve bu mekânlarda dinin cevaz vermediği bir takım uygulamaların yapıldığı gözlemlenmektedir.

Yahudilik, Hıristiyanlık'ta duada herhangi bir mekan sınırlaması olmadığı gibi İslam'da dua "yeryüzü bana mescid kılındı"⁶²⁰ ifadesi gereği her yerde yapılabilir. İslami şartlara haiz olan her mekan bir ibadetgah'tır.

İslam'da sunu, diğer dinlerde anlaşılan, kurban, yemek, içki vs ikram takdimeleri gibi olması düşünülemez. Zira diğer dinlerde tanrıya sunulacak şey özel kutsiyet atfedilmiş bir mekânla mümkündür. İslam'da Allah'a takdim edilebilecek sunular her yerde mümkündür. Hemen hemen tüm dinlerde kanlı kurban sunumu için sunakların yapılması gibi İslamiyet'te icra edilen kurban ibadetinde bu türden bir sunak inşası ve sunu ritüeli söz konusu değildir. İslam'da sunu, İslam literatüründeki infak kavramıyla hemen hemen örtüşmektedir. İnfak bir kişinin sahip olduğu mal ve diğer şeyleri insanların iyiliği ve hayrı için Allah yolunda takdim etmesidir. İnfak sadece maddi olmayıp kişinin sahip olduğu diğer tüm imkânlar ile de mümkün olmaktadır.⁶²¹ O halde müslümanların sahip olduğu tüm olanakları Allah rızası için sarf etmesi maddi ve bedeni sunular olarak görülebilmektedir.

Her ne kadar İslam'da takdimeleri diğer dinlerdeki gibi düşünemesek de Allah rızası için yapılan hem maddi hem de bedeni bazı sunular vardır. Kur'an-ı Kerim'de sadaka 'mal-

620 Müslim 525/5, Tirmizi 1553, İbni Mace 567, Ahmed 2/411.

621 Pasmaz, "Kur'an-ı Kerim'de İnfak Kavramı", s. 49.

ları ve mal sahiplerini arındıran'⁶²² bir husus olarak açık bir şekilde belirtilmiştir. Burada zikredilen sadaka genel manayı kasetmektedir ve fakir fukaraya Allah rızası için karşılıksız verilen mala ya da paraya denmektedir. Sözedilen sadaka tabiri zekât ve fitreyi de kapsamaktadır. İslam'daki sadaka, Yahudilik ve Hristiyanlık'ta olduğu gibi mabede götürülmemekte, ihtiyacı olan kişilere verilmektedir. Böylelikle Müslümanlar tarafından yaratıcının rızasını kazanmak için takdim edilen bu sunular bizzat Allah tarafından alındığı da ifade olunmaktadır.⁶²³ O halde konu ile ilgili ayetleri de göz önünde bulundurduğumuzda sadakaların Allah'a takdim edilen birer sunular olduğu da ifade edilebilir.

İslamiyette ki kurban, Yahudilik'te 'Kurbanot' ile örtüşen bir özelliğe sahiptir. Zira her ikisinde de kurban, inanan bir kişinin kutsalla iletişim kurmasını, yakınlaşmasını sağlayan bir araçtır. İslamiyet'te kurban sunumu başlangıçta Allah'ın rızasına erme, sağlığa kavuşma, kötülüklerden korunma, günahlardan arınma, tevbe, şükür ve kefaretle niyetiyle yapılmaktadır. İslamiyet'te Allah'a arz edilen kurbanlar, diğer pagan dinlerindeki ve Yahudilik ile Hristiyanlıktaki kurban düşüncesinden farklıdır. Pagan inancında sunulan kurbanın tanrı veya ruhlar tarafından yendiği inancı vardır. Yahudilik'te ise kurbanın yağının, iç organlarının, bağırsaklarının vs. tanrıya sunakta yakılarak hoş bir koku olarak sunulması söz konusudur. İslam'da ise böyle bir durum mevzu bahis değildir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de sunulan kurban takdimelerinin ne etlerinin ne de kanlarının Allah'a ulaşacağından bahsedilmektedir. Allah'a

622 Tevbe, 9/103.

623 Tevbe, 9/104.

ulaşacak olanın müslümanların sadece yaratıcısı için yaptığı gösteriştense uzak amel ve ibadetleridir.⁶²⁴

İslam'da insan kurban edilmesi söz konusu olmamasına rağmen, dinin bekası için insanın kendisini Allah'a sunması caiz görülmüştür ve övülmüştür.⁶²⁵ Gerçi burada zikredilen şehitlik hem maddi hemde bedeni bir sunudur.

Kefaret, İslam dininin belirtmiş olduğu bir takım emir ve nehiyleri kasten veya hataen ihlal eden kimselerin affedilmesi temennisiyle ceza içerikli uygulamalardır. İşlenen günahın Allah tarafından affedilmesine yönelik bir taleptir.⁶²⁶ Kefaretler, kulun Allah hakkını ödemesi bakımından yaratıcıya hem maddi hem de bedeni bazı şeylerin sunulması niteliğindedir. Yahudilik'te uygulanan günah ve suç sunularıyla birebir aynı özellikte olmamasına rağmen, İslam'daki kefarete anlayışta aynı düşünceye dayandırılabilir. Hristiyanlık'ta var olan asli günah ile kefarete anlayışı Yahudilik ve İslam'dan çok daha farklıdır.

Allah'ın sevgisini kazanmak ve rızasına ermek maksadını taşıyan, müslümanlar tarafından gerçekleştirilen sunular vardır. İslam Dini'nin beş şartından biri olan Hac ibadeti, hem bedeni, hem de mali bir ibadettir. Hacet namazı müslümanların Allah'tan çeşitli dilek ve isteklerini bildirmek maksadıyla Allah rızası için kıldıkları namazdır. Cuma geceleri, mübarek gün ve gecelerde, kandillerde veya diledikleri bir gün ve zaman dilimi içerisinde Allah'a dualarının kabulü için namaz kılarlar. Kılınan bu namazlar bedenlen yapılan sunular grubuna dahil edilebilir. Toplum yararına

624 Hac, 22/37.

625 Hac, 22/58;9/111; Âli İmran, 3/157-158.

626 Yaran, "Keffaret", s. 180.

olarak görülen hizmetlerin yapılması Müslüman'ın icra ettiği bedeni sunulara girmektedir. Hz. Peygamberin 'insanoğlunun ölümünden sonra amel defterini kapatmayacağı ile ilgili sadaka-i cariye, faydalanılan ilim ve kendine dua eden salih evlat'⁶²⁷ ifadesi yukarda bahsedilen sunuların bir danyanağıdır.

627 Ebu Davud, Vesâya, 14.

SONUÇ

İnsanoğlu fitrat gereği bir dine inanagelmıştır. Günümüzdeki bütün dinler geçmişten gelen bir köke ve bir de alt yapıya sahiptir. Doğal olarak insanın yaratılmasıyla birlikte din de var olmuştur. O halde insanın içerisinde taşıdığı bu özellik itibarıyla insan ve din birbirinden ayrılmaz bir parça, vazgeçilemez bir unsurdur. Nasıl ki din ile insanın ayrılmaz bir yapısı var ise, insan ile dua da aynı özelliğe haizdir. Dua insanın iman ettiği kutsal bir varlığa her yönüyle istekte, niyazda bulunmasıdır. Dua etmedeki temel maksad değer atfettiği kutsala tüm samimiyeti ile halini arz ederek, ondan bir takım beklentilerin umulmasıdır. Bunun nedeninde ise kendisinden daha üstün gördüğü kutsalla bir iletişimde bulunma ihtiyacını hissetmesidir. İnsan kabullenmese acizdir, vakıalar karşısında zayıftır ve duadan başka bir çaresi de yoktur. Hangi dine mensubiyeti bulunursa bulunsun dua o insanın tek sığınağıdır.

Duanın herhangi bir zamanı olmamakla birlikte muayyen bir vakitte edilmesi gereken bazı dualar da mevcuttur. Duaların vaktini tayin etmede, dini, tarihi, sosyo-kültürel, tabiat hadiseleri gibi bazı hususlar olabilir. Günümüz şartlarına göre maneviyatı için gerekli ruhi ve bedeni özellikleri oluşturacak dua mekânlarına ihtiyaç vardır. Bu gibi mekânlar sayesinde manevi iklimde dalan insanların tanrıya yönelmesi ve dua etmesi mümkündür. Dua'nın icabeti için herhangi bir mekân sınırlandırması mümkün olmamakla birlikte bazı inançlarda tarihten günümüze dek duanın icra edilebilmesi maksadıyla çeşitli mekânlar belirlenmiş, ibadethaneler, tapınaklar, çeşitli sunaklar / altar vs. yerler oluşturulmuştur.

İnsanların ettikleri dualardaki çeşitlilik, yine insandaki duygu ve istekler adedinedir. Aynı zamanda dua sadece kişinin istek ve talepleri anlamına da gelmemektedir. Bazen istek anlamına gelmeyen bir sena, bir yakarış, bir yalvarış bile dua mahiyetinde olabilir. Duanın muhtevasını ve duada bulunanın maneviyatını açığa çıkaran bazı şekiller duanın bir unsuru olarak görülmektedir. Kıyamda durma, secdeye kapanma, ellerini semaya kaldırma, göğse vurma, el çırpma, dans etme, ritim tutma, çömelme, müzik aletleriyle duada bulunma, çıplak tavaf veya Çaynistlerde göğü giyinenlerde olduğu gibi çıplaklık gibi misaller duada bazı şekilselliği izah etmektedir. Ayrıca her dinde bireysel olarak yapılan duaların yanında topluca edilebilen cemaatle idrak edilen dualar mevcuttur. Bu ritüellerde metinlerde belirtilen (formel) veya gelişigüzel (informel) dualar yapılmaktadır.

Sunaklar dini törenlerin icra edildiği, kurbanların veya buğday, arpa, meyve, tuz, yağ, şarap gibi çeşitli ürünlerin tanrıya arz edildiği belirli yapılar olmuştur. Sunaklar ele alınırken burada herhangi bir yapının yanı sıra, yapının olmadığı sunak anlayışını da araştırmamıza katarak konu daha da genişletilmiştir. Zira Yahudilik, Hristiyanlık ve diğer dinlerdeki sunak kültü ile İslami düşüncedeki sunak anlayışını bir tutmamak daha da mantıklı olacaktır. Sunaklar, kutsal varlıklar için sunuların kesilmesi veya yakılması amaçlı büyük, küçük mabedde, evde, köyde, çeşitli yerlerde oluşturulmuşlardır.

İnsanlar hem fitraten hem de dini inanışları gereği, kanlı veya kansız bazı sunuları tanrıya ulaştırmak maksadıyla sunaklar yapmışlardır. Sunaklar ilerleyen zaman dilimlerinde tapınaklar kadar önemli yapıtlar haline gelmiştir. Genel itibarıyla baktığımızda sunakların çeşitli dönemler içerisinde

çok fazla farklılık arz etmediği gözlemlenmektedir. Dönem dönem, milletlerin inanç ve kültürüne göre sunaklarda çeşitlilik görülmektedir. Taşınmaz, yeknesak bir yapıda veya taş ile toprakla sabit sunaklar ile taşınabilir ölçekte meydana getirilmiş portatif sunaklar, sunak türlerine örnektir. Antik dönemde rastlanılan, kişi veya devlet adamı için ölümünden sonra mezarlarına sunular konulması ayrı bir ‘mezar sunak’ kültürünü başlatmıştır. Yahudi inancında Tanrı’nın gökte olduğunun kabulü, ona yakınlaşma isteğini doğurduğundan, sunular yüksek yerlerde yapılmaktaydı. Günümüzde internetin yaygınlaşması neticesinde icra edilmesi gereken ritüellerin tapınaklara gitmeden bulunduğu mekandan yapılabilmesi olanağı doğmuştur. Hind dininin bir parçası olan Puja’ya ait tanrılara çeşitli sunular sunulması maksadıyla sanal bir sunak oluşturulması, Amerika’da bazı kiliselerce online ayin yapılması sanal dua, sunu ve sunaklarına örnektir.

Sunakların genel mahiyeti incelendiğinde kutsal olarak kabul edilen bir varlığa yakınlaşmak, onun sevgisine mazhar olmak, duaların kabulünü, kötülüklerden korunmak maksadıyla oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Tarihten günümüze insanın, kutsal olarak kabullendiği tanrısına takdim etmek üzere kendi yaşadığı bölgelerde var olan, kendisinin önem affettiği, kıymetli bir takım nesneleri özenle seçip sunması kültürü hep var olmuştur. Sunular bazen sıradan bir bitki, bazen yetiştirdiği, kendisinden istifade ettiği hayvan, bazen cansız bir nesne, bazen ise kendi veya bir başkasının canı olmuştur.

- ❖ Her dinde olduğu gibi Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da duanın ayrı bir önemi bulunmaktadır. Hemen hemen ilahi olmayan bütün inançlarda Tanrı’ya

yakınlaşma vasıtası olarak görülen dua, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da da aynı vesile aracı olarak kabul edilmektedir.

- ❖ Geçmiş ve müntesibi bulunmayan antik Mezopotamya, Mısır, Yunan ve Roma dinlerinde ve inananlısı bulunan doğu dinlerinde dua, insan şeklinde algılanan tanrılara (antropomorfizm) yapılmaktadır. Dinlere göre isimlendirmeleri farklı olan bu tanrılar değişik olağanüstü güçlere haiz objelerdir. Bundan dolayı kötülüklerden korunmak, tanrının gazabından emin olmak, hastalıklardan şifa bulmak, bereket, bolluk, çeşitli istek gibi maksatlarla dualar edilmektedir.
- ❖ Hind menşeli dinlerde, hem mabetlerinde hem de evlerinde tanrıların heykellerine karşı bir insana gösterilen muamele sergilenmektedir. Bu dinlerde sevgisini kazanmak için, tanrılar düzenli bir şekilde uyandırılır, yıkanır, giydirilir, kokular sürülür, çeşitli ikramlarda bulunulur ve dualarla onlara tazim edilir.
- ❖ Babil inanç ve geleneklerine ait bilgiler veren Enuma Eliš metinlerinde tanrıya kendilerinin sıkıntılardan kurtulmak maksadıyla, Yahudilik'te tanrıya sunakta arz edilen takdimelerin yakılmasına benzer bir şekilde, yiyeceklerden adaklar sunulup buhurlar yakıldığından bahsedilmektedir.
- ❖ Duanın zamanı konusunda ilahi dinlerde herhangi bir kısıtlama söz konusu değildir. Yahudiler tarafından okunması zorunlu olan ve tanrının birliğinin günde iki kez tekrarlandığı 'Keriyat Şema' olarak okunan bu duaya İslamiyet'teki 'Fatıha Süresi' ve Hıristiyanlık'ta Matta'da geçen 'Rabbin Duası' benzerlik arz etmektedir.

- ❖ Diğer dinlerde olduğu gibi ilahi dinlerde de dua çeşitleri bulunmaktadır. Bunlar şekil, muhteva, anlatım biçimine göre birkaç hususa ayrılmaktadır. Yahudilik'te, Hristiyanlık'ta ayakta durma, yataкта dua etme, yüz üstü yere kapanma, diz çökme, ellerini semaya kaldırma gibi eylemlere benzer, İslam'da kıyamda durma, secdeye kapanma, ellerini semaya kaldırma, rükuda bulunma, oturma, her koşulda dua etme vb eylemler mevcuttur.
- ❖ Hemen hemen bütün dinlerde cemaatle edilen dualar en güzel dua şekli olarak görülmektedir. Bu dualar daha çok kutsal metinlerde yer alan ve din görevlilerince belirlenen kalıplı dualardır. Genelde kişisel yapılan dualardan daha ziyade bu dualarda bir düzen, bir kalıp olduğu için daha üstündür.
- ❖ Yerme (beddua) dualarına ilahi dinler sıcak bakmasa da Yahudi, Hristiyan ve İslam'ın kutsal metinlerinde bu dualar zikredilmektedir.
- ❖ Dua'da mekânın önemi hususunda, Yahudilik mabet merkezli bir din olması hasebiyle Süleyman Mabedi çok önemlidir. Çünkü Yahudilik'te, mabedin yokluğu dinin yaşanılabilirliği bakımından hayati önem taşımaktadır. Hristiyanlık'ta ve İslam'da duada zaman ve mekan olmamasına rağmen; metinlerde duanın edilmesi gereken bazı zaman dilimleri ve mekânları bulunmaktadır. Duanın makbuliyeti bakımından İslam'da naslarca tavsiye edilen yerler mevcuttur. Bunlar Mekke, Medine, Kudüs ile Kabe'nin içi, Arafat, Müzdelife, Ravza-ı Mutahhara, Hira ile Sevr Mağarası, Makam-ı İbrahim, Haceru'l Esvet, Safa ile Merve gibi yerlerdir.

- ❖ Yahudiler’de Sina Dağı, Kudüs gibi önem atfedilen mekanların olduğu gibi Hristiyanlık’ta ve İslam’da da özel ehemmiyeti olan yerler mevcuttur. Hristiyanlık’ta Hz. İsa’nın doğduğu, öldüğü, çarmıha gerildiği ve büyük kiliselerin kurulduğu yerler ile Mesih’in ikinci kez dönüş mekânı Kudüs, Petus, Pavlus ve birçok önemli kişinin bulunduğu yer Roma, havari Büyük Yakub’un merkezi Compostelle gibi özel yerlerdir. İslamiyet’te ise bizzat Allah tarafından mübarek kılınmış Mekke, Medine ve Kudüs kutsal sayılmaktadır. Bu mekânlar Müslümanlar açısından duanın kabulü, ibadet merkezi olması hasa-biyle çok önemlidir.
- ❖ Müslümanlar tarafından duanın edilmesinin kabul olunması bakımından veya bu şekilde bazı makamların kutsiyetine inanıldığından ötürü camii, türbe, mezar ve makamlarda buna örnekler. Günümüzde en sık ziyaret edilen Peygamber makamları, Ebu Eyyüb el Ensari’nin türbesi, Oruç Baba türbesi, Ashab-ı Kehf mağarası gibi mekânlar konumuza misaldirler.
- ❖ Hristiyanların geçmişten gelen, Yahudilerin günlük, haftalık (Cumartesi-Sebt) ve yıllık icra ettikleri (Yom kipur, Pesah) dualara benzer, çeşitli din adamları eşliğinde edilen, belirli zamanlarda yapmış oldukları sabah, öğle akşam şeklinde günü birlik, haftalık (Pazar) ve yıllık (Paskalya) duaları mevcuttur. İslamiyet’te de günlük (Beş vakit), haftalık (Cuma), yıllık (Ramazan, Kandiller ve Dini Geceler) icra edilen ibadet ve duaları vardır.
- ❖ Tanrı’ya saygının bir ifadesinin simgesi, dindarlığın bir göstergesi başı örtmek için Yahudilerde kippa, tallit, alın ve pazuya yerleştirilen tefilin Hristiyanlarda din adamlarınca kullanılan şapkalar, İslamiyette takke, sa-

rık, cübbe ve baş örtüsü tanrıya yakınlaşma aracı olarak görülebilir.

- ❖ Tanrıyı her defasında hatırlatmaya vesilen olan Yahudilerde kapı pervazlarına konulan mezuya, İslam'da besmele-i şerife, Hristiyanlarda haç dua aracı olarak kullanılmaktadır.
- ❖ İlahi dinlerde duaya, ibadete çağrı maksatlı kullanılan ezan, şofar, davul, çan gibi nesneler dua aracı olarak zikredilebilir.
- ❖ Yahudiler ve Hristiyanlarda tütsü, buhurdanlık ve şamdanlar gibi kutsal eşyalar mabetlerde kullanılan dua araçlarıdır. İslamiyet'te ise mescitlerde kullanılan böyle bir araç bulunmamaktadır. Fakat Hristiyanlarda ve doğu dinlerinde var olan tespih, dua iplerine benzer objeler, İslamiyet'te Allah'ı zikretmede sayıyı belirlemek için kullanılan araçtır.
- ❖ Çeşitli manastır ve kiliselerde bulunan, azizlerin mezarlarından çıkarılan kafatasları veya kemikleri, Kutsal Kudüs'ten getirilen toprağı ihtiva eden kutsal sandıklar, Yahudilerde Kutsal Kitab'ın konulduğu Ahit Sandığı dua aracı olarak kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de dönemin inanan insanlarınca kullanılan Ahit Sandığının Rab katından bir ferahlık ve sükunet sağladığı ile bilgilere istinaden Osmanlı'nın savaşlarda Hz. Peygamber'in sancak-ı şerifinin en önde taşınması da dua aracı yapılmasına örneklik teşkil edebilir.
- ❖ Yine İslam'ın ilk döneminde Hz. Peygamber'in muhacirlerin fakirleri ile Allah'tan zafer istemesi, Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'i vesile kılarak yağmur duasında bulunması Müslümanların duada bulunduğu vakit veya herhangi bir vakıa ile karşılaştıklarında yaşayan kişileri

aracı kıldığı gözlemlenmektedir. Yahudi kutsal metinlerinde ise, Süleyman Kral'ın aracılığıyla insanların kut-sanması gibi ifadeler Yahudilik'te; kişilerin, insanlarca ve bizzat Tanrı tarafından vesile kılındığını belirtmektedir. İstanbul'un fethi sırasında Konstantin'in Hz. Meryem'e ait eşyalar ile azizlerin kemikleri dolu olan sandığın surlarda defalarca dolandırılması, Hıristiyanlık'ta da kişilerin eşyaları ile kendi maneviyatlarının dualarda vesile kılındığını göstermektedir.

- ❖ Çoğu dinlerde kutsal değerler üzerine yemin edildiği gibi bütün müslümanlar tarafından maneviyat içerikli öğeler üzerine, din, Kur'an, namus, nikah gibi yeminler edildiği gözlenmektedir. Bu değerler yine Müslümanlarca dualarda aracı kılınmaktadır. Bir çok insanın mus-haf hakkı, din hakkı, namus için dua da bulunduğu gözlemlenmektedir.
- ❖ Hemen hemen bütün dinlerde kanlı kurban sunumu için sunakların yapılması gibi İslamiyet'te icra edilen kurban ibadetinde bu türden bir sunak inşası ve sunu ritüeli söz konusu değildir. İslamiyet'te kurban ibadeti, diğer dinlerde maddesel olarak sunulmuş bir sunu değildir. Zira İslam'da bu ibadet takva ile ölçülmektedir. Yahudilerde yakılan hayvanların kokusunun tanrıya hoş kokması anlayışına benzer, Allah'a takdim edilen kurbanın etinin ve kanının ulaşması anlayışı da yoktur. Ayıca diğer dinlerde var olan tahılların, içkilerin sunumu gibi ritüeller, İslam dininde var olmayan bir husustur. Çünkü sunaklarda tanrıya arz edilen bu tür sunu anlayışı İslam düşüncesinde yer almamaktadır.
- ❖ İslam'da Sunu, İslam literatüründeki infak kavramıyla benzerdir. İnfak bir kişinin sahip olduğu mal ve diğer şeyleri insanların iyiliği ve hayrı için Allah yolunda

takdim etmesidir. İnfak sadece maddi olmayıp kişinin sahip olduğu diğer tüm imkânlar ile de mümkündür. İslam'da Allah'a takdim edilebilecek sunular her yerde mümkündür. O halde müslümanların sahip olduğu tüm olanakları sarf etmesi maddi ve bedeni sunular olarak görülür.

- ❖ Yahudilik'te hayırgahlık “tsedaka”, inanlının imanını kanıtlama, imanlarını sürdürmenin ölçütü bakımından önemli bir araçtır. Ayrıca sadaka toplumsal dayanışmayı sağlayan, adalet unsurunu teşkilini kolaylaştıran bir öge olarak kabul edilmektedir. İnsanlara verilen bir sadaka tanrıdan gelecek herhangi bir gazabı engelleyebilecek mahiyettedir.
- ❖ Hristiyanlık'ta sadaka Hristiyanların vermesi gerekli olan, insanlık yaşamı boyunca dayanışmayı sağlayan bir unsur, Rabbe sunulan bir borç, kat kat geri getiren tohumdur. Zekat tabiri yerine sadaka ve ondalık kavramları kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

Abrahams, Israel, “Prayer”, **Encyclopaedia Judaica**, Second Edition, Vol. 16. ss. 456-458.

Adnan Turani, **Dünya Sanat Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2011.

Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, Ebu Abdillan, **Müsned**, Daru’l-Hadis, Kahire, 1416/1995.

Akdemir, Samuel, **Dini Kurallarımız**, Hollanda, Bar Hebraeus VerlagMor, 1988.

Alalu, Suzan, Arditi, Klara, vd, **Yahudilik’te Kavram ve Değerler**, I. Baskı, İstanbul, Gözlem Yayın, 1996.

Altıntaş, Yusuf, **Yahudilik’te Kavram ve Değerler**, İstanbul, Gözlem Yayın, 2001.

Anadolu, Mükerrrem U, **Küçük Asya’da Bulunan Roma İmparatorluk Çağı Tapınakları**, İstanbul, İTÜ Mimarlık Fak. Yay., 1970.

Atmaca, Veli, “Hadiste Dua Edebiyatı’nın Oluşumu ve Kaynakçası”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt:9, Sayı:27, 2007, s.62-64.

Aydın, Asiye, “Yahudilik’te Kurban Fenomeni”, (**Yüksek Lisans Tezi**, Erciyes Üniversitesi, 2005).

Bardakçı, M. Necmeddin, “Tasavvufi Bir Terim Olarak Tevessül ve Vesile”, **Tasavvuf İlmî ve Aratırma Dergisi**, Ankara, 1999, s.33-48.

Barsaw, I. Efrem, **Ruhsal Hazine Dua Kitabı**, (ter. Samuel Akdemir), İstanbul, 1989.

Baruch J. Schwartz, "Reperation Offering" , **The Oxford Dictionary of the Jewish Religion**, Oxford Univ. Press, New York, 1997, s. 581.

Basalel, Yusuf, "Kipa", **Yahudilik Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, Gözlem Yayıncılık, 2001, s.330.

Basalel, Yusuf, "Korbanot ve Sunular", **Yahudilik Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, Gözlem Yayıncılık, 2001, s.340-342.

Basalel, Yusuf, "Menora", **Yahudilik Ansiklopedisi**, Cilt 2. stanbul, Gözlem Yayıncılık, 2001, s.394-395.

Basalel, Yusuf, "Şofar", **Yahudilik Ansiklopedisi**, Cilt 3. stanbul, Gözlem Yayıncılık, 2001,s.682.

Basalel, Yusuf, "Tallit", **Yahudilik Ansiklopedisi**, Cilt 3. stanbul, Gözlem Yayıncılık, 2001, s.693-694.

Basalel, Yusuf, "Teşuva", **Yahudilik Ansiklopedisi**, Cilt 3. stanbul, Gözlem Yayıncılık, 2001, s.733-734.

Basalel, Yusuf, "Tsedaka", **Yahudilik Ansiklopedisi**, Cilt 3. stanbul, Gözlem Yayıncılık, 2001, s.747-748.

Basalel, Yusuf, "Tütsü", **Yahudilik Ansiklopedisi**, Cilt 3. stanbul, Gözlem Yayıncılık, 2001, s.750-751.

Bebek, Adil, **Din ve Düşünce Açısından Dua**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 1998.

Beğavî, Ebû Muhammed, **Meâlimü't-Tenzîl**, Beyrut 1985, II.

Benveniste, Rav Moşe, “Duaların Gizemi”, turkyahudileri.com, (ty), <http://www.turkyahudileri.com/content/view/2231/288/lang,tr/> (15.11.2013)

Benveniste, Rav Moşe, Tora Sohbetleri, Neden Dua Ederiz.?, Türk Yahudileri, <http://www.turkyahudileri.com/content/view/1174/288/lang,tr/> (08.05.2015).

Bratcher, Dennis, “Enuma Elish: ‘when on High...’ The Mesopotamian/Babylonian Creation Myth”, 2006, <http://www.crivoice.org/enumaelish.html> (12 Haziran 2013) (VI. Tablet)

Bratcher, Dennis, “Enuma Elish: ‘when on High...’ The Mesopotamian/Babylonian Creation Myth”, 2006, <http://www.crivoice.org/enumaelish.html> (12 Haziran 2013) (VI. Tablet)

Buhari, Alauddin Abdülaziz b. Ahmed , **Keşfu’l-Esrar**, Daru’l-Kütübî’l-İslamî, (ty), c. II, s. 647-648.

Buhari, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, **es Sahih**, Daru Tûki’n-Necât, Beyrut, 1422h.

Carrel, Alexis, **Dua**, (ter. M. Alper Yüçetürk), İstanbul, 1961.

Cerrahoğlu, İsmail, “Kur’an-ı Kerim’de Hac”, **D.İ.Başkanlığı Dergisi**, Cilt:9, Sayı: 102-103, 1970, s.361.

Certel, Hüseyin, “Psiko-Sosyal Açından Zekât”, **Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi**, Sayı: 13, 1997, s.348.

Challege, Felicien, **Dinler Tarihi**, (ter. Samih Tiryakioğlu) İstanbul, Varlık Yayınları, 1998.

Christian Prayer Beads, <http://www.giftsofaith.com/Files/ChristianPrayerBeads.pdf> , (21 Ağustos 2013).

Christian Prayer Beads, <http://www.pray-with-beads.com/christian-prayer-beads.html> , (21 Ağustos 2013).

Cilacı, Osman, “Dua”, **DİA**, IX, s. 529-530.

Cilacı, Osman, “İlahi Dinlerde Kurban”, **Diyanet Dergisi**, Cilt:18, Sayı: 5. s. 273.

Cilacı, Osman, **İlahi Dinlerde Dualar**, Arı Basım, Konya, 1982.

Cohen, Shaye J. D, “Roman Domination, The Jewish Revolt and the Destruction of the Second Temple”, **Ancient Israel**, (drl. Hershel Shanks), Washington: Biblical Archaeology Society, 1988, s.205-235.

Çakan, İ. Lütfi, **Hurafeler ve Batıl İnançlar**, İstanbul, Marifet Yayınları, 1981.

Çelebi, İlyas, “Muska”, **DİA**, C. XXX, s. 267.

Çetin, Abdurrahman, “Ezan”, **DİA**, C. XII, s.36-38.

Çolak, Abdudullah, “Oruç Kefaretinin Dayandığı Hadislerin Tahlili”, **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl:9, Sayı: 23, 2005, s.163.

D’Alviealla, Goblet, “Cross”, **Encyclopedia of Religion and Ethics**, (IV), NewYork, 1980, s. 61.

Demir, Zeki, “Süryani Ortodoks Kilisesinde Kavramlar ve Terimler” İstanbul, Meryem Ana Kilisesi Kütüphanesi, 1999, s.31.

Demirci, Kürşat, “Bir Din Olarak Şintoizm”, **Dinler Tarihi Araştırmaları II**, Dinler Tarihi Derneği Yayınları 2, 1998, Konya, s.319-325.

Durak, Nihat, **Süryani Ortodoks Kilisesinde İbadet**, İstanbul, Rağbet, 2011.,

“Dua’da Mezmurların Önemi Nedir?”, http://www.katolikkilisesi.org/katolik_ilkeleri/08.pdf (10 Haziran 2013).

Ebu Dâvûd, Süleyman b. Eş’as, **Sünen**, El-Mektebetu’l-Asriyye, Beyrut (ty).

Ebu’l Abbas Sihabûddin el-Karafi, **Envaru’l Buruk fi Envâi’l Furuk**, I-IV, Alemul Kutub, C.III.

Ekin, Yunus, “Dünyevileşmeye Bir Çözüm Olarak İnfak Anlayışı” **Sakarya Ün. İlahiyat Fak. Dergisi**, Sayı: 6, 2002, s.77-103.

Eliade, Mircea, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, (ter, Ali Erbaş), İstanbul, İnsan Yayınları, 1997.

Elliade, Mircea, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, Cilt.2 Kabalcı, İstanbul, 2003.

Enuma Elish, <http://www.sacred-texts.com/ane/enuma.htm> (112-113. Satırlar) (04 Haziran 2013).

Erbaş, Ali, “İslam Dışı Dinlerde Hac”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi**, Sayı:5, 2002, s.110.

Erbaş, Ali, **Hristiyanlık**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2004.

Erbaş, Ali, **Hristiyanlık’ta İbadet**, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2003.

Estin, Colette, Laporte, Helene, **Yunan ve Roma Mitolojisi**, (ter. Musa Eran), Ankara, Tübitak Yayınları, 2010.

Evharistiya, SunakBölümü, (t.y.), <http://www.meryemana.net/books/efkaristiya/sayfa-11> (01 Eylül 2013).

Fahrüddin er Razi, **Tefsir-i Kebir Mefâtihi'l Gayb**, Cilt: 5, İstanbul, Akçağ Yayınları.

Fettahoğlu, Selahattin, “Konfüçyüs ve Öğretisi”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:16, 2003, s.305-324.

“Food and Drinking Offering”, Jewishvirtuallibrary, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/qorbanot.html> (09.05.2015).

Freeman, Charles, **Mısır, Yunan ve Roma: Antik Akdeniz Uygarlıkları**, (ter. S. Kemal Angı), Dost Kitapevi, 2005.

Fulgentius of Ruspe, “Christ the Perfect Sacrifice”, (t.y.), http://www.crossroadsinitiative.com/library_article/1006/Christ_the_Perfect_Sacrifice_Fulgentius_of_Ruspe.html (01Eylül 2013).

Güç, Ahmet, “Konfüçyanizm”, **Yaşayan Dünya Dinleri**, (ed.Şinasi Gündüz), Ankara, Diyanet Yay, 2007, s. 370-399.

Güç, Ahmet, “Konfüçyüsçülük’te Kutsal Metinler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:10, Sayı:1, 2001, ss. 79-94.

Güç, Ahmet, “Taoizm”, **Yaşayan Dünya Dinleri**, (ed.Şinasi Gündüz), Ankara, Diyanet Yay, 2007, s. 401-409.

Güç, Ahmet, **Dinlerde Mabed ve İbadet**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2006.

Güler, Zekeriya, “Vesile ve Tevessül Hadislerinin Kaynak Değeri (Tahric ve Değerlendirme)”, **İlam Araştırma Dergisi**, Cilt:2, Sayı: 1, 1997, s.83-132.

Güler, Zekeriya, “Vesile ve Tevessülün Hadislerinin Kaynak Değeri”, **Tasavvuf İlmî ve Araltırma Dergisi**, Ankara, 2003, s.45-98.

Güleryüz, Naim A, “Yahudilik’te Özel Terimler”, [turkyahudileri.com](http://www.turkyahudileri.com/content/view/431/223/) (ty), <http://www.turkyahudileri.com/content/view/431/223/> (15.11.2013).

Gülle, Sıtkı, “Kur’an-ı Kerim’de Dua Kavramı”, **Ekev Akademik Dergisi**, Yıl:8, Sayı: 18, 2004, s.116.

Gündüz, Şinasi, **Hristiyanlık**, İstanbul, İsam Yayınları, 2006.

Gürer, Ahu, “Örneklerle Sunak Tipolojisi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2006).

Haberli, Mehmet, “Dini Tecrübe Aracı Olarak Sanal Ritüeller”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 57, 2013, ss.17-36.

Haberli, Mehmet, **Sanal Din**, İstanbul, Açılım Kitap, 2014.

Hamilton, Edith, **Mitologya**, (ter. Ülkü Tamer), İstanbul, Varlık Yay., 2004.

Harman, Ömer Faruk, “Hâbil ve Kâbil”, **DİA**, XIV. 376-377.

Harman, Ömer Faruk, “Hac”, **DİA**, XIV, ss.382-386.

Heiler, Friedrich, **Prayer, A Study in the History and Psychology of Religion**, England, Oxford Press, 1932.

Henry Sefton, “Binalar ve İnançlar”, **Hristiyanlık Tarihi**, İstanbul, Yeni Yaşam Yay., 2004. Ss.44-47.

Herodotos, “Mısırlıların Kurban Törenleri”, http://herodotos.us/Misirli_larin_kurban_torenleri.asp (14.06.2013)

Hıristiyan İnancı: Kutsal Kitaplara, Kilise Babaları ve Belgelerine Göre Açıklanan Hıristiyan Gerçekleri, İstanbul Müjde Yayıncılık, İstanbul, 1994.

“Hıristiyanlık’ta Ondalık Sunu ve Sadaka”, http://www.presbiteryen.org/oss12.html#_ftn2 (21.10.2013)

“History of Christian Altar”, New Advent, <http://www.newadvent.org/cathen/01362a.htm> (07.12.2013).

Hodge, Alexander, **Prayer and Its Psychology**, New York, Macmillian, 1931.

Hollingsworth, Mary, **Dünya Sanat Tarihi**, (ter. Rengin Küçükerdoğan, Banı Ergüder), İstanbul, İstanbul, 2009.

Hornung, Erik, **Anahatlarıyla Mısır Tarihi**, (ter. Z. Aksu Yılmaz), İstanbul, Kabalcı, 2004.

Horozcu, Ümit, “Din Psikolojisi Açısından Dünyevi İstek Duaları” (**Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi, 2010).

Hökelekli, Hayati, **Din Psikolojisi**, Ankara, TDV Yay., 1993.

İbn el-Hacer, Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed, **Fethu’l-Bâri Şerhu Sahihi’l Buhari**, Mektebetü’l-Guraba, Medine 1417/1996.

İbni Huzeyme, Muhammed b. İshak en Nişaburi, **Sahih**, II, (thk. M. Mustafa el A’zami), Beyrut, 1975, s. 337-338.

İbni Mâce Abu Abdillâh Muhammed b. Yezid el Kazvini, **es Sünen**, Daru ihyai’l-Kütübi’l-Arabiyye, Beyrut (ty).

İkbal, Muhammed, **İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu**, (ter. Ahmet Asrar), İstanbul, 1984.

İnan, Afet, **Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1956.

James, William, **The Varieties of Religious Experience**, New York, Mentor Books, 1958.

Jewish Practices and Rituals: Sacrifices and Offerings (Kurbanot), Jewishvirtuallibrary, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/qorbanot.html> (07.05.2015).

Kadir Gecesi Duası, <https://twitter.com/sedattapkan/status/36099133349244928/photo/1>. (30.07.2013)

Karaman, Fikret, “Hayatı Anamlı Hale Getiren Güç (Dua)”, **Diyanet Aylık Dergi**, Sayı.9-10., 2004, s.166.

Katolik Kilisesi Din ve Ahlak İlkeleri: Dua İfadeleri, <http://www.meryemana.net/kilise/dua-ifadeleri> (10 Haziran 2013).

Koch, Guntram, **Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri**, (ter. Z. Zühre İlkelen), İstanbul, Arkeoloji Sanat Yay., 2001.

Koroğlu, Gülgün, “Bizans Döneminde Buhur Geleneği ve Buhurdanlar”, Osmanlı Bankası Araştırma Merkezi, s.3. http://www.obarsiv.com/pdf/gulgunkoroglu_nihal.pdf (28 Ağustos 2013).

Köse, Ali, Ayten, Ali, **Türebeler: Popüler Dindarlığın Durakları**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.

Kurhan, Mürüvvet, “Eski Mısır Orta İmparatorluk Devrinde Siyasi ve Dini Durum”, **Belleten**, LVII, 1993, s. 699-730.

Kuşeyri, Ebu'l-Kasım, **Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risale**, (hz. Süleyman Uludağ), İstanbul, Dergâh Yayınları, 1981.

Küçük, Abdurrahman, “Sihizm”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 28, 1986, s. 391-393.

Leuner, H. D., “Judaism”, **The Worlds's Religions**, (ed., J. N. D. Anderson), London, İnter Warsity Fellowship, 1960, s.35.

Llyod, Sir Hugh Jones, “Ancient Greek Religion”, **Proceeding of the American Philoshophical Society**, Vol, 145, No:4, 2001, s. 456-464.

Lupack, Alan, The Holy Grail, <http://d.lib.rochester.edu/camelot/theme/holy-grail> , (21 Ağustos 2013).

MacDonald, William, **Kutsal Kitap Yorumu: Eski Antlaşma Serisi**, İstanbul, Yeni Yaşam Yayınları, 2005.

Malcolm, Derek, **Kilise Başlangıç Tarihine Giriş**, (ter. Turgay Üçal), İstanbul, Haberci, 2005.

Mansel, A. Müfid, **Mısır ve Ege Tarihi Notları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak, 1938.

Matthews, Victor H., **Manners and Customs in the Bible**, 7. Baskı, Massachusetts: Hendrickson, 1991.

Mitchell, Davit, “Kippa, Reasons”, (ty), http://ohr.edu/ask_db/ask_main.php/43/Q1/ (20.12.2013).

Mutçalı, Serdar, **Arapça Türkçe Sözlük**, İstanbul, Dağarcık, (ty).

Müslim b. Haccac, Ebu'l-Hasen, **es-Sahih**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut (ty).

Olah, Burnt Offering, jewfaq, <http://www.jewfaq.org/qorbanot.htm> (09.05.2015).

Oliphant Old, Hughes, **Worship Reformed According to Scripture**, USA., Westminster/John Knox Box Press, 2002, s.157-159.

Oymak, İskender, “Gökçeada Hristiyanlarında Kurban Geleneği”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Cilt 4, Sayı 12, 2002, s.169-180.

Özcan, Nuri, “Salâ”, **DiA**, C. XXXVI, s.15-16.

Özçelik, Necati, **İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2004.

Özen, Adem, **Yahudilik’te İbadet**, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 1999.

Özmen, M. Şevki, “Sadakanın Önemi”, **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, Cilt: 4, Sayı:12, 1967, s.215.

Öztürk, Levent, **Asr-ı Saadet’ten Haçlı Seferlerine Kadar İslam Toplumunda Hristiyanlar**, İstanbul, İz Yayıncılık, , 1998.

Öztürk, Mustafa, “Kur’an, Kitab-ı Mukaddes ve Sümer Mitolojisinde Habil-Kabil Kıssası”, **Ç. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi**, Cilt:4, Sayı:1, 2004, s.147-164.

Öztürk, Mustafa, “Sadaka Kavramının Kur’an’daki Anlam Çerçevesi Semantik Bir Tahlil Denemesi”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 12-13, 2001, s. 457-487.

Papa XXI. Benediktus, “2008 Yılı Oruç Devresi İletisi”, <http://www.meryemana.net/books/vaazlar-guncel/sayfa-341> (21.10.2013)

Parladır, Selahattin, “İslam’da Dua”, **DiA**, IX, s. 530-535.

Parrinder, Geoffrey, **The World's Living Religions**, London, Pan Book, 1977.

Parrinder, Geoffrey, **Worship in the World's Religions**, London, 1961.

Prayer Rope, http://www.absoluteastronomy.com/topics/Prayer_rope#encyclopedia , (21 Ağustos 2013).

“Parah Adumah: The Red Heifer”, Jewishvirtuallibrary, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/qorbanot.html> (11.05.2015).

“Prayer and Blessings”, Jewish Virtual Library, (ty)., <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/prayer.html> (20.12.2013).

Pusmaz, Durak, “Kur'an-ı Kerim'de İnfak Kavramı”, **Diyanet İlmi Dergi**, Cilt:35, Sayı:4, 1999, s.49-56.

Pye, Michael, **Comparative Religion, An Introduction through Sourche Materials**, NewYork, 1972.

Qorbanot:Sacrificies and Offerings, jewfaq, <http://www.jewfaq.org/qorbanot.htm> (06.05.2015).

Rabinowitz, Louis Isaac, “Tefillin”, **Encyclopaedia Judaica**, Second Edition, Vol. 19. s.577-580.

Rice, Tamra Talbot, **Bizans'ta Günlük Yaşam: Bizansın Mücevheri Konstantinopolis**, (ter. Bilgi Altınok), İstanbul, Özne, (ty).

Riga, Peter J., “Origins and Meaning of Christian Altar” (t.y.) <http://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=2787> (30 Ağustos 2013).

Rodkinson, Michael L. **New Edition of The Babylonian Talmud**, Isaac M. Wise (drl.), NewYork, New Amsterdam Book Company Publisher, 1896.

Rubenstein, Richard E., **İsa Nasıl Tanrı Oldu**, (ter. Cem Demirkan), İstanbul, Gelenek Yayınları, 2004.

Saltuk, Secda, **Arkeoloji Sözlüğü**, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1997.

Sarıkcıoğlu, Ekrem, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Isparta, 2000.

Sayım, Huzeyfe, “Sihiz’in Kurucusu Guru Nanak ve İslamiyet”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:5, 2000, s. 157-168.

Sayım, Huzeyfe, “Sihizm’in Din Anlayışı”, **Dinler Tarihi Araştırmaları II**, Dinler Tarihi Derneği Yayınları 2, 1998, Konya, s.279-308.

Schechter, Solomon, “Nahmanides”, **Understanding Rabbinic Judaism: From Talmudic to Modern Times**, (ed. Jacop Neusner), USA, 1974, s.229. ss.215-243.

Schwartz, Baruch J, “Purification Offering”, **The Oxford Dictionary of the Jewish Religion**, New York, Oxford Univ. Press, 1997, s. 556.

Schwartz, Baruch J., “Burnt Offering”, **The Oxford Dictionary of the Jewish Religion**, New York, Oxford Univ. Press, 1997, s. 143-144.

Shlamim, Zebach, “Peace Offering”, Jewishvirtuallibrary, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Judaism/qorbanot.html> (09.05.2015).

Sinclair, Daniel, “Qorbanot”, **The Oxford Dictionary of the Jewish Religion**, New York, Oxford Univ. Press, 1997, s. 563-564.

Smith, Michael A., “Tapınma ve Hristiyan Yılı”, **Hristiyanlık Tarihi**, İstanbul, Yeni Yaşam Yay., 2004, s.154-159.

Şafak, Ali, “Kurban, Manası ve İlgili Bazı Meseleler”, **Diyanet Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 3, s. 3-10.

Şahin, M. Süreyya, “Çan”, **DİA**, VIII, s.196-197.

Taberânî, Ebu’l Kasım Süleyman b. Ahmed, **El Mu’cemu’l-Kebir**, Mektebetü ibn Teymiyye, Kahire 1415/1994.

Taşpınar, İsmail, “Yahudilik ve Hristiyanlık’ta İbadet ve Kurbanın Merkeziliği”, **Köprü Dergisi**, Sayı: 109, 2010, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=1039> (07.05.2015).

Telushkin, Joseph , “The Western Wall”, 1991, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/Western_Wall.html (20.12.2013).

“The dove and tabernacle”, <http://www.newadvent.org/cathen/01362a.htm> (08.12.2013).

“The Holy Grail”, <http://www.newadvent.org/cathen/06719a.htm> , (21 Ağustos 2013)

Tirmizi, Muhammed b. İsa, **Sünen**, Daru’l-Garbi’l-İslamî, Beyrut, 1998.

Toprak, Mehmet, “Cevşen”, **DİA**, VII, s.462-464.

Tümer, Günay, Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara, Ocak Yayınları, 1993.

Vercoutter, Jean, **Eski Mısır**, (ter., Emine Su), İstanbul, Mihrican Kitapevi, 1992.

Water, M. N., "Ancestors", **Encyclopedia of Buddhism**, (ed. Robert E. Buswell), USA, Macmillan, 2003, s.21-22.

Watterson, Barbara, **Gods of Ancient Egypt**, London, The History Press, 2003.

Westphal, Merold, "Prayer as the Posture of the Decentered Self", (ed. Bruce. Ellis. Benson, Norman Wizba), **The Phenomenology of Prayer**, New York, Fordham Univ. Press. 2005, s. 13-31.

What is a prayer labyrinth? Ara prayer labyrinths Biblical?, <http://www.gotquestions.org/prayer-labyrinth.html> (21 Ağustos 2013).

"Why Built Altars?", (ty), First Churc of the Nazarene, mwnazarene, <http://mwnazarene.org/sermons/WHY%20BUILD%20ALTARS.pdf> (01.10.2012).

Wheeler, Mortimer, **Roma Sanatı ve Mimarlığı**, (ter. Z. Koçel Erdem), İstanbul, Homer Kitapevi, 2004.

Wierzbicka, Anna, "What is Prayer? In Search of a Definition", **Human Side of Prayer**, (ed. L. B. Brown), Birmingham, Religious Press, 1994.

Yaran, Rahmi, "Keffaret", **DİA**, XXV, s.179-182.

Yavi, Ersal, Yavi, Necla Yazıcıoğlu, **Tarih Öncesi Çağlardan Modern Dünyanın Kaynağı Mısır**, İzmir, YAZICI Basım Yayın, 2001.

Yavis, G. Constantine, **Greek Altars Origins and Typology Including the Minoan-Mycenaean Offertory Apparatus: An Archaeological Study in the History of Religion**, Saint Louis Univ. , 1949.

Yiğitoğlu, Mustafa, “Antik Yakın Doğu Milletlerinde Tanrı”, **Tarik Kültür Sanat Araştırmaları Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1. 2011, s. 119-126.

Yiğitoğlu, Mustafa, **Türkiye’de II. Vatikan Sonrası Müslüman-Hristiyan İlişkileri**, İstanbul, Bayem, 2010.

Yiğitoğlu, Mustafa, **Yahudilik’te Tanrı’nın Yeri: Semavi Mabed**, İstanbul, Bayem Ajans 2011.

Yitik, Ali İhsan, “Hinduizm”, **Yaşayan Dünya Dinleri**, ed.Şinasi Gündüz, Diyanet Yay, Ankara, 2007, s.278-304.

Yurdaydın, Hüseyin Y., Dağ, Mehmet, **Dinler Tarihi**, Ankara, Gündüz Matbaacılık, 1978.

Zeynüddin Ahmet Zebidi, **Tecrid-i Sarih**, (ter. Kamil Miras). İstanbul, 1948, XII.

İNDEKS

A

Abel 85, 88, 193
Adi Grant 56, 170, 176
Ağlama Duvarı 81, 82, 181, 183
Ahit Sandığı 74, 75, 81, 82, 208
Akad 39, 165
Ameterasu Omi Kami 61
Anoten 68, 179
Arafat 135, 141, 191, 207
Aron ha Eduth 182
Aron ha-Eduth 74
Artemis 47, 174
Arvit 67, 179
Aşam 91
Aşam meilot 91
Aşam Metsora 91
Aşam Nazir 91
Aşam şifha harufa 91
Aşam Taluy 91
Aşkenazi 76
Atharva-Veda 50
Ayasofya 111
Aziz Augustine 20, 99

Aziz Mahmut Hüdayi 140

B

Babil 39, 40, 144, 145, 165, 166,
172, 193, 205
Bar Mitsva 169
Baş Rahiplik Duası 117
Bat Mitsva 169
Bazilika 119, 120
Budizm 13, 35, 49, 52, 53, 54, 55,
57, 60, 169, 170, 171, 172,
175, 176, 177

C

Caynizm 13, 49, 53, 54, 55, 170,
172, 176
Cenaze Namazı 137, 189
Cevşen 143, 192
Chartres Katedrali 108
Ch'un-Ch'in 58
Compostelle 111, 188, 207
Çan 109

D

Danyel 70

Davut 82, 84

Dionysos 44

Duomo di Siena Katedrali 108

E

Ebu Eyyüb el Ensari 140, 207

Ellul 68, 179

Emergent Kilisesi 108

Eneolitik 41

Enuma Eliş 40, 172, 205

Ephesos 47, 174

Eski Ahit 14, 83, 94, 95, 114, 115,
122, 188

Eyüp 84

Ezan-ı Muhammediye 143

F

Fatiha-ı Şerif 135, 189, 190

Fitre 152

Formel Dua 28

Fulgentius 122, 124, 196

G

Ganj 51, 169

gayatri duası 51, 169

Gogotha 111

Grace Katedrali 108

Guru Nanak 55, 56, 170, 171

Günah sunusu 90

H

Habil 130, 157, 158

Haceru'l Esvet 141, 191, 207

Hadisü'l-ğar 144

Halid b. Velid 140

Hamail 75, 182

Harun 2, 78, 88, 139

Hatat 90

Hathor 43, 167, 173

Hera 47, 174

Hıristiyanlık 12, 13, 14, 20, 35,
71, 87, 99, 100, 101, 102,
103, 104, 105, 106, 107,
108, 109, 110, 111, 112,
114, 117, 118, 119, 121,
122, 124, 125, 126, 127,
128, 130, 133, 178, 180,
184, 185, 186, 187, 188,
189, 191, 194, 195, 196,
197, 198, 199, 200, 203,
205, 206, 207, 209, 210

Hinduizm 13, 35, 49, 50, 51, 54,
55, 168, 169, 170, 171, 172,
174, 175

Hira 141, 191, 207

Hitit 39, 165

Holy Grail 109, 187

Horus 41, 166

Hız. Adem 136, 157

Hız. İbrahim 36, 87, 124, 125, 136,
158, 191, 194, 197

Hız. İsa 100, 101, 103, 104, 105,
106, 107, 109, 110, 111,
114, 115, 117, 118, 121,
124, 125, 184, 185, 186,
187, 191, 195, 197, 207

Hız. İshak 36, 67, 79, 80, 95, 96,
130, 179, 183, 191

Hız. Meryem 113, 209

Hız. Muhammed 136, 147

Hız. Ömer 142, 149, 192, 209

Hız. Yakup 67, 80, 96, 179

Hız. Zekeriya 136

I

III. Romanos 113

I. Theodosius 48

İlyada 45, 167

İnformel Dua 28

İsis 41, 43, 47, 166, 167, 173

İslam 4, 13, 20, 21, 22, 24, 30, 55,
110, 111, 112, 133, 134,
135, 138, 139, 140, 141,
142, 144, 145, 146, 149,
150, 151, 152, 153, 154,

156, 157, 159, 160, 161,
170, 176, 178, 188, 189,
191, 193, 197, 198, 199,
200, 205, 206, 207, 208,
209, 210

İstavroz 110, 187

İznik Konsili 20, 99

J

Jüpiter 48

K

Kabil 130, 157, 158

Kain 85, 88, 193

Kami 61, 177

Karbanot 86, 88, 195

Kefaret 23, 124, 154, 200

Ketoret 78

Khalsa 56, 57

Kippa 73, 74, 182

Kitab-ı Mukaddes 14, 103, 112,
158

Kitonyen 46

Kojiki 60

Konfiçyüsyanizm 13, 58

Kubbetü's Sahra 81

Kudüs 81, 82, 86, 110, 111, 118,

121, 128, 141, 181, 183,
187, 191, 195, 207, 208

Kung Fu-tzu 58, 171

Kur'an-ı Kerim 14, 20, 36, 118,
133, 136, 137, 138, 139,
140, 141, 143, 145, 146,
147, 148, 150, 151, 152,
153, 154, 155, 156, 157,
158, 159, 160, 161, 180,
181, 182, 191, 193, 198,
199, 200, 209

Kutsal Kâse 109

L

Lao Tzu 57, 171, 176

Lehem a-panim 92

Li King 58, 59

Luka 101, 104, 105, 115, 117, 185

M

Mahavira 53, 54, 170, 176

Makam-ı İbrahim 141, 191, 207

Markos 100, 101, 103, 104, 115,
130, 185

Masoretik 86

Matta 71, 101, 102, 103, 105, 106,
110, 114, 115, 117, 129,
180, 185, 186, 206

Medine 135, 141, 191, 207

Mekke 141, 191, 207

Merve 141, 156, 160, 191, 207

Mescid-i Aksa 81

Mesih 110, 111, 112, 114, 115,
116, 121, 122, 123, 125,
126, 187, 188, 197, 207

Metsora 89, 91

Mezmurlar 28, 65, 68, 71, 82, 83,
84, 85, 105, 114, 116, 180,
184

Mezopotamya 13, 39, 165, 168,
172, 205

Mezuza 76

Mısır 13, 40, 41, 42, 43, 44, 45,
47, 109, 144, 166, 167, 168,
173, 193, 205

Mihrab 151

Milano Fermanı 119, 196

Minha 67, 179

Minhat 91, 92

Minhat a-Omer 92

Minhat havitin 92

Minhat Hinnuh 92

Minhat Hotei 92

Minhat Nedava 92

Minhat Nesakim 92

Minhat Sota 92

Mişkan 78, 79, 81, 85, 88, 93, 94,
193
miya 61
Muhammed İkbāl 21
Muska 75, 143, 182, 192
Müzdelife 141, 191, 207

N

Neder Şelamim 90
Neolitik 41
New Age Grupları 108
Nihongi 60
Nuh 71, 85, 94, 96, 105, 129, 147,
181, 186, 193

O

Odysseia 45, 167
Olah 89
Olympos 45, 46, 167
om 51, 169
Ortodoks Yahudileri 74
Oruç Baba 140, 207
Osiris 41, 42, 43, 44, 166, 167,
173

P

Pagan 108, 199

Paleolitik 41
Pallas 111
Paskalya 101, 102, 117, 185, 208
Pavlus 111, 112, 116, 121, 187,
195, 207
Pentikos 101
Pesah 185, 207
Petrus 105, 111, 186
Pontif 48
Prayer Bead 107
Prayer Rosary 107
Puja 32, 178, 204

Q

Qof-Resh-Bet 86

R

Ra 41, 42, 43, 166
Rabbi Hama bar Hanina 67
Rabbin Akşam Yemeği 125, 197
Rabbin Duası 71, 102, 105, 107,
180, 186, 206
Rabbi Simeon 72
Ravza-ı Mutahhara 141, 191, 207
Rig-Veda 50
Roma 13, 31, 43, 45, 47, 48, 86,

109, 111, 119, 167, 168,
174, 187, 194, 205, 207

Roş ha-Şana 78

Roş Ha Şanah 22, 23

S

Safa 141, 160, 191, 207

Said b. Mensur 140

Saint Anns Basilica Kilisesi 114,
186

Sâlâ 139, 143

Sama-Veda 50

Samos 47, 174

Sanal Dua 29

Sangha 53, 175

Sang Hanedanlığı 57

Saul 82

Se Chou 58

Sefaradi 76

Selene 44

Serapeion 43

Sevr Mağarası 141, 191, 207

Shih King 58

Shu King 58

Shulkhan Arukh 73

Siddur 67, 179

Sihizm 13, 49, 55, 56, 57, 170,
172, 176

Somuncu Baba 140

Suç sunusu 91

Sukkoth 23

Süleyman 66, 69, 70, 75, 77, 81,
82, 83, 84, 85, 88, 118, 134,
137, 180, 183, 184, 193,
206, 209

Süleyman Mabedi 66, 69, 77, 81,
85, 88, 118, 180, 183, 193,
206

Sümer 39, 158, 165

Svetambaralar 54

Şabat 68, 75

şahrit 67, 179

Şalmei Nazir 90

Şalmei Tsibur 90

Şang-ti 59

Şelamim 89, 90

Şelom 90

Şema 68, 69, 71, 186, 206

Şintay 61, 171

Şintoizm 13, 60, 61, 171, 172, 177

T

Tallit 69, 76

Taoizm 13, 57, 171, 172, 176

Tefillin 75, 182

Tepnillah 19, 65

Tesniye 68, 71, 75, 86, 92, 93, 173

- Thysiasterion 129
 Tılsımatı-ı Kur'aniye 143, 192
 Tirtankara 54
 Tora 71, 73, 77, 87, 194
 Transfigürasyon 115
 Trapeza 128, 129
 Troya 111
 Tsedaka 79, 80, 183, 210
- U**
- Ur 95
- V**
- Vaftiz 56, 101, 115
 Vakfe Duası 22, 137, 189
 Vatikan 20, 21, 99
 Vedalar 49, 50, 168
 Vesperum 102
- W**
- Wou King 58
- X**
- XVI. Benediktus 126, 127
- Y**
- Yahudilik 12, 13, 19, 22, 35, 36,
 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71,
 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78,
 79, 80, 81, 82, 83, 85, 87,
 94, 99, 117, 118, 121, 128,
 133, 169, 172, 173, 178,
 179, 180, 181, 182, 183,
 184, 185, 186, 187, 188,
 189, 191, 193, 194, 195,
 197, 198, 199, 200, 203,
 205, 206, 209, 210
- Yahve 68, 71, 76
 Yajur Veda 50
 Yamim Norayım 68, 179
 Yeme-içme sunuları 91
 Yeni Ahit 14, 100, 104, 114, 115,
 116, 118, 128, 129, 186,
 188
 Yeşu 70, 82
 Yi King 58
 Yom Kippur 23
 Yunan 13, 45, 46, 47, 48, 129, 167,
 168, 174, 205
- Z**
- Zav 89
 Zekat 150, 152, 197, 210
 Zeus 45, 111
 Zeytin Dağı 100, 184
 Zıhar Yemini 155

DİNLERDE DUA, SUNU ve SUNAKLAR (FİZİKÎ ÂLEMDEN SANAL ÂLEME)

Mustafa YİĞİTOĞLU

Dua, insanoğlunun iman ettiği kutsal bir varlığa bütün içtenliği ile istekte, niyazda bulunmasıdır. İnsanın dua etmesindeki temel maksadı ise değer atfettiği kutsalla halini arz edip, ondan bir takım şeyler istemesi ve onunla iletişimde bulunma arzusudur. Tarihten günümüze duanın icra edilebilmesi maksadıyla çeşitli mekânlar belirlenmiş, ibadethaneler, tapınaklar, sunaklar/altar vs. yerler oluşturulmuştur. Sunaklar dini törenlerin icra edildiği, kanlı kurbanların veya buğday, arpa, meyve, tuz, yağ, şarap gibi çeşitli kutsal sunuların tanrıya arz edildiği belirli yapılar olmuştur. İlerleyen zaman dilimlerinde sunaklar, tapınaklar kadar önemli yapılar haline gelmiştir. İnsanın gereksinimlerinden doğan bu yapılar hiç şüphesiz dini gerekçelerle oluşturulmuş yapılardır. Hiç şüphesiz Yahudilik, Hristiyanlık ve diğer dinlerdeki sunak kültürü ile İslami düşüncedeki sunak anlayışı farklılık arz etmektedir. Bunun için sunaklar ele alınırken burada herhangi bir yapının yanısıra, yapının olmadığı sunak anlayışı da ele alınmıştır.

kitâbî

9 786054 997763